

HUGO MATTHIESSEN

DET GAMLE LAND

BILLEDE FRA TIDEN FØR
UDSKIFTNINGEN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
MCMXXXII

DET GAMLE LAND

HUGO MATTHIESSEN

BØDDEL OG GALGEFUGL. Et kulturhistorisk Forsøg. 1910. (Udsolgt).

FREDERICIA. 1650—1760 Studier og Omrids. 1911. (Udsolgt).

NATTEN. Studier i gammelt Byliv. 1914. (Udsolgt).

GAMLE GADER. Studier i Navnenes Kulturhistorie. 1917. (Udsolgt).

DE KASTRØGNE. Et Blad af Prostitutionens Historie i Danmark. 1919. (Udsolgt).

TORV OG HÆRSTRÆDE. Studier i Danmarks Byer. 1922.

KØBENHAVNSKE GADER. 1728—1795. Kulturhistoriske Studier. 1924. (udsolgt).

MIDDELALDERLIGE BYER. Beliggenhed og Baggrund. 1927.

HÆRVEJEN. En tusindaarig Vej fra Viborg til Danevirke. (1930). 2. Udgave 1934.

VIBORG-VEJLE. Studier og Vandringer. 1933.

LIMFJORDEN. Fortøninger og Strejflys. (1936). 2. Udgave 1941.

DEN SORTE JYDE. Tværsnit af Hedens Kulturhistorie. 1939.

HUGO MATTHIESSEN

DET GAMLE LAND

BILLEDE FRA TIDEN FØR
UDSKIFTNINGEN

Selskabet for dansk Kulturhistories Skrifter.

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MCMXXXII

*For den mig tildelte Understøttelse bringer jeg herved Carlsberg-
fondets Direktion min ærbødigste Tak.*

København, April 1942.

Hugo Matthiessen

INDHOLD

	Side
<i>Indledning. Det gamle Land</i>	7—24
<i>Første Kapitel. Skovene</i>	25—73
<i>Andet Kapitel. Overdrev</i>	74—112
<i>Tredje Kapitel. Ager og Eng</i>	113—162
<i>Slutning. Det nye Land</i>	163—176
<i>Kilder og Bevissteder</i>	179—214
<i>Billeder.</i>	

INDLEDNING

Det gamle Land.

„Danmark, dejligst Vang og Vænge,
lukt med Bølgen blaa“.

DA Laurids Olufsen Kok, der døde som Sognepræst paa Refsnæs 1691, lovpriste sit Land i disse pragtfulde Strofer, steg det lysende frem for hans Øje iført Fællesskabets gamle Dragt: — Vang om Vang, „hegnet trindt omkring“ af Gærde ved Gærde med det blaanende Hav som Baggrund. Og hvor meget det end siden da er forandret, hvor stærke Spor Tiden end har prentet i den bløde, taalmodige danske Jord, har hans kraftige ord dog noget af Evigheden i sig og tager os om Hjærtet, saa vi den Dag i Dag føler os i Pagt med det, han saa herligt besang.

Det Land, han levede i, og hvis friske Ynde varmede hans Sind, var jo stort set det samme som nu om Dage, — lyst og aabent lagt ud i Sletternes bedaarende Rytme med de havfødte, skiftende Skyer og Himlens Uendelighed over sig. Alt dette er jo til alle Tider vort Fælleseje, et Adelsmærke i Danmarks Aasyn, som rækker bort over Slægterne Aartusinder igennem.

— Der findes Lande af saa tungt og mægtigt et Materiale, saa vældig en Form, at Mennesker og Menneskers Færd kun føles som Myrernes Kravlen derpaa. Norges Fjældmasse og Alpernes Tinder træder urokkeligt frem med et Ansigt, hvis stenhaarde Træk tilsyneladende uforanderligt trodser Tiden.

Men hos os er det anderledes. Horisonternes blaanende Fjernhed, Hav og Luft i deres evindelige Bevægelse er ganske vist Skønheden som ligger udenfor Menneskers Rækkevidde, — men Landskabsbilledets øvrige Udstyr, Skove, Heder, Græsmarker og Agerjord, bærer til Gengæld saa dybe og stærke Mærker af den stadig fremadskridende Udnyttelse, at Udtrykket har skiftet Gang efter Gang.

Man har saaledes i Løbet af de sidste 25 Aar ikke kunnet undgaa at faa en foruroligende Fornemmelse af, at vi er midt i en Forvandlingsproces, hvor det gamle, harmoniske Landskab, vi kendte fra vor Barndom og tænkte os som noget blivende og bestaaende i vort Fædrelands Fysiognomi, lidt efter lidt gaar i Opløsning.

De levende Hegn forsvinder, — hvor er Vejenes Skønhed? Disse gamle, frodige Alléer, som bugtede sig saa malerisk gennem Landet med brede Rabatter, der bugnede af Blomster og Græs!

En lille, snurrende Djævel er kommen over os og bringer Verden til at ryste. Motoren har taget Magten, — og store Dele af Riget beherskes allerede af trøstesløse Veje. Uden Ynde, uden Træer, stive, haarde og lige bryder de den fordums Idyl.

Jærn- og Betonbroer binder i deres Kæmpebuer Øer og Landsdele sammen, Danmark er blevet saa bitte lille, Afstandene saa smaa, og vi arbejder for fuld Kraft paa stadig at gøre dem mindre. Nu da man i Bil sluger en Kilometer saa hurtigt som et Par Drag af Cigaren, ofres der svimlende Summer og uerstattelige Skønhedsværdier paa at fremme Jaget og forkorte Vejen blot en Brøkdel yderligere; — ingen forstaar hvorfor.

Og Bebyggelsen er rykket ud; Herregaardenes Storhed bryder sammen, Markernes brede, rolige Massevirkning opløses under Udstykningen af Smaabruks og Smaahuses forvirrende Vrimmel, Skovene reduceres til ensartede Brændemarker under strengeste Tugt og Ave, Bøgen viger for Granen, — og hvis ikke Fredningsnævnene af og til har Held med at redde en lille, beskeden Plet, hvor Naturen endnu faar Lov til nogenlunde at være sig selv, gives alt til Pris for Udnyttelsens jærnhaarde Tryk.

Denne Linie, — Menneskets Kamp for at tvinge Jorden tættere og tættere ind under sin Magt, — kan man naturligvis stadig forfølge gennem Tiderne, det er den, som skaber Historie, men i gamle Dage gik Udviklingen unægtelig langsommere, — ja, i Aarhundreder var det herhjemme, som om den tilsyneladende var gaaet i Staa. Slægter fødtes, og Slægter gik i Graven uden at mærke det mindste til, at det Landskab, i hvilket de levede, i væsentlig Grad havde forandret sig. —

— Den store Opmarch af Landboreformer i Slutningen af det 18. Aarhundrede. — Bøndernes Frigørelse, Udskift-

ningen af Markfællesskabet, Udflytningen af Gaardene fra Landsbyerne og den storartede Forbedring af Agerbruget. som blev Følgen af disse Forandringer, — satte dog et afgørende Skel i vor Historie ved at undergrave det ældgamle Landskabsbillede og langsomt opbygge et nyt. Ingen sinde i Danmarks lange Tilværelse har det i saa forholdsvis kort et Spand af Tid været Genstand for en dybere gaaende Omvæltning.

Bruddet kom som en Afløsning af den gamle Stilstand, som næsten urokket havde raadet fra Middelalderen, og det landskabelige Særpræg, man efter de store Reformere i det 18. Aarhundredes Slutning gik i Gang med at udslette. havde indtil da trofast bevaret Karakter.

Medens betydelige Omraader af Jylland, hvor Lyngen ustandseligt greb om sig, udgjorde som en Verden for sig, — i „*Den sorte lyde*“ har jeg søgt at gøre Rede derfor, — genspejlede de frodigere Dele af Riget, Øerne især, i mangt og meget Billedet af det middelalderlige Danmark. Ikke saaledes at forstaa, at Trækkene i et og alt dækkede hinanden, — Aarhundrederne var ingenlunde gaaet sporeløst hen, — men en Lighed af samme Art, man kan møde den hos et Menneske i hans yngre Dage og siden hen paa hans ældre.

Trods Tidernes Slid var det Træk for Træk Middelalderens Ansigt, man saa. Dens Markfællesskab og jordbrugsformer levede uforandret videre, Træsamfundene førte som rene Naturskove den samme Tilværelse og foryngedes kun ved egne Kræfter, store Strækninger laa i Ødemarker og

Overdrev næsten unyttede hen, som Slægt efter Slægt havde kendt dem.

Landskabet bar Mærker af Ælde.

Skovene, der før som Mure havde lukket deres Masse om de dyrkede Marker, saa sønderrevne og affældige ud, vindaabent, forvildet Terrain bredte sig viden om, hvor Træerne helt var forsvundne, Bondebyerne laa samlede paa samme Plet, — ingen nye var komne til, — Agrene var de samme, udpinte og matte af evindeligt at maatte yde. Stilstand og Træthed raadete alle Vegne.

Det fra Middelalderen nedarvede Landskab henslæbte stadig Livet, men mærkelig udtyndet og ærværdigt, — og fremfor alt gjaldt dette en Landsdel som *Sjælland*.

Befolkningens Sind med dets stærke, konservative Drag og ejendommelige Flokfølelse har vel for en Del Skylden for, at Forholdene formede sig saaledes, — Sjælland træder derfor kraftigst i Forgrunden af min Skildring, — men alle andre Steder mærkedes det samme, mere eller mindre udpræget, saa langt som Fællesskabet rakte.

Da dette var under Afvikling, fulgtes det til Dørs af følgende Udtalelser af en Landbrugsforfatter, der stemplede det. — „som en lærende Sygdom for et Land, der formindsker Næringsmidler og Folkemængde. Folkets Lyst og Stræbsomhed, der forøger Arbejde og Omkostninger ved Jordens Dyrkning, der tilvejebringer Had, Avind, Tyverie, Trætte og Forvirring“.¹ Unægtelig haarde ord om en Organisationsform, som fordum havde været af Betydning for vort Land, — men ord, som finder Berettigelse paa det

Tidspunkt, da de faldt, saa vist som det gjaldt om snarest at faa nedbrudt en Skranke, som forlængst havde ophørt at gøre Nytte og derfor kun i sin Ubevægelighed stod i Vejen for nye Fremskridt.

Hvorledes Landsbyfællesskabet er opstaaet, og hvor gammelt det er, ved man ikke med Vished, men det fandtes i hvert Fald i Middelalderen, for Landskabslovene blev til, og var, da Kulturjord brydsomt maatte tilkæmpes fra Skovgrund og Vildnis, et Virksomt Vaaben mod den stærke Natur, som stadig sad paa Spring for atter at tilegne sig det tabte. Fællesskabet gav Jordbruget Styrke.

I nyere Tider havde denne Sammenslutning med den dertil knyttede Dyrkningstvang dog for længe siden fuldbyrdet sin historiske Mission, — men desuagtet levede den fast og ubrydeligt videre det ene Hundredeaar efter det andet.

Paa Bystævnet afgjordes alle Sager, som vedkom Byen og Driften af Jorderne, og disse var — i det 18. Aarhundrede som i Middelalderen — lagt ud i vidtstrakte Marker, hvori hver Bonde efter sin Gaards Størrelse havde Agre Side om Side med de øvrige Bymænd og indenfor samme Gærde.

Selvom man sine Steder fulgte en anden Turnus, var Tremarksbruget dog fremherskende næsten overalt. Byjorden var opdelt i tre Vange, hvoraf de to bar Sæd, medens den tredje laa i Brak og brugtes som Fælle for Bymændenes Kvæg. For hvert Aar skiftede Marken Anvendelse;

et Aar i Vintersæd, et i Vaarsæd, et i Hvile, — og forfra igen i samme Kredsløb.

Paa hver af de tre Vange havde Bønderne deres Agre fordelt vidt om paa forskellige Steder, saa enhver fik Del baade i god og ringere Jord, — en Ordning, som medførte forøget Slid og baandlagde hans Handlefrihed yderligere. Sløvhed og Stilstand maatte til Slut blive Følgen af dette System. som ikke gav Plads for den enkeltes Initiativ; Hjulet bevægede sig stift og uforanderligt i sin gamle, lov-bundne Orden.

Stramt som Markbruget var fastlagt, havde det dog fra første Færd været betinget af, at det arbejdede indenfor en elastisk Ramme af ubrugt Jord, Skove, Almindinger, Overdrev og vildsomme Naturstrøg, — et Reservefond af Land, hvortil Brugerne stadig kunde støtte sig.

Græsningen paa den hvilende, af Kornavl udmagrede Vang kunde jo langtfra slaa til som Foder for Landsbyens Kreaturflok, men Græsningsarealer i større Stil behøvedes, ligesom ny Jord Tid efter anden maatte lægges under Plov, naar den gamle blev alt for udslæbt.

I ældre Tid da Befolkningstrykket var mindre og jomfruelige Arealer laa som et rummeligt Bælte af Skove og Overdrev uden om, gik Driftsmaaden nogenlunde godt. Da fandtes der jo Steder nok, hvor Svin og Kvæghjorde kunde bjerge Føden og nye Marker tages i Brug. — men med den voksende Bebyggelse skrumpede Ødemarkerne ind allerede paa Valdemarernes Dage, og i de følgende Aarhundreder tærede Mængden af Kreaturer og den hensyne-

løst fortsatte Mishandling at Skov og Overdrev efterhaanden saa stærkt paa disse, at indvinding af ny Kulturljord til Slut fik besværligere Kaar.

Fællesskabet, som før havde fremmet en saadan, kom nu til at virke i modsat Retning. Jo mere Sommerfoderet paa den udpinte Brakmark gik tilbage, jo større Kvægholdet blev, des stærkere klamrede man sig til Overdrev og øde Omraader. Benyttede som Uddrift for ofte en Række omliggende Byer blev de næsten urørlige; Lodtagerne taalte som Regel ikke, at Arealet formindskedes ved Opdyrkning, og rejste sig i Protest, naar Ploven vovede sig herind.

Hvor magert og græsfattigt det end var blevet i Tidernes Løb, kunde det ikke undværes, da Engene var i sørgelig Forfatning og Tremarksbrugets Brakmark stadig mistede i Kraft. Foderknapheden blev Fællesskabets Forbandelse.

For dog saa længe som muligt at lade Kreaturerne nyde godt af den Smule Føde, som var at finde paa den hvilende Vang, tøvede man alt for længe med at opløje den og forsømte at brakke til Gavns. Jorden blev derfor daarligt behandlet for Sæden. Ukrudtet tog Overhaand, — og det hele System kom i Fare.

Ikke uden Grund kunde det 1758 hævdes, at „Jordens slette Behandling her i Sjælland er den første og største Aarsag til Misvexten“.² — eller, som en anden Forfatter siger, hvad kunde det nytte at tage fat paa Jyllands Heder, — „naar den meste forhen dyrkede Jord i Landet bliver ilde dyrket af Mangel paa god Indretning“.³

Samtidig vaklede nemlig en anden af Markbrugets bærende Piller, — den rigelige Gødskning, som var uomgængelig nødvendig for at opretholde Agrenes Kraft.⁴

Megen kostbar Gødning gik til Spilde i Skov og Overdrev, hvor Kreaturerne flakkede om, og den Smule, man skrabede sammen af Staldene, kom kun de gamle Indmarker til Gode. De mere borteliggende Jorder forsømtes helt; endnu i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede kunde det kendetilgt spores, hvorledes Markernes Muldrag blev tyndere og tyndere, jo længere man fjernede sig fra Byen.⁵ Og paa Sjælland forværredes Forholdet, fordi København sugede Hø og Halm i Mængde til sig fra Landet, — o. 29,000 Læs om Anret paastodes det i 1760erne, — hvorved Gødningen yderligere forringedes.⁶

Efter Midten af det 18. Aarhundrede gik det da endelig op for landbrugskyndige Mænd, at Fællesskabet og dets Driftsformer uhjælpeligt var kørt fast, Jorderne udpinte til det yderste, saa Bonden — som det hed, - kun pløjede og saaede sig fattig.⁷ Man var efterhaanden naaet saa vidt, at en Forfatter 1784 kunde udtale, at Landets Marker hverken gav Græs eller Kom.⁸

i deres Vaande søgte Bønderne ganskevist hist og her at rokke ved det tidligere Sædskifte, men for det meste traadte Fællesskabet i Vejen for alle Forandringer, **Banden** var **støvet** af Fattigdom og Nedværdigelse, og overvældet af Hoveri for Herremanden fik han kun daarligt Tid til at passe sin Jord, endsige at prøve noget nyt.

En fuldkommen Frigørelse maatte til for atter at bringe

Landbruget paa Fode; thi saaledes som Forholdene var, kunde ingen Forbedring ventes. Splittede som Bondens Agre laa overalt paa de forskellige Vange, smuldrede hans Arbejdsdag bort. Hvor lidt han i Fællesskabets Dage end havde at dyrke, maatte han ustandseligt være paa Færde her og der; — „thi hans ene Ager ligger i Østen af Byens Mark og den anden i Vesten, vel en halv eller heel Mill fra hverandre“. „Derfor behøver **Banden** saa meget Folk, omendskjønt han høster kuns lidt“.⁹

Bønderne i Landsbyen Strøby i Præstø Amt havde en fuld Mil til deres Markskel,¹⁰ paa Rødby Byjorder fandtes der Agre af $\frac{1}{4}$ Mils Længde,¹¹ og en Gaards Tilliggende kunde være utrolig splittet. Paa Vemmetofte-Eggen kunde det ligge paa 30—40, ja 60—70 forskellige Steder,¹² 8 Gaardmænd i Himmelev ved Roskilde havde det fordelt paa 66—90,¹³ og en Bonde i Elsted ved Aarhus maatte op-søge sin Jord paa ikke mindre end 97 adspredte Pletter.¹⁴

Først med Kuldkastelsen af dette indviklede og besværlige System blev Vejen farbar for Fremskridt, men en nærmere Redegørelse for alt dette ligger udenfor min Opgave. Det er ikke Landbrugshistorie som saadan, jeg agter at skrive. Tilegnelsen af den Studie over det 18. Aarhundredes Landskab, jeg i de følgende Kapitler vil forsøge at male, kræver imidlertid, at disse Forhold stadig holdes for Øje; det er Rammen, som nødvendigvis maa til for at samle Helheden, og kun i Sammenhæng med sine historiske Forudsætninger faar Billedet Dybde og Klarhed.

Fællesskabet var jo ingenlunde indsnævret til den enkelte

Landsby, men spandt sine Traade viden om, hele Egne var indviklede deri, hele Grupper af nærliggende Byer plejede og saaede paa samme Marker, saa Bønder fra den ene havde Agre at passe langt borte paa de andres Vange.

Flere Steder paa Fyen søgte man dog allerede i første Halvdel af 1700erne af egen Drift at slippe ud af dette udvidede Fællesskab ved at udskille Jorderne By for By,¹⁵ — men Sjællandsfaren blev ved det gamle. I Københavns Amt laa saaledes 1771 alle Landsbyer stadig i Fællesskab med hverandre.¹⁶

Dette gjaldt ikke blot Markerne, men Overdrev og Fællesgræsninger frem for alt, — og jo flere der var Parthavere i disse, des stærkere blev de fastholdt i den vildsomme Forfatning, hvori de han fra umindelig Tid.

Og Fællesskabet raadede ogsaa i Skovene, som førte et fredløst Liv. I Middelalderen havde de været en udtømmelig Rigdomskilde; i deres Frødighed var der fuldt op at Brændsel, Tommer og Olden; Tusinde og atter Tusindvis at Svin sendtes ind i deres Tykninger for under de vældige Trekroner at skaffe sig Føde af den nedfaldne Frugt.

Eg og Bøg skattedes derfor højest. Agern gav vel det bedste og fasteste Flæsk, men Bøgeolden fedede lige saa godt, selvom Flæsket blev løsere og de Giftstoffer, som gemtes i Bogen, gjorde Svinene døsige og ligesom drukne, saa de maatte „svale sig ved Græsset og dets Rod“.¹⁷

Endnu i det 17. Aarhundrede var Landets Velstand betinget, ikke alene at Agrenes Afgrøde, men ogsaa af Skovtræernes Frugter. „Kornet skikker sig vel, og Skoven med,

saa det ser ud til et godt fedt Aar, om Gud vil give sin Velsignelse, at det kan **lange** Fremgang“, skriver Mogens Gyldenstjerne 1557.¹⁸ I Aaret 1613, da der var Udsigt til rigelig Olden, nedlagde Christian den Fjerde Forbud mod Udførsel **at** levende Svin, forat intet skulde gaa til Spilde **at** den Frugternes Overflod, „Gud Almægtigste paa Skovene haver givet“,¹⁹ — medens man 1624 i Rigsraadet med Bekymring maatte konstatere, at Haabet om Olden, — „som ellers er en stor Hjælp og Bistand **tor** Landet,“ — alle Vegne slog fejl.²⁰

Svinene var dog langt fra de eneste Kostgængere i Skoven, hvor Bøndernes Flokke **at** halvville Heste og Hjorde **at** Kreaturer græssede i Mængde med gammel Hævd, selv om den tilhørte en anden. Fortidens Allemandsskove — „Almindingerne“ — var vel i Middelalderen gledne over i Kongens Haand, men Bøndernes Ret til at gøre Brug **at** dem stod ikke desmindre til en vis Grad stadig ved Magt, og rundt om i Landets Skove huserede Fællesskabets Spøgelse saa stærkt, at Ejerforholdet var formelig lagdelt, saaledes at en til Tider sad inde med Overskovens Træer, en anden med Underskoven og andre igen med Græsningen. Her kunde det med Sandhed siges, at Skoven baade var herreløs og havde for mange Herrer.

En saadan Forvirring maatte naturligvis virke lammende; Kreaturerne hærgede voldsomt i Opvæksten, Fornyelsen sattes i Fare, og Skovens Kræfter svandt hen. Rovdrift og hensynsløs Hugst gjorde lyst alle Vegne, — og Aarhundred efter Aarhundred smuldrede Skovmassen foruroligende ind.

Svenskekrigene i det 17. Aarhundrede staar som et Vendepunkt i dens Historie. Ødelæggelserne i Jylland var saa frygtelige, at en Mængde Bevoksninger fik Dødsstødet og forsvandt for ikke at rejse sig mere. Lyngen tog deres Plads, og Heden voksede i Omfang.

Men ogsaa i de frodigere Dele af Danmark greb Ulykkesaarene haardhændet ind, selvom Forholdene her dog var af en anden Art, da Skovens Evne til selv at forny sig trods alt var usvækket endnu; thi — „de opbrændte og forhuggede Skove kunde lige saa let have bleven beplantede igien, som de afbrændte Byer opbyggede, men hvad Fjenden lod staae, have vi selv siden lagt øde“.²¹

Det svære Tab af Heste og Kvæg, Bønderne havde lidt i Krigsaarene, kom dog i en vis Forstand Skoven til Gode. De Flokke af Kreaturer, som ellers forulempede den, var svundne uhyggeligt ind til Lettelse for det betrængte Træsamfund, som fik mere Fred til at gro og i Stilhed udbedre Skaden.²²

Men andre Forhold forspildte den Mulighed for Genrejsning, Hjem søgelsen saaledes selv havde fostret. De store Forandringer i Ejerforholdene, Enevældens indførelse førte med sig, blev langt fra til Gavn for Skoven. Mangt et Storgods gled ud af den gamle Adels Hænder, og nye Besiddere, som enten i Kraft af Hofgunst eller Kapital fik Raadighed over Landets Jord, tog haardhændet fat paa Træerne.²³

Med stigende Uro blev Christian den Femte saaledes Vidne til, hvorledes „Skovene i hans Rige Danmark mær-

keligen aftage og forværres“,²⁴ — og Forordning fulgte efter Forordning for at sætte Stop for den faretruende Forringelse. For første Gang i Landets Historie blev det saaledes 1687 forment Ejerne at nedhugge Skov for Fode, et Forbud, som gentoges 1710 og 1733, — men uden at frugte stort; thi alle Regeringens Forsøg paa at holde igen, faldt til jorden, saa det i indledningen til de mange Forordninger bedrøveligt kunde berettes, at de tidligere ikke blev adlydt.²⁵

Nedgangen i Løbet af 1700erne blev derfor saa foruroligende, at Holberg — sikkert med god Grund — kunde paastaa, at uden en landsomfattende Katastrofe som den frygtelige Kvægpest vilde Skovene helt være gaaet i Løbet; — „thi paa adskillige Hovedgaarde, hvor Besætningen for 50 Aar siden bestod kun af 50 Køer, findes den nu at bestaae af 100, og hvor man forud holdt 100 Stude, holdes nu 200“. ²⁶

Men Kvægsoten luftede ud. Atter — som tidligere efter Svenskekrigens Hærgen — fik Skoven Frist til igen at samle sine Kræfter, Kreaturenes Tryk tog af og muliggjorde en Opvækst, som blev afgørende for Træsamfundets videre Bestaaen, til Fællesskabet her 1805 forsvandt og Fredningen bragtes i Stand.

Uden denne Haandsrækning havde Skoven utvivlsomt været fortabt; thi Nedgangen fortsattes rivende, og særlig skæbnesvanger blev den Medfart, den fik, da Kronen 1764 —74 ved Auktion bortsolgte en Mængde af det gamle Ryttergods og de nye Ejere voldsomt ryddede op.

Allerede Rygtet om det forestaaende Salg var nok til at slippe Ødelæggelsen løs. Bønderne i Trelde satte sig f. Eks. straks i Bevægelse for at bjerge Penge til at købe sig selv. Alene paa én Dag rullede der 400 Brændelæs ind gennem Fredericias Porte, saa Prisen pr. Læs dalede fra 5 til 3 Mark.²⁷ Den nye Ejer, som 1765 havde faaet Tag i „den herlige Lystskov“ ved Kolding, fældede omgaaende 1200 Favne for at gøre dem i gode Dalere, — „saa hvad nogle Konger i Rad havde fredet, det blev nu snart hugget ned“,²⁸ — og takket være Træbestanden var der Bondemænd i Koldinghus Amt, som 3 Gange tog Købesummen ind,²⁹ thi — som man sagde i Jylland, — „det er ikke nogen Kunst at købe en Ko, naar Halen kan betale Kroppen og Skindet 2 Gange“.³⁰

„Hvor er Skovene ikke skammelig forhugne og ødelagte i Koldinghuus Amt?“ — udbryder en Forfatter 1783, — „hvor ile de ikke til deres Undergang i Skanderborg og Silkeborg Amter, og er det vel bedre i Sjælland og Falster?“³¹

Skovene paa Fyen svandt sørgeligt ind.³² Paa Møen ryddedes tilmed ca. 3500 Tdr. Land Skov af Øens ca. 6200;³³ næsten Halvparten af Vordingborg-Egnens Bevoksninger faldt for Øksen, ja saa ivrig var man bare for at faa dem afdrevne, at Tomterne — fyldte af Træstød — fik Lov at ligge i Øde helt ind i det følgende Aarhundrede.³⁴

„Der hvor en anseelig Kron-Skov viiste sig for Øjet, i en Fraliggenhed af nogle Mille, sees nu intet“, — hedder det 1787, — „der hvor Kreaturerne fandt Læe og Beskjer-

melse mod Regn og Uvejr, er ingen Tilflugt mere for dem; den staaende Capital for Godsejeren savnes, og endnu det værste, at dens første Frugtbarhed kan ikke mere ventes, og Efterslægten er berøvet denne nødvendige Herlighed“. ³⁵

August Hennings, som fra tidligere Tid var fortrolig med Antvorskov-Eggen, gensaa den 1786 — 12 Aar efter Ryttergodsets Salg — med Forandring. „Nu var alting forandret, og alting blevet mig ubekiendt. Chausseerne gik ikke, hvor Landevejene gik før; de Skove, jeg tilforn saa gjerne besøgte, vare deels forvandlede til Sletter; prægtige Herresæder vare opstandne, hvor jeg den Gang spiiste Melk hos en Skovfoged eller søgte Skjul imod Regnen“. ³⁶

Og Franckenau skrev vemodigt om de samme Egne:

„Hvor jeg som Yngling vandred om saa fro
I Skyggen af Aarhundred gamle Bøge,
hvor øjet saas de unge Stammer gro,
jeg mellem nøgne Stubbe Vej maa søge.“ ³⁷

Herregaardsslagteriet mod Slutningen af Aarhundredet gik, især i Jylland, yderligere ud over Skovene, der brugtes — „som Assistenshus, hvorfra Pengene hentes, uden ved forstmæssig Behandling at tilbagebetales“. ³⁸

Kun i Nordsjælland havde Staten i 1760erne søgt at bringe Bevoksningerne under strengere forstlig Kontrol af Frygt for, at de helt skulde gaa til, — men andre Steder opretholdtes saa at sige overalt den gamle, fordærlige Tilstand. Selv hvor Økserne holdtes i Ave, fortsattes Forfaldet indefra, saa de — hvad jeg i det følgende Kapitel vil vise, — langsomt døde af sig selv.

— Landboreformerne satte ind i den yderste Frist. Det Fossile i Brugen af Danmarks Jord havde medtaget den haardere, end man tænker sig nu, og ligesom Agerjorden bar Spor af Aarhundreders Udtæring og skreg efter Lindring, var Skoven mærket til Døde.

Landskabet var selv blevet et særpræget Stykke Fortid, som i stærkt Relief afspejlede Slægternes ensartede, næsten forbenede Brug deraf, — og herom handler min Bog.

Men udenom alt dette levede det evige Danmark, i Sol og Rusk, i Taage og Blæst, i de forbadte Strande, hvor Bølgerne **ud** af Brinkerne og Søfuglene trak i skrigende Skarer. Var Skønheden end i mange Maader den samme som nu, virkede den dog i gamle Dage langt mere højstemt i Tonen. Dyrelivet var mangefold rigere; Landets vildsomme, halvtøde Karakter og Jagtlovenes Strengthed gav Vildtet gunstigere Vilkaar.

Da kunde Danmark med Rette kaldes „de vilde Svaners Rede“; thi de flokkedes i Tusindtal om Kysterne, de sang over Skovene.

„Sneedækte Svane frem paa Dybet roer
og tryk sin Nat ustadigt Hav betroer,“

synger Christen Pram i Digtet om „Emilies Kilde“;³⁹ frem for alt var jo Farvandene mellem Skaane og de danske Øer det Strøg, hvor denne stolte Fugl — som en fransk Geograf udtrykker sig, — „med mest Velbehag viser sin smukke Rejsning og sine Fjedres Pragt“. „Man skulde tro, ved at se Svanen i disse smalle Sunde, der ere omgivne af Boliger

og bedækkede med Skibe, at den søger Vidner til sin Hæder, og at den bestræber sig for at erholde Bifald“. ⁴⁰

Fra de Masser af vaade Sten, som laa paa de flade Strande, lød Sælhundenes Stemmer overalt langs de danske Kyster. Under Stevns og Møens Klint herskede de næsten som „fredede og helligede Dyr“, da Jagtvæsenet end ikke taalte, at Fiskerne tog dem i Garn. ⁴¹ Langs Laaland huserede de i Mængde; naar Vandet pludselig trak sig tilbage, blev de liggende paa Sandet saa tæt, at man paa en Times-tid kunde dræbe henimod et halvthundrede Stykker, ⁴² — og i Hundredevis kunde de tælles paa Albuen udenfor Nakskov Fjord, hvor de istemte „en gyselig og tudende Concert“, naar det kulede op mod Storm. ⁴³

Rundtom belejrede de Kysterne, — Sildefangsten fik det at føle, — men de hørte det gamle Danmark til og føjede deres Bidrag til Billedet lige saa fuldt som Rovfuglenes Flugt over Sletterne og Ravneskriget fra Skoven.

FØRSTE KAPITEL

Skovene.

— „en af de største Herligheder, Gud
og Naturen dette Kongerige begavet haver.“
Forordning af 20. Okt. 1670.

SKOV er Skov — nu som for Aartusinder siden. Træernes Kroner har den samme drømmende Susen, Naturen følger bestandig sine Love, Løvet spirer, grønnes og falmer som før, Bunden har endnu sin besnærende Duft af Svamp og Syre, alt det Livsalige, som hører Skovbilleder til i dets Svulmen af Safter, dets forunderlige Blanding af Rummelighed og snæver Begrænsning, af Skygge og Lys, Liv og Død, — alt dette er evig ens.

Men dog havde den gamle Skov, som nu er borte, jævnsides delte noget Særegent, næsten Overvældende i sit Udtryk. Trods sin Vildsomhed var den ingen Urskov, men et Samfund af Træer, som havde levet med Mennesker og — ligesom Nutidens Skov, men paa en helt anden Maade, — i mangt og meget har Præget af dette Samliv, der havde varet i umindelig Tid og mærket den som et Blad af Historien.

— Naaletræerne var for længe siden fortrængte; i de

sidste Aarhundreder før Udskiftningen fandtes der i Danmark kun Løvske, hvor visse Træsarter ganskevist havde Overvægt, men Bestanden dog endnu var langt mere blandet end i Nutidens renere Bevoksninger.

Vel havde Bøgen de fleste Steder taget Føringen, — og Egen, som led under Beskygningen, svandt mere og mere ind. Men Striden var langt fra slut. De mange vaade Strøg og Dyrenes Tryk paa Bøgen kom Egen til Undsætning, ja Laalands fede, fugtige Bund gjorde det svært for Modstanderen at faa Fodfæste der.

Jævnside disse to Træsarter — de eneste, man for Frugternes Skyld overhovedet regnede med, — forfægtede en Række andre dog haardnakket deres Ret til at være i Skoven. Med Fyrren var det ganskevist forbi, men som den ældste i Flokken stod Bævreaspens der endnu med sit nervøse, skælvende Løv, og hvor nærgaaende Bøgen end blev, lod Birken sig ikke helt fortrænge, men kunde paa vaad eller mager Bund — som i Nordsjælland — talstærk gøre sig gældende. I Skovbilledet gled den saa yndefuldt ind. den var — som det smukt er sagt — „overalt og hos alle Træsarter som en kjær Husven, der hjælper, hvor Noget mangler, altid forskjønner Selskabet og aldrig fortørner eller fortrædiger Nogen“.¹

Med Klumpfødterne plantede i Mosedyndet, som alle Vegne gemte sig i Skovene, — ingen drømte jo om at atlede Vandet, — skød Elletræerne op i rene Bevoksninger, hvor Storsvilt gerne holdt til. De myldrede frem „i utallig Mængde“, til Tider „baade Bjælke, Sparre, Vognstang og

Rafte store“, men oftest maatte de dog give Afkald paa „for og fuldkommen Væxt“ paa Grund af den stadige Hugst at Stavrer og Skud til Gærdsel.²

Linden med sit friske, lyse Løv, Folkevisens fejrede Træ, hørte fordom hjemme i Skoven, dens Borgerbrev her var forholdsvis gammelt, og Stednavne fra alle Kroge al Landet bevidner dens tidligere Udbredelse. Forfulgt i nyere Tid baade at Bøgen og Forstmændene findes den nu sparsomt, og kun i Ulfshale Skov paa Møen har den fat med hele sin Styrke.³

Men tidligere var det anderledes; da traf man i Skovene ældgamle Kæmper baade af stor- og smaabladet Lind.⁴ Blandt de mange krogede Træer i Knudskov ved Vordingborg stod der saaledes i forrige Aarhundrede en flerstammet Kolos paa 16—17 Favne Ved.⁵ Rodskuddene dannede for det meste et forpjusket Krat; „Linde og andet Smaatøj“ nævnes saaledes 1730 foragteligt i Flæng i en sydsjællandsk Skov;⁶ en lang Række Gravhøje i Udkanten af Frejlev Skov paa Laaland dækkedes af dværgagtigt Linde-Buskads, som fangede Lyset i sit friske Løv,⁷ og hele Strøg af Antvorskov Storskov var 1680 „med Linde og Lindestomper“ begroet.⁸

Den Dag i Dag holder den sig i Jonstrup Vang, hvor den endnu i det 19. Aarhundrede delvis bestemte Bevoksnin-gen,⁹ — og paa Smaaøerne klarede den sig bedst.¹⁰

Paa Æbelø er en prægtig, vildtvoksende Lind i vore Dage bleven fredlyst,¹¹ — og paa den lille Ormø under Holsteinborg bestod Skoven i Følge en Optælling 1817 af 90 Ege,

66 Aske, 192 Elme, 29 Bævreaspe, 47 Naur. 306 Linde og 5 Bøge,¹² — et malende Billede af Fortidens Blandings-skov, før Bøgen for Alvor greb ind.

Fortrinsvis paa fugtige Steder langs Slugter og snævre Skovdale sluttede Asketræerne op i lysaabne Klynger; deres Ved var værdifuldt som Brændsel, da fornemme Folk for dets Vellugts Skyld yndede at bruge det i Kaminen.¹³ Rønnen var der og Elmen, — „denne herlige Træart, hvilken saa ofte bliver miskjendt og mishandlet i vore Lande“.¹⁴ Den dominerede førhen i alle Skove paa Samsø; Hertugskoven paa Hindsholm havde den helt faaet i sin Magt; ved Lundsgaard paa Fyen bød den selv Bøgene Trods, og blandt Egene i Borrevejle Skov holdt den sig kraftigt, skønt Stammerne ofte blev kappede.¹⁵

Graa og gammel løftede Seljepilen sig hist og her og rivaliserede sine Steder — som i Charlottenlund — med Bøgetræerne i Højde.¹⁶ Langt oppe i de sprukne Stammer kunde Flyverøn og Birk tage Stade og naa til Skelsaar og Alder. Løn og Naur groede op, undertiden i hel Overflødighed, og det vilde Kirsebærtræ opnaaede en saadan Vækst og Drøjde, at det fældedes for at bruges til Møbler.¹⁷

Kratpletter af Slaaen søgte sammen ude paa Skovsletten. og forbadte og forkrøblede under Vildtets Tænder flokkede Hvidtjørnene sig paa Lysningerne eller tæt omkring Skovens Ege. Hvor forvredne Stammerne end blev, har de dog — som i Jægersborg Dyrehave — et Præg af Kraft og Ærværdighed, og under gunstige Betingelser kunde Tjørnen til Tider som et formeligt Træ hæve sig i en Højde af ca. 20

Alen. Ude paa Knudshoved skal en Stamme ved Roden have haft et Omfang paa over 6 Fod, medens den tykkeste Gren maalte over 3.¹⁸ Enebærbuskene forekom ikke alene i Jylland, men meget hyppigt i Nordsjællands Skove, og „Høje Møen“, hele den østlige Del af Øen, gik tidligere under Navn af „Enebærlandet“.¹⁹

Derimod synes Kristtornen, der med sine blanke, stedsegrønne Blade særlig i østjydske og enkelte fynske Skove kunde brede sig over Bunden som et stikkende Vildnis, slet ikke at optræde paa Sjælland.

Det vilde Æbletræ solede ikke alene sin Blomster-pragt ude i Brynet, men trivedes ogsaa i Skovmørket; det fandtes fra gammel Tid som „Skovkrat“ „udi stor Mangfoldighed“ blandt Bevoksningen, hvor Oldensvinene gnaskede dets Frugter.²⁰ Frem for alt i Sydsjælland var Underskoven isprængt en Mængde af vild Abild, og Bønderne her havde efter Sigende paa Prins Jørgens Tid — lært at pode Stammerne, saa Frugten forædledes og blev til en gangbar Vare.²¹ O. 80—100 Tønder aarlig kunde en Bonde afsætte,²² og i andre Egne — f. Eks. paa Laaland og Fyen — fulgte man dette Forbillede.²³

Ofte fandt Æbletræeme Fristed i den stærke Hasselbevoksning, som bredte sin Frodighed under Egene og i mangen god Skov dannede et tykt, næsten uigennemtrængeligt Buskads. Nødderne gav god Indtægt. Allerede i Middelalderen efterspurgtes de i Lybæk; fra Laaland gik de med Skuderne over Østersøen, og „mange Læster bliver her ud af Landet i andre Lande henført“, hedder det 1648.²⁴ Bøn-

derne blev tvungne til at gaa paa Nøddeplukning i Skovene; blandt Landgildeydelseerne forekommer nu og da et vist Maal Hasselnødder, og paa Herlufsholm maatte 1662 hvor Helgaard svare en Skæppe, hver Halvgaard en halv, hver Husmand et Fjerdingskar.²⁵

Hasselveddet kunde bruges i Krudtværkerne,²⁶ men først og fremmest var Bødkerne begærlige etter Baandstager til deres Fade og Tønder. Sydsjællands Skovbønder vejrede ogsaa her en Mulighed for Fortjeneste, og medens man andre Steder hensynsløst ruinerede Hasselbevoksningen, opelskede man i Mern og Kallehave Sogne tætte „Baandkæppeskove“, hvis rige Forraad bragtes til Hovedstaden for at gøres i Penge:²⁷ — Vinfadebaand paa 6—7 Alen, Oksehovedbaand paa 5—6, Tøndebaand paa 3—4, Smaabaand paa ca. 3, Potte- og Bastebaand paa 2 i det mindste.²⁸

Men Hasselen havde en farlig Rival. Naar et Strøg af Vemmenæs Skovene paa Taasinge i gamle Dage kaldtes for „Avnbøgstykningsen“,²⁹ var Navnet utvivlsomt betegnende; thi denne Træart, som trivedes baade blandt Eg og Bøg, viste med sin Evne til at lade Frøene spire i Grønsværet, en foruroligende Erobringslyst. Sejglivet og paagaaende gik den som et sandt Skovukrudt løs paa Græspletterne. og hvor Hasselen havde maattet rømme Marken, tog Avnbøgen — særlig i Sydsjælland og paa Laaland — mangan Gang Tomten i Besiddelse.³⁰

„Der er Strid og Trængsel i Skoven. Den ene Træart undertrykker den anden, ligesom det ene Dyr undertrykker det andet“. ³¹ Saaledes skriver Chr. Vaupell, der i sit klas-

siske Skrift om de danske Skove har tegnet et Billede saa levende og sandt, at det alle Dage har Gyldighed.

At følge denne Naturens Kamp videre ligger udenfor min Begrænsning. Hvad jeg paa de følgende Blade vil forsøge at fremdrage, er kun visse Linjer i Skovens Fysiognomi, som det var, før Indfredningen kom, ud af Mangfoldigheden at finde de Træk, som peger hen paa Menneskers Færd og gør Skovbilledet selv til Historie.

— Eftertidens Forstmænd fik først og fremmest til Op-gave at fremelske gode Gavntræer og tilvejebringe saa stor en Vedmasse som muligt paa det mindst mulige Areal. Høje Træer med ranke, harmoniske Stammer blev Maalet for deres Bestræbelser. Derfor kom Træerne under Tugt for i tætte, ensartede Bevoksninger kunstigt at tvinges til Vejrs. Klemte inde i Rækkerne blev de ude af Stand til at sætte Kræfterne ind paa den fyldigere Krone- og Greneudvikling, Naturskoven gav dem Betingelser for. Her begunstigede jo den mere aabne Stilling en frodigere Udfoldelse i Bredden, her fik Bøgen Mulighed for at vise sig i sin oprindelige Form, hvor Kronen fra de nederste, forholdsvis lavt siddende, næsten vandrette Grene harmonisk kunde hvælve sin Kuppel op i herlig Fylde og Skønhed.

i de Dage stod Danmark i Sandhed „med brede Bøge“, og i den tynde Skov kunde Egen — om hvilken det slaaende er sagt, at „hvert Træ synes at indeslutte en Verden for sig“,³² — uden at trykkes af Nabotræernes Mørke fremtræde i al sin Kraft med en Krone, som — dyb og aaben — blev baaren af vældige Grene og levendegjort

af kontrastrig Fordeling af Skygge og Lys gennem Løv-massen.

Betingelserne for en karakterfuld Udvikling af hver enkelt Træarts individualitet var til Stede, og Fortidens Skove kunde derfor til Tider rumme en Formernes Rigdom og Herlighed, man aldrig vil finde i Nutidens.

Endnu fredes der hist og her om enkelte prægtige Træer som ærværdige Monumenter om fordums Tid, men deres Tal svinder ind i Aarenes Løb, og — som en fremragende Skovkender har udtalt, — de Bevoksninger, som er fostret op under Forstmændenes Hænder i det 19. Aarhundrede, vil „næppe nogensinde i Alder, Udvikling og Skjønhed“ kunne staa Maal med de gamle Naturskoves.³³

Men naar dette er sagt, maa det ganskevist tilføjes, at Billedet havde en Bagside, at Forholdene i Skoven mangen Gang virkede hæmmende, Kampen mellem Træarterne trykkende, og — ikke at forglemme — at græssende Dyr og brutale Menneskehænder som oftest forstyrrende greb ind.

Saa langt Kreaturenes og Hjortedyrenes Bid kunde række, afklippedes Kviste og Bladhang som efter en Snor, Træerne i Dyrehaven giver et ypperligt Billede af den Tilskæring af Kronebaserne, som iværksattes i de at Kvæg og Vildt overbelastede Skove, — og paa mangfoldige Maa-der bar Bevoksningen Mærke af, at Mennesker gennem et betydeligt Spand af Tid havde udpillet og fjernet de bedste Vedtræer, som var at finde.

I et Land som vort maa en svimlende Masse Eg være gaaet til; Flertallet af Bygninger baade i By og paa Land bestod jo af Tømmer. Bindingsværks- og Bulhuse har op-

slugt Kæmpeskove, Materiale til Bohave og Redskaber, henved et Par tusinde Kirkers Altertavler og Træinventar af udsøgt Kæmeved og fremfor alt Flaadebyggeriets Graadighed har det ene Aarhundrede efter det andet stillet overvældende Krav. For hver knejsende Orlogsmand, som sattes i Søren, blev der lyst i de gamle Skove. Bygningen af et Linjeskib paa 74 Kanoner fordrede saaledes ikke mindre end 2000 fuldvoksne Egetræer.³⁴

De sundeste og bedste Tømmertræer, som krævede flere Hundreder for at modnes, søgtes saaledes stadig ud, og det i saa stort og stigende et Omfang, at der mod Slutningen af det 18. Aarhundrede viste sig følelig Mangel. Ikke saaledes at forstaa, at der var Knaphed paa gamle Træer, — tværtimod, de bredte sig i Skoven i saa foruroligende Mængde, at den mangel Gang fik et oldingeagtigt Præg. Men de ranke, højstammede Former, de friske Tømmerege med sundt og kærnefuldt Ved, var lidt efter lidt plukket ud og forbrugt til den sidste Rest.

Fortidsskovenes Rigdom vurderedes jo ikke efter Vedmassen — men efter Olden. Først og fremmest Frugten, — Agern og Bog, som kunde opføde en Hærskare af Svin, — bestemte deres Værdi.

Naar der holdtes Skovsyn gjaldt det for det meste „den Velsignelse af Olding, som Gud det Aar lod skabe“.³⁵ Det hændte, at Bønderne omhyggeligt lagde Mærke til, om Solen Alle Helgens Dag skinnede paa Træernes Toppe; thi da vilde det følgende Aar blive rigt paa Agern og Bog,³⁶ — og i den gamle Majvise sang man:

„Med Olden god velsign vor Skov,
hør du, som vi bede !
Giv Flæsk paa Bord, Dit Navn til Lov !
Vær os alle en naadig Gud med Glæde !“ 37

Fra Middelalderens Dage havde Svinedriften været det vigtigste, og saa længe Skovens Storhed og Frodighed gjorde det til en Selvfølge, at der var Tømmer nok at tage til, behøvede man ikke at bekymre sig om Opvæksten. De Dage var imidlertid for længe siden forbi, ja tilmed i den Grad, at selv Oldenfodringen kom i rivende Nedgang.

Des mere vaagede man derfor frem for alt over de forholdsvis lavstammede Træformer med brede, frodige Kroner, som afkastede en Overflod al Frugt. „Olden-Skov kaldes al Eg og Bøg af den skønne Olden, de næsten aarlig frembærer“ — skriver Arent Berntsen 1656, — og derfor holdes de for „og kan ogsaa for den fornemste Del agtes“. Skulde der udvises Træer til Fældning, maatte man derfor omhyggeligt passe paa at udvælge dem, som har ringest Frugt.³⁸

Borthugningen af de bedste Tømmertræer og den ensidige Fredning af de frugtbærende øvede saaledes i Tidernes Løb en afgørende Indflydelse paa Træbestanden. Skoven vrimlede af storkronede Ege og Bøge med kort Bul, som stod til de gik under af Ælde, og det blev i overvejende Grad deres Afkom, — hvori visse af Modertræets Eiendommeligheder muligvis forplantedes videre, — som bestemte Bevoksningens Karakter.

„fortrolig i det dunkelgrønne Læ
sig hvælved lavt det tykke Bøgetræ“.

i disse Strofer fra Langelandsrejsens „Aftenvandring“ griber Øhlensehläger derfor et Billede lyslevende ud af Virkeligheden.

— Naar den gamle Skov saaledes Skridt for Skridt tyndedes ud og forringedes, skyldtes det i første Linie den med Fællesskabet følgende Vanrøgt og Udbytning, Træsamfundene i umindelige Tider havde lidt under. Ingen var i Stand til at komme dem til Hjælp, ingen plantede eller værnede alvorligt om Opvæksten, og Flertallet af dem havde ydermere i Generationer været betroet Folk, — „som ej have andre Kundskaber end at skyde et stakkels Dyr, fange en Flok Agerhøns, dressere en Skydehest og i en grøn Kjole at opvarte ved et Taffel“. ³⁹

Tilstanden var i det 18. Aarhundrede bleven saa urovækkende, at kyndige Mænd med Angst imødesaa den Mulighed, at Danmarks Forsyning med Brændsel efterhaanden vilde være i Fare. Den „aarligt tiltagende saa store og kjendelige Forringelse viser noksom, at tilsidst bliver der ikke meere saadan en Ting til som kongelige Skove“, lød det advarende 1762, ⁴⁰ — og samtidig kunde Overjægermester Gram gøre Kongen opmærksom paa, at man nu næsten var i Stand til forud at beregne det Tidspunkt, da Skoven totalt vilde være forsvunden. ⁴¹ —

— Den ældgamle, hos Almuen saa at sige uudryddelige Betragtning af Træsamfundet som et fælles Gods, hvortil enhver havde Ret, forvoldte ubodelig Skade. ⁴²

Fra Arilds Tid blev der stjålet i Skoven — og stjålet, saa det forsløg.

Tyvehænder tømte ikke alene ud i uhyggelig Maalestok, men en Mangfoldighed af vantrevne og mishandlede Træer bar Vidne om deres Virksomhed. Ingen undsaa sig ved at stjæle i Skoven, og de udviklede Ejerforhold i Fællesskabets Dage, hvor nogle ejede Træerne, andre Græsning og Grund, bidrog deres til at forvirre Begreberne hos ellers lovlydige Folk. Man slog sig til Taals med, at det syvende Bud ikke forbød at stjæle Træer.⁴³ Man stjal jo forøvrigt ikke, men „pillede“ kun en Smule i Skoven, selvom man ikke vilde tage i Betænkning at liste af med et Træ paa 5—6 Favne, om man da ellers kunde komme af Sted dermed.⁴⁴ Ingen havde plantet Skoven, sagde man, og naar Vorherre saa naadigt gav den Vækst, var det vel til Bedste for alle hans Skabninger.⁴⁵ Overflødigheden var en Gave, hvortil enhver havde Ret, — den Tro var gammel og rodfæstet som Skoven selv, og mangan Bonde fandt det forøvrigt „højstbilligt“ — som det 1762 hedder, — at Skoven saaledes ydede nogen Erstatning for den Skade, dens Storvildt forøvede paa Kornvangene.⁴⁶

Ja, da Øvrigheden efterhaanden tog mere haardhændet fat med Pengebøder og korporlige Straffe for at holde Uvæsenet i Ave, blev det blandt Kulsvierne i Nordsjælland en stiltiende Vedtægt, at falsk Ed i Skovtyverisager ingenlunde kunde regnes for en Synd.⁴⁷

Ved hvert Skovsyn, som holdtes, vidnede friske Stød og Stubbe i Mængde om, hvor frit man tog for sig af Retterne. For at udslette Sporene skrabede Gerningsmændene stundom en Bunke Kvas, vissent Lov, Græs og Jord sammen

over Stubben eller spidshuggede den med Øksen, saa den Træbul, man muligvis kunde opsnuse bag Synderens Hus, ikke lod sig tilpasse paa Stødet. Beviset paa hans Brøde var dermed skaffet at Vejen.⁴⁸

Trods Bøder og strenge Straffe — Skovtyvene paa „de Højlærdes“ Gods brummede ofte i „Bondekælderen under consistorio“, den middelalderlige Hvælving, som den Dag i Dag gemmer sig bag Universitetet paa Frue Plads,⁴⁹ — var det umuligt at komme Ondet til Livs. Skovfogederne gjaldt mangan Gang selv for „de arrigste“ Skovtyve, som hemmeligt stod i Ledtog med Bønderne,⁵⁰ — og hvad nyttede det, at Bønderne steg til betydelige Beløb? For at faa dem betalt vidste Bonden et bedre Raad — som det 1761 berettes, — end atter at stjæle den dobbelte Portion.⁵¹

I Sognepræstens lille Skov paa St. Jørgensbjerg ved Svendborg blev der i et enkelt Aar o. 1800 stjaalet 250 Træer,⁵² og naar Vinteren var særlig haard, blev det fuldstændig ugørtigt at bruge Loven i sin Strenghed. Paa Koldinghus Rytterdistrikt vilde Følgen saaledes 1740 simpelt hen blive, at Bønderne — alle som en — maatte til Skubkarren; betale Bøderne orkede de ikke, og satte man dem under Laas og Slaa, affolkede man kun Gaardene, saa der ikke blev nogen tilbage, som kunde dyrke Jorden.⁵³

Det lyder hartad utroligt, i hvor vid en Udstrækning Tyvetrafiken gik i Svang. Endnu o. 1800 havde hele Landebyer i udprægede Skovegne — f. Eks. Frederiksborg Amt — vitterligt deres Hovednæring derved;⁵⁴ de Hørsholm Bønder bortrapsede for 300 Rdr. om Aaret, medens Mar-

kerne tømmes.⁵⁵ Der var Købstæder, ja hele Egne, hvor man Aar ud Aar ind ikke puttede en Pind i Kakkelovnen, uden at den var stjaalen i de kongelige Skove.⁵⁶

I visse Byer kunde man købe sig et Læs Brænde for 8—16 Skilling; thi hvad Bonden stjal ud over eget Forbrug, solgte han for en Slik i Staden,⁵⁷ — „drikker det op, rejser hjem for at stjæle og kommer igjen for at drikke“.⁵⁸ Overjægermester Gram kunde i en Betænkning til Majestæten fremsætte som en Kendsgerning, at Brændslet, som faldedes i Hovedstaden, for en stor Del var ranet i Kongens Skove.⁵⁹

Disse maatte i Sandhed holde for. Her hentede Rytterbønderne troligt Dækning baade for Skatter og Landgilde, ja mere til, — saa Kongen tik „betalt af sit Eget“.⁶⁰ Og stort bedre stod det ikke til paa de private Godser. „I stjæle snart Skoven fra mig!“ udbrød en jorddrot ærgerlig, men fik kun til Svar af en Bonde: „Nej, han faar dog det meste!“⁶¹

Saa længe Skov stod ved Skov over store Strækninger mellem Bøndernes Marker, var „det kørende, fælles Skovtyveri“ i fuldt Flor,⁶² og hvor Træeme rakte helt ud mod den aabne Kyst, laa det fristende nær at gøre Strandhug for at bortføre Byttet i Baade.⁶³

i Nidløse Skov ved Holbæk groede der et gammelt Træ, som Bønderne kaldte „Maren Bøg“ og havde en vis Respekt tor; thi Overtroen gik, at det omgaaende knækkede Arme og Ben i Stykker paa enhver, som forgreb sig paa Stammerne der.⁶⁴ Et Ordenspoliti af den Slags vilde de

fleste Skovejere sikkert have sat Pris paa; — thi langvejs bort skreg Træernes Forfatning mod Himlen om Voldsfærd og Mishandling, og Ødelæggelsen forstærkedes ved fortrinsvis at gaa ud over Skovens Ungdom.

Kæmperne — hvorpaa ofte hver af Hovedgrenene i Størrelse var som et Træ for sig, — fik Lov at leve i Fred. At fælde eller grenekappe en af disse Giganter, der til Tider kunde rumme 12—18 Favne og have Grene som 80—100-aarige Træer, lod man helst være med.⁶⁵ „Skovtyvene kunne ikke i en Hast bemægtige sig et saadant gammelt Træ, derfor fælde de i dets Sted tre eller fine yngre“, hedder det 1762 med Rette;⁶⁶ thi alle Vegne lettede man sig Opgaven ved at flænse i Skovens Opvækst. Tyvene ved — siger en Forfatter 1758, — at „de unge Træer og Toppene, samt Grenene af de gamle, ere lettest at komme til, og dem søge de ud“. „Saaledes skilles Skovene ved sin Vækst og Styrke, de maa undergaa som et Rige, skilt ved sit unge Mandskab“.⁶⁷

At afklæde en Krone paa denne Vis kaldte den sjællandske Bonde „at aase“, og Methoden var meget yndet.⁶⁸

„Man seer sjelden Skovbyggeren uden hans sædvanlige Attribut, en bag Nakken af Trøjerne fremragende Øxe“. Kan han „formedelst Alderdom ikke magte et helt Træ, overkommer han dog i det mindste Grenene ved Hjælp af sin Skov-Krag“.⁶⁹

Især gik det ud over Kronerne, idet man med Forkærlighed valgte de øverste Grene, medens den nederste Krans — „Skægget“, som den kaldtes, — lodes urørt for at til-

store Skaden.⁷⁰ Og forøvrigt tillod mangel Skovejer Bønderne at forsyne sig paa denne Maade, naar de tik Lov til at hente sig Træ. Sine Steder bestod al pligtig Udvisning tilmed udelukkende i Grene, og der var Egne, hvor ikke en eneste Stamme blev udvist, men Kronerne alene maatte holde for.⁷¹

Uskikken var gammel. De Mænd, som 1619 skulde syne Universitetets Skove i Ramsø Herred, maatte til Slut helt opgive at tælle de afkappede Grene. Mængden blev dem for stor,⁷² — og mest udsatte var naturligvis frem for alt Trægrupper og Skovholme, som stod mellem Kornmarkerne og bredte deres Skygge over Sæden. Næsten overalt paa Kronbøndernes jorder i Stevns stak skamhuggede, topløse Egestumper bedrøveligt op, — og en lignende Forsamling af Krøblinge stod mange Steder til Skue.⁷³

Paa Vemmetofte Gods optaltes der 1692 alene i Strandskoven 307 afbarberede Bøge, og stort bedre saa det ikke ud i alle de øvrige Bevoksninger.⁷⁴ Paa Krongodset om Vordingborg vrимlede det i Begyndelsen at 1700erne formelig med topstævnede og grenehuggede Ege- og Bøgetræer,⁷⁵ ja i 1770erne fandt man her en Mængde 16—18 Alens Ege, som skamferede gik Fordærvelsen i Møde.⁷⁶ Samtidig var Sorø Akademis Skove bragt i den ynkeligste Forfatning ved Bøndernes „Aasning“, der havde ruineret Masser af Træer, medens Ploven fandt Vej overalt, hvor Pladsen var ryddet. Rundt om i Midtsjællands Skovomraader saa man kun „lem-læstede Træer“.⁷⁷

Med Græmmelse kunde Ejeren af Bjergbygaard 1758

sammenligne de til Byerne Tornved, Bennebo og Jyderup liggende Skove med „en stor, albrændt By, hvor Skorstenene staar alene tilbage og Husene ere borte“; thi flere tusinde Træer var afhuggede midt over. For dog at redde Resten og befri Skoven for det skæmmende Syn havde han udvist disse Stumper til Bønderne, men de vragede dem og fremturede ufortrødent i deres gamle Vane med at „kronrage“ friske Træer.⁷⁸ Ja, i Oure Sogn paa Fyen havde man i den Grad afpillet en Skov, at de faa tiloversblevne Træer 1806 saa ud — „som aftaklede Orlogsskibe“.⁷⁹

Selvom det naturligvis ikke var lige galt alle Vegne, drog den Voldsfærd, som fortsattes i Skoven Slægt efter Slægt, dog farlige Følger med sig.

Træsamfundet fik Saar, som sved gennem lange Tider, selv efter at Skoven var indfredet. Allerede 1739 kunde det i en tjenstlig Skrivelse hævdes om Egene i Vordingborg-Egnens Skove, — „at fast ikke én blandt 20—30 har været tjenlig til Tømmer“,⁸⁰ og i Aarhundredets Løb forværredes Tilstanden yderligere. Enhver kunde her — efter hvad det 1773 forsikres, — tage Kronhammeren i sin Haand og med tilbundne Øjne stemple flere hundrede Egestammer af $\frac{3}{4}$ —1 Alens Tværmaal uden at ramme et eneste Træ, som ikke var frønnet og skadelidt.⁸¹

Greneafkapningen foraarsagede nemlig for det meste indvortes Sygdom i Stammerne, hvor runde Huller eller skjulte „Okseøjne“ forraadte den Raaddenskab, som aad sig ind gennem Veddet.⁸² Mangt et ungt Træ fik derved en Skade for Livet, og gemt bag et ofte tilsyneladende friskt Ydre

bar Sjællands Bestand af Eg og Bøg Sygdomsmærkerne i sig.

En stor Del af de Egetræer, Nordsjælland havde taget i Arv fra Tiden før Fællesskabets Ophævelse, viste sig ved Midten af 1800erne fuldstændig ubrugelig som Tommer, og det samme erfarede man andet Steds.⁸³ Eftertiden maatte undgælde for Fortidens Forsyndelser, og allerede i det 18. Aarhundrede viste Følgerne sig skæbnesvangert.

Forstvæsenet var 1740 ude af Stand til i Frederiksborg Amts udstrakte Skove at fremskaffe en til Mølleaksel egnet Eg, medmindre den maatte tages i Lille Dyrehave eller Præstevangen. I alle de andre Skove fandtes der blandt de mange Kæmpetræer ikke et, som var tjenligt,⁸⁴ og 1767 var man atter i samme Forlegenhed.⁸⁵

Gamle Ege, der kun kunde bruges som Brændsel, var der nok af, — deres Tal i Nordsjællands kongelige Skove opgives 1792 til godt 77,000,⁸⁶ men af brugbare Tømmertræer fandtes der faa. Ja, saa bedraveligt saa det ud, at Chr. Ditlev Reventlow 1804 maatte forestille Kronprinsen, at Skovmassen her ikke mere formaaede at afgive betydeligt Skibstømmer, da de fleste Ege var — „mishandlede eller forældede“.⁸⁷

— ikke mindre haardt var det i Tidens Løb gaaet ud over Underskoven, hvortil der i Fællesskabets Dage stilledes saa betydelige Krav. Den stadig tilbagevendende indhegning af Kornvangene bortødslede mellem Aar og Dag utrolige Mængder baade af Hasselkrattene og den Elleopvækst, som frodigt skød frem paa alle fugtige Pletter.

„Hvor mange tusinde Læs heraf aarlig udvises i Sjælland alene, kan ikke letteligen beregnes“, — siger Erik Pontopidan 1763, — men „dog ved jeg, der er den Herregaard, som ikke slipper med tusinde Læs til sine egne Fang og maaske lige saa meget til Bonde-Byernes Hegning“. „Ja, jeg kjender en liden Selvejergaard, som bruger hvert Foraar i det allermindste hundrede, undertiden 150 Læs Ellebuske til sine Gjerder“. Hele Landets Forbrug, mente han, kunde beløbe sig til „nogle Millioner Læs Gjerdsel“, „men for en Sikkerheds Skyld vil jeg ikkuns sætte een Million eller 1000000 Læs Elle-Buske, som aarlig udkræves her i Sjælland allene“.⁸⁸

Lad være, at disse Tal maaske er for store, — givet er det i alle Fald, at Forbruget var enormt ikke alene at El, men al Stævneskov overhovedet, Hassel, Avnbøg, Ask, Eg, Birk, Løn, Lind, Pil, Korsved, Tjøm og andet. som Aar efter Aar raseredes. Af hele Fyens Skovareal, i alt ca. 40,000 Tønder Land, var Halvdelen ved Tiden omkring 1800 reduceret til rene Gærdselskove.⁸⁹ — men som Regel gik Udviklingen dog med modsat Kurs, Underskoven mineredes mere og mere, og dens Tilintetgørelse trak i det lange Løb uundgaaeligt Højskovens med sig.

Bortryddede man Underskoven, tvang Begæret efter Gærdsel ikke alene Bønderne til at plyndre de unge Træer til hele Skovens Forlis, men Bunden lagdes blot for nærgaaende Plove, som sneg sig ind mellem Stammerne.

Forarget kunde man blive Vidne til, at Ejerne for at frede

derom tankeløst indhegnede den med Træ- eller Risgærder, — „disse Skovenes største Fjender“. ⁹⁰

„Millioner unge Bøge, der kunde overleve deres Forfædre, blive i den spæde Alder myrdede for at tjene til Væggestavre i Lerhytter. Ynkkelige Skjebne!“ udbryder Magister Dyssel 1772, ⁹¹ — og det er uden Tvivl med Rette formodet, at den vældige Hugst af Kvas og Stavrer til Hegn eller Husbygning har voldet endnu større Fortræd end Forbruget af egentligt Tommer. Thi „Busken er Skovens Moder“, og „hvo, der elsker Skov, skal elske Tjørne“, sagde de gamle Ordsprog i deres Visdom; den der skamslog eller udryddede denne Træsamtfundets Vagtpost mod Vildtet og Kreaturerne, mod Solen, Frosten og Blæsten, bragte hele Skoven i Fare. ⁹²

Men Gærdselhugningen var dog ingenlunde alene om at bære Ansvar for Underskovens Tilbagegang. Dyrene hjalp troligt med. Under deres Tænder skambedes og forkvakledes utallige Buske og Ungræer, og jo stærkere Tyngden af Vildt, Heste og Kreaturer laa paa Skoven, des haardere tærede det ud, saa langt Mulerne kunde række.

Fortidens uigennemtrængelige Tykninger af Hassel og Tjørn svandt ind; store Dele af Bunden var i 1700 Tallet fuldkommen afklædt; thi med det Vildnis af frodig Underskov, man i ældre Tider havde kendt — og atter i vore Dage ser rejse sig i indfredede Egeskove — var det i det 18. Aarhundrede de fleste Steder forbi. Kvægpesten, som gjorde frygteligt Indhug i Kreaturerne Antal, skaffede vel nogen Lindring, Bevoksningen vandt Tid til at rette sig, men

mange Steder laa Bunden dog blottet i den udtyndede Skov med Kratpletter hist og her.⁹³

Græsset havde erobret det meste. Bonden saa det med Glæde, — den Rigdom kom to hans forsultne Dyr til Gode, — Skovejeren derimod med blandede Følelser; thi — som en Forfatter 1783 bemærker, — „Jo stærkere Skovens Vækst er, jo slettere er Græssets“, hvorfor „det er modsigende af et og samme Grundstykke at forlange modsatte Ting, Træer og Græs tillige“.⁹⁴

Det tætte Grønsvær besværliggjorde jo en naturlig For-
yngelse af Skoven; Agern og Bog havde ondt ved at komme i Jorden, og uden Oldensvinenes Mellemkomst blev det mange Gange umuligt. Deres Tryner flaaede Græsmaatten sønder og sammen paa den hidsige Jagt efter nedfalden Frugt, og selvom Broderparten af denne havnede i deres Bug, var der til Gengæld en Del Agern og Bog, som rode-
des ned i den kraftigt bearbejdede Muld. Denne Svinenes Rolle for Skovens Liv var en Haandsrækning, den i sin gamle, aabne Forfatning vanskeligt kunde undvære, medens Hestenes og Kreaturerne Fremfærd afgjort voldte Fortræd.

Ganske vist bidrog den tætte Afbidning til at holde Græs-
væksten nede og hindre Musene i at bygge Reder; Gødnin-
gen kom Bunden til Gode, og hvor Klovene havde skaaret Hul i Græstørvne, kunde den faldende Frugt muligvis finde et gunstigt Leje, — men Skaden var mangefold større.

Talløse Spirer trampedes ned af Hov og Kvægfod eller forsvandt mellem Dyrenes Tænder, unge Planter, Knopper og Skud bukkede i Tusindvis under. Skoven myldrede til

Tider i den Grad med Vildt og Kvæg, at der — eller hvad en Forfatter 1761 fortæller, — næppe gives „saa stor en Plet, som man kunde skjule med en Hat, der faar Frihed til at bringe et Træ frem uden at en Slumpelykke“. ⁹⁵

Mange troede, at Skovens Ulykke maatte søges i manglende Plantning og haardhændet Hugst, men Holberg delte ikke denne Mening. For ham var „den rette Aarsag“ „Creaturernes store Mængde, hvoraf vore Skove vrimle, og hvorved al Opvæxt hindres“; thi „en Stud eller Koe kand udi en halv Time fortære det, som kand blive til nogle tusinde Læs“. Skovenes store Tilbagegang vilde nemlig være „et Mysterium“, — fortsætter han, — „hvis den ikke tilskrives Creaturernes Mængde, som i vor Tid ikke har været proportioneret efter Landets Evne“. ⁹⁶

Særlig i renere Bøgeskove, hvor Græsset var magert og tyndt eller — som i Villestrups Skove i Himmerland — helt savnedes, blev Opvæksten, selvom den kom op „i Milliontal“, omgaaende et Bytte for de graadige Hjorde. ⁹⁷ Og jo ringere Græsningen var, des mere gik det ud over Træer og Buske, da Bondens „Creaturer om For- og Efteraar maa æde Bark, Mos og Grene af Træer“ for ikke at dø af Sult. ⁹⁸

Paa alle større Skovstrøg — frem for alt paa Sjælland — holdt Bønderne en urimelig Mængde Smaaheste, de saakaldte Udgangsøg, som Aaret rundt færdedes frit omkring og bjergede sig Føden, som de bedst kunde — „ligesom Hjorte og Raadyr“. ⁹⁹

Navne paa Skovlokaliteter som „Folehave“, „Hestehave“, „Øghave“, „Horsemos“, „Mærremose“ og flere andre at

lignende Art minder den Dag i Dag om Hestenes Færden her.¹⁰⁰

Vinteren lang havde de Tilhold i Skovene paa Ledreborg-Eggen, Sydsjælland var Tumleplads for Skarer af „Kævlingeheste“, — saaledes kaldte Bønderne dem, fordi de brugtes til at bortslæbe Bøgekævler, — og Midtsjællands Skovland kunde ligeledes gælde for „en Slags Stutteri af vilde Heste“, der kun, naar alt laa begravet i Sne, nærmede sig menneskelig Bolig for udsultede at kaste sig over Mødingernes Halmstraa.¹⁰¹

En Forstmand undrede sig ved selv i den strenge Vinter 1802—3 at se de smaa „Kulsvierheste“ i Flokke fare gennem Nordsjællands nøgne Skove; thi der fandtes dem i den haardføre Skare, som — „midt under Vinterens Is og Sne, uden anden Føde end det gamle, visne Græs, de opskrabede under Snebedækningen, og Knopperne af Træplanter, aldeles ikke fremstillede et Billede af Sult og vort Nordens Vinterkulde“.¹⁰²

For Skoven var disse Øg, der stundom gik under Navnet „Vildsmakker“, slemme Gæster at have paa Kost, og St. St. Blicher fortæller, at han i sine unge Dage ofte havde været Vidne til, hvorledes de laadne, rødliges Smaaheste i Lysgaard Herreds Skove rejste sig paa Bagbenene med Forfødderne op mod Træstammerne for bedre at afdryppe Knopper og Spring.¹⁰³

— Mod Slutningen al Fællesskabets Levetid var man endelig naaet saa vidt, at Skovens Forryngelse for Alvor syntes truet, — og ved de stadige Angreb paa unge Træer blev de

græssende Kreaturer og Heste ogsaa medskyldige i den Forkrøbling, som fandt Sted i Bevoksningen, hvor vrange, lave og vanskabte Træformer mere og mere bredte deres Særhed i Skoven.

Eneansvaret for denne Udvikling havde de dog ikke; mange Forhold af forskellig Art virkede sammen paa at fremme Forfaldet. Hensynsløs Plukhugst af Stammer, som i deres Fald med den fulde Grenemasse knækkede og lemlæstede en Mængde Ungskov, har for en Del Skylden, frem for alt den Sommerfældning, som især i Jylland var almindelig brugt.¹⁰⁴ Hjortenes Fejning, Stavning af Grene, den aabne Stilling, sur eller daarlig Bund, Insektsbid, Frost, Snetryk og ensidig Blæst, alt dette i Forening med den evindelige Afgnavning af Kronskud og Kviste gjorde naturligvis sit; men dog kan der næppe være Tvivl om, at man her tillige staar overfor noget andet, noget mørkt og gaadefuldt i Træernes egen Natur, — at dybere liggende arvelige eller individuelle Anlæg lønligt har virket med. Dette synes fortrinsvis at gælde Bøgen.¹⁰⁵

Den i Aarhundreder fortsatte Vanrøgt og Forfølgelse havde efterhaanden forvandlet betydelige Dele af Bestanden til en under Forholdenes Tryk mærkelig misdannet Bevoksning, og meget ofte maatte det blive den og dens Afkom, som i det lange Løb blev bestemmende for Opvækstens Karakter.

Krøllede, krybende, knækkede, fantastisk snoede eller proptrækkeragtige Træformer optraadte overalt, ja til Tider i uhyggelig Mængde. Hist og her sænkede et Hængetræ

sine Grene som en Paryk om Stammens forvredne Skaft; Forholdene havde fostret en Dværgeæt af Træer, der særlig paa visse Skovstrøg troppede op med en Styrke, som selv i Datiden vakte Forundring.

Den Smule Foryngelse, som havde Held med i Mørket under Kæmpekronerne at stride sig frem mod Lyset, fik allerede fra Barndommen Brug for at gøre sig bred og skæv, og den gamle, fredløse Skov gav disse abnorme Tilbøjeligheder langt bedre Betingelser for at udvikle sig og trives, end Nutidens Forhold kan byde.

Mange Steder i Nordvestsjælland — frem for alt Gandløse Eget og Slagslunde Skov — møder man den Dag i Dag mærkelige Minder om den vrange Fortidsbevoksning.¹⁰⁶ som selv i det 18. Aarhundrede tildrog sig Opmærksomhed. overbelastet som den var med „Krøbbel-Træer“, — „først i Knæ og derefter i Cirkel eller anden uordentlig Gestalt“.¹⁰⁷

Bolle Luxdorph besøgte 1766 sidstnævnte Sted, hvor der — som han noterer i sin Dagbog, — „findes adskillige forunderlige Bøge, nogle kaldes Hænge-Bøge, andre som en Parasol, andre der er voxne som Lynild-Straale, med flere Forandringer“.¹⁰⁸ og 1772 omtaler Sognepræsten Pram ligeledes disse Misfostre og dvæler især ved et underligt Træ i Gandløse Broskov, hvis 4 Alen høje Stemme bar en lige saa høj, men ikke stort bredere Krone, til hvis Underkant Grenene hængte ned. Skovene her bestod — fortæller Præsten videre, — af „en besynderlig Sort Bøgetræer“ med Toppe som Parasoller, bestaaende af et Virvar af sam-

mensnoede, nedhængende Grene, — „som paa alle Sider ef Træet naar omtrent 2½ Alen nær Jorden og er saa tæt, at man derunder staar vel beskyærmet for den største Regn“. ¹⁰⁹

I Slagslunde Skov løfter der sig paa en Lysning — omringet af ranke Træer — endnu et ærværdigt Eksempler af denne Slags, medens Ruinerne af et andet kun et kort Stykke derfra ligger omstyrtet og formulder paa Jorden, — og kendt viden om er den ældgamle Hængebøg, som danner et mærkeligt Lysthus i Fasangaardens Have ved Jægerspris.

„Men mørke Lund indbyder mig igien.
dog først til dig mit Øje skuer hen,
du kongelige Bøg. hvis tætte Grene
til Skygge sig omkring din Rod foreene.
Her ofte Nordens høje Styrer ud
og hørte Nattergalens stille Quad.
Den Folkefader Frederik den Femte
her tidt sin Kronen tunge Byrde glemte.
Hans elskte Søn, vor milde Christian, her
tidt følte Livets stille Glæden Værd.
O, stolte Træer ! du Cimbrer helligt blive,
dit blotte Syn Ærbødighed indgive“. ¹¹⁰

Saaledes besynger Digteren C. Lund 1783 Træet i „Lunden ved Jægerspris“.

Allerede 1674 omtaler Lægen Wille 3 Hængetræer ved dette Slot,¹¹¹ og Chr. Molbech besøgte 1815 Fasangaardens Bøg, hvis nedhængende, til Lægteværk bundne og beklippede Grene dannede „den skønneste Løvhytte, jeg nogensinde saae, uigennemtrængelig for Regn og de hedeste Solstraaler og saa stor, at over fyrretyve Mennesker der kunde

finde rummelig Plads“. ¹¹² En anden Gæst paa Jægerspris nævner 1804 to Hængetræer, der begge brugles som LysthuSe, ¹¹³ — og dybt inde blandt Slotshegnets øvrige Træer møder man endnu et Par alderstegne Repræsentanter for den Slags fantastiske Formationer, ligesom der i Færgelunden findes et mindre Eksempel, som stikker saa underligt af mellem lutter normale Naboer.

Skæve, forvoksede Bøge kan træffes mangfoldige Steder, og Vrangeskoven ved Haraldsted — hvor Knud Lavard 1131 faldt for Morderhaand, — bærer antagelig Navn af den Træformernes Særhed, der den Dag i Dag er at spore. ¹¹⁴

Naar Bøgen — f. Eks. i jyske Skove som Rold og Dronninglund Storskov — optræder i en stærk knudret, „troldeagtig“ Skikkelse, kan denne Ejendommelighed vel for en Del hidrøre fra, at Opvæksten rekruteres kraftigt af Rodskud fra store Stød, ¹¹⁵ men delte er dog næppe den fulde Forklaring, — ogsaa her kan skjulte, indre Kræfter muligvis have drevet deres Spil. Thi det staar i hvert Fald urokkelig fast, at Mishandlingen af Skoven Aarhundred efter Aarhundred har grebet dybere ind i Væksternes Liv, end man nu gør sig Forestilling om.

— Ret hyppigt ser man — ogsaa i vore Dage — en tæt-sluttet Klynge af ranke Bøgestammer, der lodret stiger til Vejrs som fødte af samme Rod, — en Forekomst, der for-dum var saa almindelig, at den var med til at særpræge Skoven.

„Ofte vokse 2, 3 eller 4 saaledes sammen, at det er van-

skeligt at skelne, om de danne et eller flere Træer“, — bemærker en Udlænding saaledes 1798 om Sjællands Bøge.¹¹⁶ Mangen Gang var det virkelig helt selvstændige individer, som paa denne Maade i broderlig Forening stred sig op imod Lyset, og længe har man haft Øje for dette Fænomen og grundet over Aarsagen dertil. Naar Oldensvinene — som den Slags Skabninger har for Skik, — pløjede Skovbunden op i Smaadynger, hændte det jævnlig, at en Del Olden rodedes saa tæt i Bunke, at Opvæksten kunde skyde frem, som om Stammerne sad paa et fælles Stød.¹¹⁷ Dette var naturligvis mangen Gang Tilfældet.

Frigjort for Dyrenes Bid kunde en forgnavet Bøgepurre til Tider faa Held med at sende en Klynge af Stammer op over Farezonen,¹¹⁸ og fortrinsvis i Skove og paa gamle Overdrev, som gennem lange Tider havde været plaget af Vildt og Kreaturer, er Forekomsten af ældre, mangestammede Bøgetræer almindelig.

Den Mulighed for at skyde uhindret op, som blev Bevoksningen forundt under Kvægpestens Pusterum, har den efter Evne udnyttet, og mangen fortrykt Purre kom derved i Skub opefter. Ikke mindst paa Sjælland fandtes disse tæt-sluttede Bøge førhen i saa stort et Tal, at en Fremmed i 1840erne studsede derved og mente at staa overfor et for Øens Bøgebestand særegent Karaktertræk.¹¹⁹ —

— Men Skoven bestod — som ovenfor anført — dog langtfra af Krøblinge alene. Gamle Træer bredte sig i imponerende Majestæt, Træer, som siden Middelalderen, ja stundom længere endnu, havde groet paa deres Rod, me-

dens det ene Aarhundrede efter det andet svandt bort i Kronernes Sus og Danmarks Historie skred videre. De tilførte den ellers saa vanrøgtede Skov et Drag af Adel og Højhed uden Lige, — og naar en Forfatter 1808 omtaler „de gamle, nu forpurrede Skove“, som havde brugt Sekler for at vise sig i deres stolteste Pragt „samtidig med os endnu Levende, som har set dem“, dvælede han i Tanken ved denne ærværdige Fortidsarv, det Opbud af Kæmper, som var Skovens Helligdom og fyldte den med Skønhed.¹²⁰

Under Indtrykket af denne maatte det hos en Naturelsker volde Sorg at tage Afsked „med Minderne om den fordums danske Bøgeskov“, som faldt for den Omdrift, Forstværse- net i det 19. Aarhundrede satte i Gang, at genkalde i Erin- dringen Billedet af den gamle Tid, da der fandtes Træer med et indhold af 36 Favne Brænde og det ikke var ual- mindeligt at vandre i Skyggen af Bøge paa 10—15 Favne Ved. Thi „den Karakter, Skovene dengang havde, det Ær- værdige, det uhyre Store, det uendelig Kraftige vil for- svinde, og den Poesi, som fødtes deraf, ikke mere udbrede sin velgjørende Virkning over Befolkningens Sind“.¹²¹

Toppen af de storslaaede Kroner var en kongelig Plads for Ørne og andre Rovfugle til at bygge Rede. De hørte til i den gamle Skov som Hjælmtegnet paa et adeligt Vaaben- skjold, og Resterne af deres blodige Maaltid, sønderrevne Pjalter af Lam, Harer og Raakid, laa uhyggeligt spredt over Skovbunden neden under.

Træernes Vælde virkede imponerende. I Nordskoven ved Jægerspris giver de tre Kolosser — Ruinerne af Konge-

egen, hvis Stamme i Brysthøjde viser et Omfang paa 14,4 Meter og i sin Hulning kunde huse 5—6 Ryttere til Hest, Storkeegen med sine 11 Meter i Stammeomkreds og Snoegen med sine 10, — et betagende indtryk af Kraften og Storheden i gamle Dages Naturskov.¹²²

For ca. 100 Aar siden fældede man paa Gyllingnæs ved Horsens Fjord en Eg, som spændte 36—40 Fod Stammen rundt;¹²³ Tømmeret til en hel Bulhuslade blev taget i Stenderup Skov ved Kolding fra en fortørret og afbrudt Egebul, som maalte sine 9 Alen i Heide og 9 i Tvsermaal,¹²⁴ — og i Hulen af en gammel Eg ved Brændegaard Sø i Nærheden af Brahetrolleborg kunde 22 Høstfolk staa i Ly for Regnen.¹²⁵

I Aaret 1915 styrtede ved Ryde paa Laaland den saakaldte Falkeeg, som var 10 Meter i Omfang;¹²⁶ en „1000-aarig“ Eg i en anden af Christianssædes Skove havde ved Roden en Vidde af 34 Fod, og i 1840erne fandtes der her endnu en Gigant i Live med en Vedmasse paa ca. 50 Favne, samt flere paa 30—40.¹²⁷

Bøgene naaede mangen Gang tæt op imod lignende Dimensioner.

Vallø Dyrehave kunde i 1880erne opvise et Jættetræ med en Tykkelse paa 20,5 Fod,¹²⁸ „Kammerherrens Bøg“ i Korselitse Skov paa Falster hører til samme Rangklasse, og i Gyldensten Skov ved Bogense stod der for 100 Aar siden en Stamme med et Omfang paa 24 Fod, antagelig den største paa Fyen.¹²⁹

Det paastaas oven i Købet, at der paa Taasinge i det 18.

Aarhundrede skal være fældet et Bøgetræ paa 50 Favne Brændevæd, endnu i 1840'erne fandtes der her mange paa 15—16, samt et enkelt paa 24 Favne,¹³⁰ og i Begyndelsen af forrige Aarhundrede var det paa Frederiksborg Skov-distrikt ikke sjældent at træffe Bøge paa 7 Fod eller mere i Tværmaal.¹³¹

For den, der forstaar, hvad disse Tal betyder, taler de stærkere end mange Ord; thi naar man betænker, at et Træ, man i moderne Forstvæsen kalder stort, som Regel knapt fylder et Par Favne, bliver Indtrykket af Fortids-kæmpernes Vedmasse saa meget mere imponerende. Men maalt efter Arealet derimod gav den gamle Skov — lys og tynd som den var, — mangefold mindre end Nutidens.

— Under Kæmpetræernes lave, vidt favnende Kroner faldt den rigeste Høst af Olden, her flokkedes Svinene i Hobetal, og ingen — eller kun vantreven — Opvækst formaaede at arbejde sig frem i Skyggen af det mægtige Bladhang.

Stammernes Vælde og Grenenes Drøjde beskyttede dem for det meste mod Skovtyvenes Efterstræbelser, og Ejerne vaagede nidkært over denne Skovens Rigdom. Forvalteren paa Hørsholm fik saaledes 1721 sin Afsked, fordi han havde udvist — „store Træer i bedste Flor til Skovens største Skade“. ¹³²

For mangan adelig Jorddrot med Skovherlighed i Overflod betød jagten og Oldenmængden det meste. Som Regel brød han sig slet ikke om at sælge, trængte vel heller ikke dertil, og var han helt og holden af „den gamle Malm“, lod

han hellere Træerne raadne paa Rod end udvise dem til Tømmer.¹³³

Chr. Ditl. Reventlow kunde derfor 1791 hævde, at Størstedelen af vore Skove henstod — „enten for Ælde unyttede eller ødelægges for Fode“.¹³⁴ Enten blev alt i en Godsspekulants Kløer brutalt gjort i Penge, — eller Træforraadet lodes fuldstændig urørt.

Denne Form for „Skovgjerrighed“, som rugede over en ubrugt Trækapital, var saa indgroet, at man for Alvor blev bange for Fremtiden.¹³⁵

Fra Midten af det 18. Aarhundrede tog en Række patriotiske Skribenter derfor kraftigt fat paa den ensidige Forkærlighed for gamle Træer, som truede Skoven ved at sætte Foryngelsen i Fare. Enhver, som vilde bruge sine Øjne, vilde — som den fremragende Forstmand von Langen 1765 erklærer, — let kunne overbevise sig om, at saa godt som ingen Opvækst skød frem i Tusmørket under de vældige Træer, og at al Fornyelse umuliggjordes ved den hidtidige Driftsmaade.¹³⁶ Thi — som en anden Forfatter 1762 fremhæver — at lade et eneste ældgammelt Træ, som for længe siden har naaet sin højeste Fuldkommenhed, „staa længere og skjule en Plel af hundrede Kvadratalen, det er vist nok at skille Efterkommerne maaske ved en halv Snes unge Træers Tilvækst“.¹³⁷

Skovene var forældede. Om Nordsjællands kunde det 1798 siges, at det store Flertal af Bøgene forlængst var hugstmodent, 100, 120 og endnu ældre af Aar, medens Træer paa 60—80 Aar udgjorde et lille Mindretal og Op-

væksten i Alderen under 60 Aar „fuldstændig“ manglede udenfor de plantede Anlæg.¹³⁸

Frijsenborgs Skovmasser, som ligeledes mest bestod af Bøg, havde 1810 allerede i 100 Aar været tjenlige for Øksen; her var næsten overalt tomt for Træer, yngre end et halvt Hundreenaar; ja, i Randers, Aalborg og Aarhus Amter manglede — paa faa Undtagelser nær — sidstnævnte Aldersklasse „næsten fuldkommen“, og den gamle Bestands angrebne Tilstand gjorde Forholdet dobbelt betænkeligt.¹³⁹

I Begyndelsen af forrige Aarhundrede regnedes Ravnholt Skove paa Fyen saa fuldmodne, at de uden Skade aarlig kunde indbringe flere tusinde Rigsdaler,¹⁴⁰ — og næsten alle Vegne var Tilstanden i Skoven den samme, hvad Bevoksningens Alder angik.

„Ældgamle, ærværdige Ege- og Bøgetræer staae her endnu trygge for den i vore Dage alt ødelæggende Øxe“, kunde en Rejsende 1804 med Sandhed sige om Jægerspris Skove; thi allerede i 1740erne vrimlede de af „forfurnede“, gamle Træer, og endnu i 1830erne var Størsteparten „bedærvet“.¹⁴¹

Paa Storgodser og Grevskaber, i Kronens og Privatmænds Skove, overalt var det flerhundreaarige, ofte halvt udgaaede Kæmper, som førte Regimentet. Alderdommen knugede Ungdommen ned og holdt den borte fra Skoven.

„Derfor ser man“ — skriver Chr. Olufsen 1811, — „saa mange Skove her i Landet, som bestaae af lutter gamle Træer, Bøge af 150—200 Aars Alder, uden ringeste Under-

skov og Opvæxt; det er klart, at i det Øjeblik disse Træer enten dør ud eller fældes, er Skoven for evig borte¹⁴². Derfor kunde en anden skovkyndig Mand 1799 med Vægt gøre gældende, at de forhen i god Stand værende Skove enten allerede var eller efterhaanden vilde blive forvandlede „til Udørkner“¹⁴³.

Stortræerne — Skovens Adel, som ingen vovede at røre, — fik Lov at staa hen, til den sidste Gnist af Liv sluktes i deres Krop, ja saa længe den døde Skal overhovedet formaaede at holde sig oprejst, — og naar den endelig brød sammen, blev Ruinerne liggende i Dyngte paa Skovbunden for langsomt at muldne bort og fortæres af Biller og Svamp. En Pude af Mos i det fjorgamle Lav løftede sig da endelig til Slut som en grøn Gravtue, hvor Kroppen af et Kæmpe-træ fuldstændig var formuldet.

Disse Billeder af Forkrænkelighed var uadskillelige fra de gamle Skove. I hver eneste af disse stod Dødningetræerne til Parade. Selv med mørnede Grene og hule Stammer, afbarkede, mossede og møre, fastholdt de med Aarhundreders Adkomst deres Plads og strakte de døde Toppe som Hjortevirer over det Grønne.

Rejste man i det 18. Aarhundrede ad Landevejen fra Kalundborg til København, maatte man forundre sig ved Synet af de mange, udslukte Ege selv i Skove, hvor Opvæksten iøvrigt var god.¹⁴⁴ Hule Træer var der rigeligt af alle Vegne; ingen fandt det Umagen værd at rydde dem at Vejen; den, der frit kunde vælge, foretrak naturligvis de friske, — og saa blev „disse gamle og skaldede Stakler“ da

staaende, fordømte til at være Vidne til, hvorledes „deres Børn og Børnebørn,, blev bortbaarne „i mange Led“. ¹⁴⁵

I Københavns Magistrats Skove paa Bistrup Gods optalte man 1799 ikke mindre end 830 hule, affældige Egetræer, ¹⁴⁶ i Brahetrolleborgs stod der omtrent paa samme Tid 476, ¹⁴⁷ og næsten hvert eneste Skovsyn det hele Rige rundt godt-gjorde tilfulde, hvor kraftigt de gjorde sig gældende.

I ældre Tid fandt Bønderne dog nogen Fordel ved at sætte Ild paa de fortørrede Hylstre for at tilegne sig Asken, en Uskik, som endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede — til største Brandfare for Skoven — stadig gik i Svang paa Silkeborg-Egnen. ¹⁴⁸ Men ogsaa paa Sjælland havde man — i hvert Fald tidligere — kendt den. 1660 viste det sig saaledes, at Bønderne alene i de to Sogne Baarse og Sne-sere i Sydsjælland havde opbrændt 278 hule Ege og Bøge paa Roden, i Ringsted Klosters Skove tæt op imod 700. ¹⁴⁹ Siden hen synes man dog at være ophørt med den Slags Baalfærd, — og Oldingetræerne fik Fred.

De udførte forøvrigt ogsaa en vis Mission i Skovenes Liv. Mangt et lille Egern havde her sit Bo. Hvælvingen i de udhulede Stammer aabnede sig gæstfrit for Flagermus i deres Hvilestunder og gav Redeplads for talrige Fugle, Uglerne frem for alt, men ogsaa Hulduer, Vendehalse, Spætmejser og mange andre yndede at søge Husly her. Allikerne, som fordum i Skarer skrattede op i Træernes Kroner, er nu — ligesom adskillige andre Skovboer — blevne husvilde og søger andet Steds hen, fordrevne af Bolignøden i Nutidens Skov. ¹⁵⁰

Ogaa Bønderne forstod at gøre Brug af de hule Egetræer. Baade i Sydsjælland, i Vornæs Skov paa Taasinge og Gyllingnæs ved Horsens Fjord betjente man sig af dem — som Svinestier, hvor Oldensvinene, som Vinteren igennem rodede i Skoven, søgte Tilhold i Snefog og forrygende Vejr.¹⁵¹ Folk, som færdedes ude, kunde her finde Læ og Skjul, og i det 18. Aarhundrede skal der i Hulningen paa en gammel Eg i Nærheden af Nyborg være opdaget „en fuldkommen Benrad af et Menneske“ sammen med en Sabel, som skrev sig fra Svenskekrigens Dage.¹⁵²

Storkene, som i ældre Tid ofte havde for Vane at bygge ude i Skovene, valgte med Omtanke Bullen af disse brede, udgaaede Træer, ja paa Laaland var det næsten udelukkende her, de opslog deres Bolig.¹⁵³ Paa et Gods i Holsten havde de i Begyndelsen af forrige Aarhundrede Reder anbragt paa samtlige Egestumper, som havde forlist Kronerne;¹⁵⁴ Navnet „Storkeegen“ er knyttet til en af de vældige Træruiner i Jægerspris Nordskov, — „Storkeredemose“ omtales samme Sted,¹⁵⁵ — og endnu i Mands Minde prangede der hele 7 Reder i et enkelt Kæmpetræ i Kimmerslev Hestehave under Svenstrup.¹⁵⁶ Stundom klumpede de sig sammen i formelige Kolonier. I 1760'erne havde de saaledes „i Mængde“ beslaglagt de tørre, topløse Ege i Stourup Skov i det jydske Bjerger Herred, og mod Slutningen af samme Aarhundrede saa man en hel Snes Storkereder i en Egeklynge paa Aarhuskanten.¹⁵⁷

— „Deres Ymper til Ødelæggelse og dem selv til Forraadnelse“ fik de „udhulede, knudrede, skaldede og ud-

gangne Træer“ Ensomheden at mærke,¹⁵⁸ — længere og længere blev der til Nabo, og Døden lod vente paa sig. Naar Egen — som man mener, — kan slæbe Livet hen i ca. 2000 Aar, Bogen i op imod 400,¹⁵⁹ havde det ofte lange Udsigter, hvis Stormen da ikke brutalt greb ind og med grove Næver rev Knoglebundtet over Ende.

Naar Uvejret gik gennem den udtyndede Skov, blev der lyst blandt de udlevede Træer, — og da Egene især alle Dage har været et yndet Maal tor Lynilden, splintredes de ofte i Tordenvejr.¹⁶⁰

Gamlinge, som endnu havde Safter nok til Pletvis at grønnens og bære Frugt, kunde med ét bryde sammen, naar Snelæg, Rimdække, Oldenbæring eller Løvspring udsatte deres Krop for en Belastning, som oversteg Kræfterne. I blikstille Vejr væltede saaledes 1915 den ovenfor omtalte „Falkeeg“ ved Ryde, vel nok den Gang Laalands vældigste Tree,¹⁶¹ og mangan af Fyr- eller Honningsvamp svækket Kæmpebøg i Jægersborg Dyrehave er — uden at en Vind har rørt sig, — pludselig styrtet over Ende.¹⁶²

Som Monumenter om en Fortid, da Skoven havde hersket herhjemme med en Urkraft og Vælde, hvortil man ingensinde mere vil blive Vidne, repræsenterede de gamle Stortræer et mærkeligt, men paa sin Vis tragisk Stykke Historie; thi ensomt som de stod i Tømheden, truede de mangan Gang med at overleve selve det Træsamfund, af hvis Kraft de var rundne for Aarhundreder tilbage.

Osted Skov mellem Roskilde og Ringted bestod — i Følge et Skovsyn 1698 — kun „af nogle gamle, forfurnede

og tophallende Eget og Bøgestumper og ingen Under-skov“. ¹⁶³ Her har man i hele sin Bedrøvelighed Billedet af den uddøende Herlighed.

Hvor det var kommen saa vidt, en Skæbne som ramte mangen en Skov, var der — før Indfredningen kom, — intet mere at haabe paa. Thi da et Træ — som en Forfatter 1759 siger, — „saa vel som andre skabte Ting ligesom for-gaar og bortdør og ingen unge Træer bliver plantede eller tillagt, saa kan det ikke andet være, end at Skoven maa blive tynd“. ¹⁶⁴

Om de fleste gjaldt det tilmed, at de paa store Strøg var fuldstændig gennemsigtige. Hvorfra skulde Foryngelsen komme? Kreaturerne afgnavede det meste af, hvad der groede frem, de brede Bøgetræer kvalte under Kronernes Skumring enhver Opvækst; ingen faldt paa at plante, og saa at sige alles Haand var rettet mod den Ungskov, som trods alt stred for at vinde frem. Derfor kunde det 1757 fremsættes som en sørgelig Kendsgerning, at vore Skove i Virkelighe-den var — „ganske ophugne og øde, dels saa tynde og nær ved Undergang“, at ingen, som elskede sit Fædreland, uden Græmmelse kunde se Fremtiden i Møde. ¹⁶⁵

— „Skovene staaer hos os i en ødsel Uorden. Her strækker sig Skove ganske Mile frem, der synes en Rig-dom, en Herlighed“, — hedder det 1772, — „men man tænker anderledes, naar man rejser dem igjennem og seer et Træ raabe til et andet og seer saa mange store Plad-ser ligge ubenyttede, uden Træ, uden Korn, uden dueligt Græs“, thi „vore Skove ligner de stolte Bygninger i Ho-

vedstaden, de forkynder Rigdom, og indvortes hersker Armod og Graad“. ¹⁶⁶

De trak deres mørknende Skygger langt bort gennem Landskabet, somom der bag disse sluttede Træmasser op, — men Skinnet bedrog.

Paa Afstand kunde de — som det 1714 var Tilfældet med Bistrup Skovene ved Roskilde, — ganskevist gøre indtryk af at „bestaa at nogen Fuldkommenhed“, men Skuffelsen meldte sig, naar man kom dem paa nærmere Hold. ¹⁶⁷ Ikke alene paa Sjælland, men — efter hvad Nyborg Amtmanden 1743 beretter, — ogsaa paa Fyen foregøglede det ydre Skovbillede, — at de var „at en stor Etendue“, men bag disse Kulisser gabede Tyndheden Beskueren i Møde; store, aabne Sletter bredte sig overalt, kun karrigt besatte med Træer, hvoraf der burde have været 3—4 Gange saa mange, — saa heller ikke her var Størstedelen at Skovene „at saa stor Vigtighed, som det synes“. ¹⁶⁸

I hele det sydlige og sydvestlige Strøg af Gribskov fandtes der ca. 1800 kun her og der enkelte Birke- eller Bøgetræer; ¹⁶⁹ vidtstrakte Arealer af Nordsjællands gamle Skovomraade saa lige saa afribbet ud, og Forringelsen af Jægerspris Nordskov viste sig samtidig saa vidt fremskreden, at der kun taltes 5 — siger og skriver fem — Træer pr. Tønde Land, Ege paa 300, Bøge paa 200 Aar, og de færreste af dem friske. ¹⁷⁰ Ja, blandt de mest medtagne Skove i Landet var der adskillige, som ud af deres Fattigdom ikke en Gang pr. Tønde Land orkede at præstere en Tredjedel Favn Kløvebrænde om Aaret. ¹⁷¹

— Solen skinnede i den gennemsigtige Skov. Fra Kronerne gled Rovfuglene paa de vældige Vinger lavt hen over Lysningerne, i hvis Kratpletter Smaafuglene sang; grønne Planer, gennemtrukne af Dyreveksler og Kvægstier, foldede deres Friskhed ud for Vildtet og Hjorde af græssende Kreaturer, — „og Jordbærret krydrer Skovsletten med sin Duft“. ¹⁷²

Det er Chr. Winthers Strengespil, man genkender i denne Linie; thi som faa var han fra sine tidligste Aar fortrolig med Sydsjællands fordums Skovbillede, hvis romantiske Skønhed fangede hans Sind og gennemtrængte hans Digtning med sin Sødme.

I Herlufsholms Skove henlaa 1805 over 120 Tønder Land som nøgne, træløse Sletter, medens sure Mosedrag beslaglagde et lignende Areal. ¹⁷³ Gisselfelds nu saa fast afrundede Skovomraade var helt oprevet i spredte Holme med brede, mellemliggende Plæner; ¹⁷⁴ paa Bregentved, Svenstrup og de fleste andre Storgodser mødte man et tilsvarende Syn, og baade Nord-, Midt- og Sydsjællands kongelige Skove var af Lysninger, Kornmarker, Moser, Lyngheder og halvnøgne Overdrev opløst i en Mangfoldighed af Lunde og Smaaskove. ¹⁷⁵

Store, sammenhængende og tætsluttede Bevoksninger fandtes saa at sige ikke mere. Alle Vegne skar Agerjord, Enge og Græsninger sig dybt ind deri og flossede Randene op, og anselige Strækninger, som siden hen — efter Fællesskabets Ophør — enten lukkedes ind bag Skovhegnet eller fuldstændig prisgaves Ploven, frembød et Kaos af Bonde-

jorder, Smaalunde og Trægrupper, malerisk blandet ind mellem hinanden.

Pan var fortrængt fra Tykningeme. Den dybe, mørke Skovensomhed, i hvis tilbagetrukne Fjernhed han fordom havde bygget sin Trone, var for længe siden forjaget.

Først den store Forordning 1805, som indvarslede Skovens Fredning, Udskiftning og Afrunding, satte endelig langt om længe Stop for en Udvikling, som støt havde været i Fremmarch gennem Aarhundreder og efterhaanden totalt gennemhullet og opsprættet Resterne af Middelalderens Skovvælde.

— „Naar man ødelægger Underskoven, saa er Overskoven snart ude, som man ser Exempler nok paa alle Vegne, hvor Underskoven er opryddet og der plejes og saaes omkring ved Træeme“.¹⁷⁶ I denne Udtalelse fra 1762 røres der ved et saare vigtigt, for Bevoksningens fortsatte Tilværelse næsten afgørende Forhold: — Skoven var praktisk talt blottet for Grænser.

Atter her virkede Fællesskabet skæbnsvangert ind. Som Regel var den hverken indhegnet eller opmaalt, — Forordningen 1695 om at lukke den med Stengærder blev kun efterlevet i meget beskedent Omfang; — ifølge ældgammel Ret strakte dens Skel mod Agerjord sig saa langt frem, som „Rødder rinde og Limer lude“, en Sætning, som gaar igen i Christian den Femtes Danske Lov,¹⁷⁷ — og denne elastiske Grænse førte uundgaaeligt med sig, at Skovkanterne, som Forholdene nu en Gang laa, Fod for Fod smuldrede bort.

Herskabet — det være sig Konge, Lensbesidder eller Proprietær, — var ude at Stand til at hindre dette, hvis Skoven ikke blev hegnet; thi Ploven listede sig ind mellem Stammerne, efterhaanden som Brynet blev aabent. Bønder, hvis Agre naaede der til, hvor Rødderne randt og Grenene ludedede, stjal sig længere og længere frem i Hælene paa det vigende Træsamfund. Smalle Striber af dyrket Jord borede sig som Kiler dybt ind i Skoven, skønt Kornet her — uden Sol eller Blæst — ofte havde ondt ved at modnes. Randene af Bevoksningen optrevledes og trykkedes langsomt tilbage alle Vegne, hvor Træer og Krat forsvandt, — og værst gik det ud over Skovholme og Lunde, som laa over Landsbyernes Marker.

Her var det mangel Gang for Bønderne en sand Samvittighedssag snarest muligt at faa Bugt med Herskabets Træer; thi — „derved faa de jorden til Pløjeland, som indrenter dem mere“. ¹⁷⁸

Mangel aflægs Skov var mod Slutningen af det 18. Aarhundrede — som Alsted Bromark ved Sorø med dens enlige, fordærvede Træer — fuldkommen opløjet „indtil de mindste Aabninger“, — og den nærliggende Knudstrup Kronmark befandtes samtidig „imellem og omkring Træerne“ „overalt til Agerbrug anvendt“. ¹⁷⁹

For Bonden var Bymarkens Skov nærmest at betragte — „som Rapsgoods eller Herligheder, der skulde fortæres med Tiden“, ¹⁸⁰ og Christian den Femtes Matrikel lettede ingenlunde Fredningen, tværtimod. Skovene blev jo ikke — eller i hvert Fald kun daarligt — opmaalte, og fra nu af fandt

Bonden dobbelt Fordel ved hemmeligt eller aabenbart at fortrænge Træerne og bjerge sig billig Jord. Der gaves ham her — som en Forfatter 1774 skriver, — „en lige saa opmuntrende som beqvem Lejlighed til at blande den udryddede Skovstrækning snart med sin Ager, snart med sin Eng“,¹⁸¹ — og forgæves strittede Godsejerne imod ved at forbyde Bønderne at opbryde Skovjord til Ager og forøge det dyrkede Areal langt ind over Skovens Skel.¹⁸²

Gyldensten Gods ejede ved Brenderup en Skov, hvori Herregaarden Kjærsgaards Bønder havde Agre og Pløjeland spredt „tæt ved og imellem Træerne“. Hver Gang Greven lod et af disse fælde, satte Bonden straks Ploven i Bevægelse for at tilegne sig Pletten, saa han til Slut ikke vidste anden Udvej end at lade Stammerne blive staaende som Vagtposter.¹⁸³ Andet Steds kom Jorddrotterne i indbyrdes Strid, naar Fællesskabet raadede imellem dem, og den, som sad inde med Græsning og Grund, lod pløje og saa mellem Træerne. Forbitret skreg disses Ejer da op, hvis Plovjærnet kom dem for nær.¹⁸⁴

Man stredes og droges om Skoven. Saaledes havde det været Skik i umindelig Tid, — og den, som opmærksomt gennemvandrер gamle Skovegne i vort Land, vil stundom hist og her kunne bemærke højryggede Fortidsagre, som under det visne Løvlag bølgeformet glider hen over Bunden.

Mærkerne af Jordens Behandling med Plov holder sig gerne længe, selvom Bevoksning og Forraadnelsen af de faldne Blade efterhaanden glatter Furerne ud, og mange af disse Spor rækker tilbage til Tider, da Skoven var tilstræk-

kelig stærk til atter at erobre det tabte. Allerede Saxo omtaler, hvorledes ældgammelt, forladt Agerland med Plovmarker og Ryddedynger af Sten paa hans Tid gemte sig inde i Danmarks Skove, og Kæmpetræerne paa de overgroede Marker staar sine Steder som Vidnesbyrd om disses Ærværdighed.¹⁸⁵

„Jeg kjender selv“ — siger Oldgranskeren Finn Magnusen 1820, — „en Egn her i Sjælland, hvor der var en ældgammel, nu tildels udryddet Egeskov, og man dog kan fuldkommen see, at der før har været dyrket Ager“,¹⁸⁶ — og Forstmænd rundt om i Landet vidste at berette om noget lignende.¹⁸⁷

Men Størstedelen af disse Spor af Dyrkning er dog uden Tvivl af yngre Oprindelse, — Minder om de talrige, smaa Sædvænger, som før Udskiftningen sprættede Skovene op og efter 1805 atter lagdes ind bag deres Gærder. —

— Saaledes saa Skoven ud, — forrusket og vanrøgtet, ældet og aaben, men midt i sit Forfald dog forædlet af saa malerisk en Skønhed, at Eftertidens velplejede Træsamfund aldrig vil kunne maale sig med den.

„Man ser let Skove af større Omfang, men sjælden af den Skønhed, som er de sjællandske egen“, — erklærer en fremragende Kender 1780.¹⁸⁸

I Fortidens Skov fandtes der baade Skygge og Solvarme, udlevede Træer stod Side om Side med unge Stammer, Pletter i dyb Skumring afløstes af lysbadede Sletter, — og Plante- og Dyrelivet havde her naaet en Fylde, som svandt bort i den forstdrevne Skov.¹⁸⁹

Blomsterne myldrede frem i uendelig Frodighed; Smaasøer og Mosehuller sløredes af Siv, Dunhamre, Aakander og Iris, Jordbærrene rødmede paa Græstæppet og gamle Stød, — i Midtsjællands Skove, hvor de groede i „uendelig Mængde“, bjergede Fattigtolk sig en Skilling ved at plukke dem og føre dem til Torvs ¹⁹⁰—; Hindbær og Brombær dannede vildsomme Buskadser, — al den Skovbundens Rigdom, den rene Bøgebevoksning ikke under Levevilkaar i sit Halvmørke, kom til Udfoldelse i den blandede Skov.

Her paa den vaade Jord rullede Bregneklyngerne deres fine Blade op, Engelsød — Egebregne, som den ogsaa kaldtes, ¹⁹¹ — snyltede paa de frønnede Stød, ja højt oppe i selve de sprukne Ege, og Hasselkrattene var gennemflettede af Kaprifolier.

Konvaller, Anemoner og Bukkar klædte Skovbunden ved Foraarstide. Skovmærkekranse var meget yndede i gamle Dage; Københavns Gader genlød ef Sælgernes Raab: „Grønne Kranse! Grønne Kranse! skal I ha' grønne Kranse“! — det var Friskheden ude fra Skoven, som holdt sit Indtog i den mørke By. ¹⁹² „Myssekranse“ kaldtes de paa Viborg-Eggen, „Skovmærkekranse“ paa Fyen, og Bønderne bandt dem til Ophængning i Stuerne, dels „for at give en angennem Lugt“, dels for et forrette Tjeneste som en Slagt Barometer, da Duften blev stærkere mod Regn. ¹⁹³

Vedbenden — „Kravl-op“, som den hed paa Eggen om Skanderborg, „Rendkjælling“ ved Haderslev, ¹⁹⁴ — steg fra Skovbunden til Vejrs ad Stammerne lige til Kronernes øverste Spids og kvalte Grenene i sit Favntag. Til Tider kunde

Træerne være voldsomt besværede; som „en Curiositet“ ved Korsør Skov anføres saaledes 1744, at der næppe kunde opvises en Eg her, — „ihvor stumpet og liden den er, at jo Vinter-Grøn groer ved Roden af den eller snoer sig op om den“. ¹⁹⁵

Et mægtigt Egetræ i Teglgaardskoven ved Hindsgavl er den Dag i Dag fuldstændig omspundet fra Rod til Top af en Kæmpevedbend, hvis Stamme i Brysthøide har et Omfang af over 1 Meter; næsten alle Egene i Brynet paa Sæbyholm Skov Øst for Nakskov er fra nederst til øverst helt overgroede; i Stensby- og Langebæk Skove ved Vordingborg ser man Vedbend alentyk omslynge adskillige Træer, ¹⁹⁶ — spredte Minder om den Væksternes evige Kamp, som i sin fulde Styrke satte Præg paa Fortidens Naturskov.

Thi den samme Strid, som førtes mellem Træeme, rasede ogsaa paa Bunden, hvor ofte erobringstøstne Bevoksninger af Ørnebregner, Skvalderkaal og Ramsløg gjorde sig brede paa andres Bekostning.

Vildsom var Skoven at se — og mangen Gang ikke ufarlig at færdes i. Det kunde meget vel hænde, at Svinene, som her gik paa Olden, i Glubskhed foer løs paa Mennesker og Dyr, og belært af Erfaring sørgede man derfor sine Steder for at faa deres frygtelige Hugtænder brudt af. ¹⁹⁷

En Søofficer mindedes paa sine gamle Dage de ensomme Vandringer fra Skoleaarene i 1790'erne, da han regelmæssig færdedes mellem Latinskolen i Hillerød og Hjemmet i Fredensborg og mangen Gang maatte tage Benene paa Nak-

ken for at undgaa at blive opædt af de halvvilde Oldensvin eller angrebet af løsgaaende Tyre. Men han huskede ogsaa Skønheden i Skovene her, hvor Vejen — „slyngede sig under de høje, gamle Ege og Bøge, Moserne stod fulde af Vand, hvor Elletræerne spejlede sig i det grønne, græsgroede Vandspejl, Hvidtjørnen og Gjedeblomsten udbredte en aromatisk Duft, Fuglene quiddrede og sang, Insecterne summede, Quæget bøgede og de alvorlige Tyre gav deres Mening tilkiende ved den dybe, hule Baastemme“. ¹⁹⁸

Mangen Plante, som nu er helt eller delvis fortrængt, fandt den Gang Fristed i Skoven, — hist og her kunde man endnu se en Mistelten klamre sig til Træerne eller Nødderbuskenes Grene, ¹⁹⁹ og med Blomsterfloret fulgte en Sværm af Sommerfugle og Insekter.

Denne Smaaverden er bleven fattigere med Tiden. Hvor er den gamle Mangfoldighed af Biller, Træbukke, Snudebiller, Kardinalbiller, Bladbiller. Bøg- og Egehjorte og mange andre af disse nidkære Destruktorer, der i Stød og fortørrede Stammer fremmede Opløsningen af det vældige Forraad af udtørret Ved? Hvor er hele det kriblende og krablende Nedbrydningskorps, som kastede sig over Kæmpetræernes sammenstyrtede Skeletdele og malede dem sammen til Smuld, hvori Regnormene kunde fortsætte Processen? ²⁰⁰

Hvilken Overflod bød Fortidens Skov dem ikke! Endnu for 100 Aar siden kunde man i Bunden af Sydsjællands Skove løbe paa ældgamle, næsten forraadnede Egestød paa 3 Alen i Tværmaal; ²⁰¹ — nu under Tidernes Tryk graves

Rødder og Stubbe op, og selv under normale Forhold drager et aarvaagent Forstvæsen Omsorg for, at tørre og døende Træer fjernes, at Tilintetgørelsens Spor saa vidt muligt slettes ud, — og Skoven er idet Ungdom. Billernes Samfund hærges derfor at frygtelig Arbejdsløshed og svinder bestandig ind.

Løvsalen gav Genlyd af Fuglesang, — ogsaa den er taget af. Gamle Folk paastod, at den siden hen var for intet at regne mod Fortidens, da Slaaen- og Tjørnevildnis var vrimlende fulde af Reder.²⁰²

Hejrerne byggede i tætte Kolonier trods al Forfølgelse at Forstmændene, som slog dem i Hartkorn med Rovfugle og udbetalte Ducører for deres Udryddelse. Fra en enkelt Boplads i Lyngby Skov paa Frederiksborg Skovdistrikt indleveredes der 1806 over 400 Par Hejrekløer og Aaret efter 337.²⁰³

Højt i Kronerne holdt Ørne, Falke og Høge til, Uglerne forputtede sig ved Dagslys i de hule Stammer, og Ravnene trak sig tilbage til en eller anden „Ravnekrog“ i Skoven. En Mængde Stednavne her vedligeholder Mindet om disse Beboere: Falkeeg, Ørnekulshøj, Ørnebjerg, Ønehoved, Høgehule, Høgekrog, Høgerede, Ugleholm, Ugleeg, Ravneeg, Ravnebøg, Ravnehøj og mange flere af samme Slags, medens Yndlingsstederne for Svin, Hjortevildt, Ræve og Grævlinge — sine Steder ogsaa for Ulve — laante Navn til en Række Lokaliteter.²⁰⁴

— Det stundede mod Slut med den gamle Skov, da Forordningen 1805 endelig i yderste Time kom den til Hjælp;

mangt et Træsamfund var da totalt ryddet over Ende, — og sørgeligt stod det til paa de vidtstrakte Omraader, der som fælles Overdrev i Aarhundreder havde lidt under Kreaturernes Tryk; — Skoven var her kun en Skygge af sig selv, om den ikke var helt forsvunden.

„Allevegne, endog paa de langt fra Skoveggen beliggende Steder“, — hedder det 1758, — „lindes Skovstrækninger, som bære Navn af Skove og Lunde, hvor nu findes ikke andet end gamle Stød og Trunter, hvis svage Skud endda blive hadede og qualte“.³⁰⁵

ANDET KAPITEL

Overdrev.

„I Jylland ligge mange Tusinde og i Sjælland nogle Tusinde Tønder Hartkorna Sædeland Indtil denne bag øde eller saa godt som øde, overgivet med Lyng, med Mos eller med lidt tørt og ukraftigt Græs“
Den danske Atlas. I, 1763¹.

AT det saa saaledes ud i „det sorte Jylland“, hvor Heden havde grebet truende om sig, kan ikke vække Forundring, — langt mere paaafaldende for Nutiden kunde det synes, at det frugtbare Sjælland saa rigeligt havde Andel i Ødet. Forklaringen ligger dog ikke fjernt.

I Sporene at de ihjelpinte Skove groede der som Regel ingen Velsignelse; ingen Kornvange, Bebyggelse eller dyrkede Jorder, — men for det meste Forfald, Tomhed og Øde afløste de udslettede Træsamfund; thi med fuld Føje er det betonet, at Svindet i Skovene, der i saa omfattende en Maalestok fortsattes gennem hele det 18. Aarhundrede, ingenlunde maa opfattes som en tilsvarende Forøgelse af Kulturjorderne.²

Efter Middelalderen var det vel i Virkeligheden kun en mindre Del af den blottede Skovgrund, der varigt kom

under Plov, — langt det meste laa hen som en plyndret Ruintomt, brugt som Uddrift for Omegnens Kreaturer.

Aarhundreder igennem havde vældige Skovomraader været givet til Pris for Skarer af Hornkvæg, Heste, Faar og Svin, og selv da dette vedholdende Pres omsider havde tvunget Bevoksningen i Knæ, vedblev det magre, udpinte Terrain i sin forvildede Tilstand stadig at ligge „under Fæfod“.

Tusinder af Tønder Land blev paa den Maade unddraget Opdyrkning.

Old, Ore eller *Oredrev* — Overdrev — var vore Forfædres Benævnelse for den Slags, stundom milevide Fælleder, hvis Oprindelse ofte fortabte sig i Taage, og Betydningen af Ordet Ore, *oræ*, — mager og stenet Jord, — giver et Begreb om Beskaffenheden af disse øde Omraader, der udelte laa for sig selv udenfor det egentlige Agerland og brugtes af Bønderne til Løsdrift.³

Undertiden kunde de være af anseligt Format. Som milestore Græsninger for en Række omliggende Landsbyer havde vel nogle af dem i Middelalderen udgjort en Del af de Kronen tilhørende Almindingskove, og den uhindrede Benyttelse af Uddriften her, som ukæret havde haft Hævd fra Slægt til Slægt, hvilede som en død Haand over dem, urokkeligt hindrende alle Forsøg paa at vriste dem ud af deres raa og barske Naturtilstand.

„Skovene indeslutte mange Sletter og andre udyrkede Pladser, som kun frembringe Buske eller Krat,“ — siger

August Hennings 1770 om Midtsjælland, — „Trærødderne lægge Hindring i Vejen for deres Dyrkning. Disse Græsgange ere betydelige og kunne have et Omfang af flere Mile. De omringe hele Landsbyer, der i dem have en vigtig Hjælpekilde. Kongen er Ejer af disse Overdrev, men de omliggende Landsbyer nyder Fordelen af dem mod en ringe Afgift, der giver Bonden Ret til at lade et vist Antal Kreaturer græsse derpaa“.⁴

Men jævnsides de ærværdige Overdrev i den store Skikkelse fandtes der en Vrimmel af mindre. Næsten indenfor hvert Sogneskel mødte man gerne et eller flere, ejede af Bønderne i Fællig, saa Byens Mænd — hver i Forhold til sin Andel i Byjorderne — havde Ret til at indsætte et vist Antal Høveder; — og var Uddriften fælles for flere By-samfund, gjaldt det paa samme Vis, at Benyttelsen sattes i Takst, — „Klov imod Klov, Horn imod Horn“, som det hedder i Danske Lovs.⁵

Fællesskabet og Trevangsbruget, hvis tunge Mekanik bragte det hele Landbrug til at forbene, bidrog stædigt til at fastholde Landstrækningerne i deres Nøgenhed. Fra Slutningen af Middelalderen havde den Overbevisning nemlig rodfæstet sig mere og mere, at det ikke lod sig gøre at indtage væsentligt mere af Danmarks Jord under Dyrkning end det, som alt var i Brug, og Domstolene sad trolig paa Vagt over Ukrænkeligheden af de Omraader, hvortil en Mangfoldighed af Bønder fra umindelig Tid mente sig berettiget.

Overdrev. Forte og Fægang maatte ikke inddrages, ud-

skilles eller plukkes itu, men burde som et urørligt Fællesgode for Lodtagerne uformindsket forblive i samme Stand, de „af Arilds Tid“ havde haft. Hver Gang nye Jordbrug — de andre Parthavere „til Trængsel“ eller „Forfang“ — vovede at indrette sig paa Ødemarkerne, istemtes der et Raab fra de Omboende paa alle Sider, som mente deres Rettigheder truede og ikke gav op, før man ved Dom paa Ting afgørende fik rammet en Pæl gennem dette Forsøg paa at mindske den fælles Fædrift.⁶

Hvad der en Gang i Kraft af gammel Overlevering — med uantastet Hævd gennem Slægtled — laa udlagt til fælles Benyttelse, var fordømt til at blive, som det var. Da Holbæk-Borgerne havde dristet sig til at indhegne „en stor Hob“ af de gamle, Øst for Staden liggende „Oldjorder“, hvortil ogsaa Nabobyerne havde Ret til at sende Kvæg paa Græs, dømtes de 1562 til atter at lægge Jorden ud — „under Overdrev og Fæfod“.⁷

Gang paa Gang ser man Retten i lignende Tilfælde sætte Bremserne haardt i, hvis nogen pillede ved disse fra Forfædrene arvede Forhold, — og da enkelte Smaalykker Tid efter anden havde boret sig ind paa Overdrevet ved Hille-rød, tabte Borgerne 1747 Taalmodigheden og anraabte Kongen om at skride ind.⁸

Kun naar alle de lodtagne Byer og Brugere kunde enes derom, var der Mulighed for Forandring, men paa Sjælland hændte det saare sjældent, — dertil var Folkets Sind for trægt og indgroet i ældgamle Vaner. Fraset Jylland — her herskede jo Lyngen i sin Vælde, — var Sjælland derfor

uden Tvivl den Del af Danmarks Rige, hvor Ødejord bredte sig mest.

I 1680erne opgives det dyrkede Areal for Sjælland med Møen til alt i alt kun 517,699 Tønder Land.⁹ — eller ikke nær Halvparten af hele Omraadet.

Det er ikke vanskeligt at gøre sig en Forestilling om, hvad dette rent landskabeligt havde at betyde. Overalt stak raa Naturjord med Sten og forrevet Krat malerisk frem; den føjede sig som en busket Ramme uden om Landsbyernes Indmarker, ja viste sig pletvis i Vangene selv, og længere borte i Baggrunden fortonede de store Overdrev sig fjernt blandt Skovene som en Verden for sig.

At Togerup Bys Jorder paa Vemmetofte Egnen var de to Tredjedele Overdrev og Kratstrøg;¹⁰ Kortene fra Udskiftningstiden viser tydeligt, at i mangel Bondeby bestod Halvdelen af dens Tilliggende i udyrket Land,¹¹ — og store langtløbende Ødemarker laa, fuldstændig tomme for Bebyggelse, som Skel mellem frugtbare Bygder.

Fællesskabet, — „denne Pest, denne ødelæggende Pest i vort Agerbrug“,¹² — var dog ikke ene om at holde Haand over Overdrevene, ogsaa et andet Forhold gjorde sig gældende og virkede i samme Retning.

Ønskede Proprietærer og Forpagtere at lægge raa jord under Plov, kunde det kun sættes i Værk ved en yderligere Anspændelse af Hoveriet, og overbelastede som Bønderne i Forvejen var, holdt man derfor ofte igen. Forpagteren paa Jægerspris maatte saaledes 1738 forpligte sig til ikke at udvide Markerne mere, og da Hellestrup Gaard i Alsted

Herred 1743 omdannedes til en Stiftelse, forbødes det udtrykkeligt at udlægge mere Jord under Plov, end der alt i Forvejen fandtes, medens det dog stod Bønderne frit for at rydde en Smule her og der til Forbedring af egne Brug.¹³

I Løbet af det 18. Aarhundrede var Kulturjorden dog trods alt — endnu før Landboreformerne traadte i Kraft, udvidet stærkt over hele Riget, men naar Tilvæksten 1759 angives til 60,000 Tdr. Hartkorn, er Tallet utvivlsomt overdrevet,¹⁴ — og i alle Tilfælde havde Sjælland kun en forholdsvis beskeden Andel deri. Baade i Østjylland, særlig Sønderjylland, og paa Fyen havde man lidt efter lidt faaet udstykket de større Overdrev,¹⁵ — medens man Øst for Storebælt stadig holdt sig tilbage.

For at opnaa en Smule Lindring i Skattetrykket havde de sjællandske Bønder dog ogsaa hist og her bragt øde Jorder under Dyrkning, — særlig ivrige var de efter til eget Bedste at plovlægge en Strimmel af Herskabets Skov, — men hvad man indvandt paa denne Maade, skæppede ikke stort, saa længe de vældige Uddrifter ukrænkeligt laa i Naturlig tilstand. Hoveriet og de med Fællesskabet følgende Besværligheder baandlagde Arbejdskraften fuldt ud, og usle som Fodermulighederne var selv med de forhaandenværende, umaadelige Græsningsarealer, frygtede man stadig for at formindske disse, hvor meget end fremsynede Folk stillede bedre Vilkaar i Udsigt.

„Grøn Old“ Overdrev i Horns Herred var ganske vist 1739 ved fælles Overenskomst bleven delt,¹⁶ og da Kvægpesten havde bragt Forstyrrelse i Brugen af en Del mindre

Landsbyoverdrev, var man paa visse Egne enedes om at skifte dem ud for at give dem en nyttigere Anvendelse.¹⁷

Overflødigheden af jomfruelig Jord var dog stadig saa stor, at det i 1763 — netop da der blæstes til Kamp imod Jyllands Lyng, — med Sandhed kunde siges, at der var nærmere liggende Opgaver, — „saa længe vi, ogsaa her i dette frugtbare Sjælland seer store Overdrev, som for 3, 4 eller flere Landsbyer ere til fælles Fædrift og slet ingen anden Nytte, da de dog langt mere end hine jydskede Hede-marker fortjente og lønnede en bedre Dyrkelse, ja ny Beboelse“.¹⁸

Rundt om paa Øen trak forhuggede og sygnende Skove og Udørkner med mager og stenet Jord deres Striber hen gennem Landskabet, i Sjællands siden saa blide og drømmende Ansigt laa der i hine Tider endnu noget Barskt og Vildt. Oldtid og Middelalder havde ikke sluppet deres Tag, — og først da Regeringen 1758—60 greb ind og gav Signalet til Udskiftning af Overdrevene, gik der Skred i de stivnede Masser. —

— Overdrevenes Størrelse og Mangfoldighed havde i Aarhundrederne Løb bragt selv Nordsjællands fortættede Skovland i fuld Opløsning. Gribskovs Overdrev, som i Omkreds maalte 3 Mil, var at regne for baade Frederiksborg og Kronborg Amts store, almindelige Fællesgræsning. Her var aabent Hus, hvor Bønderne efter Behag kunde drive Kreaturerne til Skovs i saa stort et Omfang, de ønskede. Baade Grund og Bevoksning tilhørte Kongen, men efterhaanden som Træerne forsvandt, blev det vanskeligere og

vanskeligere for deres Afkom et stride sig frem, da Hjortevildt, Heste og Kvæghjorde søgte Føde her og afbed de unge Spirer. Derfor var det kun paa mindre Strøg, at Bøgene endnu dannede nogenlunde samlede Bevoksninger, men selv paa de mere aabne Pladser holdt Højskoven sig dog stadig, om end tynd og udsat for uopretteligt at miste Terrain med hvert Træ, som styrtede i Storm eller at Ælde. Græs og Lyng erobrede hurtigt Pletten, hvor de havde bredt deres Skygge. Strøvis fandtes Kæmpetræerne dog endnu mod det 18. Aarhundredes Slutning her og der paa den udpinte Bund, mens lave, gamle, af Dyrene plagede Bøgepurrer i Kratholme søgte sammen paa Lysningerne.¹⁹

Tikøbs saakaldte „Store Overdrev“, — der fandtes ogsaa et mindre, — 3½ Mil i Omkreds og vel nok den vældigste at alle Sjællands Uddritter, strakte sig Nordøst for Esrom Sø fra Plejelt hen imod Saunte og Helsingør, besat med ældre Højskov at Eg, Bøg og Birk i Flæng. Tjørn og Ellekrat udgjorde Resterne at Underskoven, men over betydelige Dele at Bunden herskede Lyngen „i Overflødighed“.²⁰

Det ligeledes delvis lyngbefængte Asminderød Skovoverdrev²¹ grænsede mod Syd op til lignende kratfyldte og stenede Omraader i Grønholt og Karlebo Sogne,²² — medens Asserbo Overdrev totalt var afklædt. Endnu for ca. 100 Aar siden kunde man dog her i det sandede Jordsmon finde Bøgestubbe paa 1—2 Alen i Gennemsnit som Levn fra en frodigere Fortid.²³

Over 1000 Tønder Land for en væsentlig Del sure Moser og sorte Lyngbakker udgjorde det Overdrev, som stod til Raadighed for Borgerne i Helsingør, — og længere ned langs Øresund skød en Række sønderrevne mindre Skov-overdrev sig ud mod Kysten, af hvilke det ved Rungsted strakte sig som en smal Stribe fra Vedbæk op imod Nivaa i en Længde af ca. 1 Mil.²⁴

I Skellet mellem Københavns, Hørsholm og Frederiksborg Amter laa Bregnerød Overdrev, overbebyrdet med Kvæg, og tærede Skoven ud,²⁵ — medens Hareskovs Overdrev, Isterød Storskovs Overdrev i Egnen Nord for Sjælsø og Store Skovs Overdrev ved Holte, der var det meste af 3 Mil i Omfang og blandt andet omfattede Rudeskov, Høsterkøb, Sandbjerg, Øverød og Trørød, bredte sig over bortsmuldrende Skovrigdom.²⁶

— Det er ikke Hensigten her at gøre Rede for Overdrevene i deres Mængde, de fandtes jo paa Sjælland i Hundredvis, store og smaa mellem hinanden,²⁷ — i det Følgende vil der nu og da blive Lejlighed til af nævne nogle, — men enkelte var dog saa mærkelige og kæmpemæssige i Format, at de fortjener at fremdrages af Flokken.

Anselige Dele af det højt hvælvede, skovklædte Terrain, som hæver sig Vest for Særløse og Syd for Hvalsø, — strækkende sig Vester ud mod Skjoldenæsholm og Valsø-lille Sø for mod Syd at glide sammen med Udløberne af de store Skovdrag ved Svenstrup, — henlaa fra gammel Tid under Navnene Særløse-, Hejde- eller Aunstrup Overdrev som fælles Uddrift for de omliggende Bønderbyer,

der hørte under Ledreborg, Københavns Magistrat, Universitetet og Skjoldenæsholm Gods.

Overgroet af udtyndet Skov, stærkt bakket og opfyldt med Moser, Smaasøer og Kjær, laa dette vildsomme Overdrev, hvis Omkreds ansloges til ca. $2\frac{1}{4}$. Mil, hen som et storladent Stykke Natur, hvor den haardt trængte Bevoksning kæmpede en fortvivlet, næsten haabløs Kamp for at holde sig den Hærskare af Kvæg, Heste og Svin fra Livet, som overrendte den fra alle Sider.²⁸

Stene stak overalt frem af jordskorpen, Bregner fyldte op mellem de gamle, forfaldne Bøge, der „sukkede efter Øksen“, og hvor Underskoven endnu strittede imod, var den — for at værgе sig mod Angriberne — rykket sammen i Fylkinger af Hvidtjørn, Hassel og Ellekrat. Mod Syd-vest nærmede disse Omraader sig Ske- eller Stedstrup-Old. et næsten lige saa stort, delvis skovgroet, stærkt stenspækket Overdrev, som laa tæt ind under Sjoldenæsholms Hovmarker.²⁹ Her over Bringen af Sjællands betydeligste Højdeomraade, hvor Københavns, Sorø og Holbæk Amter mødtes, var milevide Strøg saaledes unddraget al Kultur. — udlagt fra gamle Dage som en Ødemark i storskaaren Skikkelse.

Tætte Skovtykninger havde fra ældgammel Tid holdt Bebyggelsen paa Afstand, men som Masse betragtet var de forlængst brudt i Stykker. Overalt havde Svindet virket saa stærkt, at Helheden i det 18. Aarhundrede var sønderdelt i utallige større og mindre Skovholme og Trægrupper, skilte ved brede Lysninger. —

Det var i Fællesskabets Dage strenge Vilkaar, Uddriften at Kreaturer paaførte de Skovstrøg, som det ene Hundredaar efter det andet havde været fordømt til „at ligge under Fæfod“, og mange Steder havde de derfor helt maattet rømme Marken.

— Stædigt Elle- og Tjørnekrat sad saaledes tilbage som de sidste Spor af Skovene, der havde flokket sig paa det store, østsjællandske Overdrev, der gik under Navnet „*det brændte*“.³⁰

Som et folketomt Strøg i det ellers tæt bebyggede Land i Skellet mellem Fakse og Bjeverskov Herred brugtes det af de omliggende 25 Bondebyer i Sognene Haarlev, Karise, Dalby og Tureby og maalte i Omkreds ca. 2½ Mil. Bregentved Gods var Hovedparthaver deri med 806½ Høveders Græsning, medens Jomfruens Egede havde 225.³¹

Da „brændte Overdrev“ 1765 deltes mellem Byerne, udlagdes det i den følgende Tid dels til Agerbrug, dels til Skov,³² — og naar en Del af Haarlev Sogn i vore Dage isoleret ligger som en Ø helt indkapslet i Tureby og andre Sogne i et andet Herred, skyldes det, at Haarlev, som var lodtaget i „det brændte“, kun paa den Vis kunde gøres delagtig i Udskiftningen.³³

— Jævnside Nordsjælland synes frem for alt Vordingborg Egnen at være det Omraade af Øen, hvor Overdrevene tættest sluttede op. Her hvor Kongerne fra Middelalderen havde haft Storgods og Jagtterrain, var en betydelig Del af de vidtstrakte Skovmasser endt „under Fæfod“ som Overdrev i stadig, rivende Tilbagegang.

At det gamle Vordingborg Amts kongelige Domæner, alt i alt 52,000 Tdr. Land, regnede man endnu 1773 med, at kun de 22,000 Tdr. kunde anses for dyrket jord, medens hele Resten — 30.000 Tdr. Land — enten laa skovklædt eller i „samme Skikkelse som straks efter Syndfloden“. ³⁴

Overdrev ved Overdrev rakte hele Sydsjælland rundt fra Kyst til Kyst: — Stensbjerg, Kastrup, Knudby, Oreby, Stuby, Næs, Sellerup, Ring, Kostræde, Kjøng, Lundby, Hammer, Hammer-Torup, Sværborg, Nebble, Svinninge, Snertinge, Udby, Skallerup, Ørslev, Ugledie, Lekkende, Staarby, Kallehave og flere andre. ³⁵ — og mærkeligst af dem alle var *Stensved*.

Fra Stensby Skov bredte det sig mod Nord over Kulsbjergs knejsende Højdedrag, der laa omtrent i Midten af det smaabakkede Omraade omringet af Sumpe og Moser i Nærheden at Kulsø tæt ved det Skel, hvor Vordingborg By og Landsogn, Ørslev, Øster Egesborg og Kallehave Sovne stødte sammen.

Det i Omkreds ca. 2 Mile store Omraade havde oprindeligt været helt skovgroet, og endnu ved Midten af det 18. Aarhundrede stod der Træer over det meste. Over forkrøblet Underskov og forgnavede Hvidtjørne tegnede de store, ældgamle Bøge sig frit imod Luften, og Elletrunterne stak som Troldkællinger op af de mørke Moser, der alle Vegne brød frem i Terrainet.

Skoven, Gærdselen og Tørveskæret var Kongens, men fra umindelige Tider havde de Omboende Ret til at sende Kvæg paa Græsningen, der ikke var takseret i Høveder,

men aabnede sig paa vidt Gab for alt, hvad man ønskede at slippe ind.

Her — som paa saa mangt et andet stort Overdrev — kunde det løsgaaende Kvæg drive milevidt bort, saa man stundom i flere Dage maatte lede efter det i den uoverskuelige Ødemark, hvor Jorden var dækket af sammenskyllede Stenmasser og Græspletterne soled sig hist og her mellem de udstrakte Tjørnekrat.³⁶

I Aaret 1763 deltes Overdrevet mellem de 5 omliggende Sogne, og efterhaanden tog Rydningen fat, men endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede gjorde Moradser, Træstød, Stenhobe og Kratrøg Egnen om Kulsbjerg vildsom,³⁷ — og i 1850erne fandtes der stadig Pletter, hvor Rullestenenes Masser holdt Ploven paa Afstand og jordfaste Klippeblokke, belejrede af Tjørne, malerisk vedligeholdte Mindet om dette i sin Naturpragt enestaaende Stykke Fortidsland.³⁸

i den smilende, veldyrkede Egn vidner nu kun en Del solide Stengærder om, hvorledes den forud var, — her som andet Steds har Skov og Agerjord forlængst taget Landet i Besiddelse.

— Blandt Vestsjællands Overdrev kan blandt de omfangsrigeste anføres Halskovs mellem Storebælt og Korsør Nor, Søndre Overdrev ved Antvorskov og Kindertofte mellem Sorø og Slagelse, hvert paa ca. 2 Mil eller lidt mere i omkreds,³⁹ — og mellem de mange midtsjællandske har Rejnstrup Overdrev ved Sydsiden af Tyrstrup Sø i Nærheden af Gunderslevholm opnaaet en vis Navnkundighed.

Sydsjælland med Stensved Overdrev.
Efter Videnskabernes Selskabs Kort 1770.

Til Skoven her vandrede den 28. August 1808 to unge, jævnaldrende Mænd, N. F. S. Grundtvig og Chr. Molbech. De kom fra Sorø gennem „en vild og romantisk Egn“ for at staa Ansigt til Ansigt med Nordens Oldtid, levendegjort i den mægtige Langdysse, som skjuler sig inde blandt Træerne.⁴⁰

„Sig mig, o Skov! hvad Du slutter saa tæt,
 hvad Du knuger saa fast i Din Favn!
 Sig mig det Vind! Du, som svæver saa let,
 Du som svæver saa tæt
 over Engene hist!“ —

„Saa er det da Eder, I knudrede Ege!
 som hegne om Kredsen, hvor Luerne stege
 og Offeret Blødte paa hellige Sten!“ —
 „Her mellem Engene bo
 Nordens de hensovne Guder.“⁴¹

Den Dag i Dag ligger Langdyssen, som henrev Grundtvig til disse Strofer, i al sin Vælde i den nu som Dyrehave for Gunderslevholm indhegnede Skov. En mørk Kløft med et Vandløb og en Vrimmel at mossede Stene gennemskærer denne, og i sit kæmpemæssige Format fortæller Egeruinen „Borup Kirke“ om Bevoksningens Ælde og fordums Pragt.

Øst for Dyrehavens Hegn og delvis kilet ind bag dette er et Stykke af det gamle Overdrev endnu i Behold og vel et Besøg værd. Stedet er bakket og aabent Øster ud, fyldt med Sten og Tue ved Tue, mest Muldvarpeskud og ældre Myretuer, beklædte med Timian og Mos. Mørke Pletter at tarvelig Lyng toner frem i det magre, mossede Græs-dække, Mosehullerne stritter med Star og Siv, og Smaa-

grupper af vilde Roser, Slaaen og Tjørn — hist og her en ung, vantreven Eg — rager op paa det tørre Terrain, som stadig benyttes som Uddrift og i al sin Ejendommelighed fortjente at fredlyses som Type paa et aflægs Overdrev, udpint at vedholdende Brug.⁴²

— Selvom Sjælland frem for alle andre Dele af Landet var Overdrevenes klassiske Hjemsted, fandtes de dog ogsaa i Mængde baade paa Laaland og Falster.

Sydspidsen at sidstnævnte Ø beslaglagdes saaledes at Gedesby Overdrev, og det 1000 Tønder Land store ved Nørre Vedby indtog det nordvestlige Hjørne.⁴³

Forrest blandt de laalandske kom vel nok den i Omkreds ca. 3 Mil store Græsning „Rødby Fællesskov“, hvorm Mundheldet lød: „Verden er stor, men Rødby Fæland er større“,⁴⁴ medens Halsted Hede, — „Hede“ var det almindelige Navn for Overdrevene der paa Øen, — Sløsserup Skov, Dannemarre Hede og Døllefjelde hver maalte ca. 2½, Hyldtolte Fælle ved Lungholm og Bekkeskov Overdrev ved Frejlev og Vantore ca. 2 og Hellinge Hede ca. 1½.⁴⁵

— Vest for Storebælt tog Overdrevene kendeligt at. Størstedelen af de fynske, saakaldte „Heder“ var i det 18. Aarhundrede delte og lagt under Dyrkning. Man nøjedes her med mangfoldige mindre Skovhaver, Kogange og Hestehaver, der til Tider pløjedes for at holde Mosset i Ave,⁴⁶ og i Østjylland gik det paa lignende Maade.⁴⁷

Langs Midten og Vestkysten af Halvøen havde man i de vældige Lyngheder Uddrift i sand Overflødighed, og i de

frodigere Egne var Overdrevene kun faa og smaa og taalte i ingen Henseende Sammenligning med, hvad Sjælland havde at byde.

I denne som i saa mange andre Retninger var Øen den Del af Danmark, som stærkest sad fast i det fra Middelalderen nedarvede, — og det turde derfor nok være Umagen værd at dvæle lidt ved Karakteren af disse anselige Strækninger af øde Land og søge at gøre Rede for, hvorledes de tog sig ud og rent landskabeligt gjorde sig gældende. —

— Paa Overdrevet saa man *den døende Skov* paa alle Tilintetgørelsens Stadier.

Urskoven havde i fjern Fortid dækket det hele. Paa øde, vindhærgede Landtunger, Næs og Strandmarker, hvor Bølgerne ved Højvande gik ind, laa Udslettelsen langt, kanhænde Aartusinder tilbage, — andet Steds var Overdrevet vedblivende Skov, purret, forbidt og tyndslidt, men Skov trods alt med brede, fritstaaende Stortræer.

Døden havde dog ligesom betalt den med sine Fingre, og Undergangens Time rykkede nærmere og nærmere, jo stærkere Mængden af Vildt og Kvæg fik Lov til uafbrudt at virke paa Terrainet.

Til Tider var Modstanden imidlertid saa stor fra Bevoksningens Side, Trykket af Kreaturerne saa forholdsvis lempeligt, at Træsamfundet — skønt aabent og tyndt — kun langsomt lod sig fortrænge. Under haardere Kaar skred Ødelæggelsen derimod fremad med Stormskridt, — sidste Del af Vejen gik gerne i rivende Fart, — og mangt et

Overdrev laa hen som en Skovens Kirkegaard med Knogler af de døde, sammenstyrtede Kæmpetræer, som smuldrede bort paa Mostæppet, og kun lidt Smaakrat i Live endnu.

I Ravnsholte Skov, hvoraf en Del hørte ind under Bregnerød Overdrev — paa Grænsen mellem Københavns, Hørsholm og Frederiksborg Amter — fandtes der i 1760erne ikke mere end 10 Træer pr. Tønde Land, Resten bestod af ofte hundredaarige, afgnavede Bøgepurrer, medens Lyng, Bregner og Græs beslaglagde Bunden og gjorde al Foryngelse umulig.⁴⁸

Endnu værre stod det til i et Overdrev ved Holte, hvor Træbestanden var skrumpet ind til 4—5 Stammer eller ca. 4 Favne Brændevad pr. Tønde Land.⁴⁹ Skoven her var med andre Ord ophørt at være til som saadan; thi hver Skovholm, som uindhegnet laa paa en Uddrift, maatte før eller siden gaa under.

En „Hestehave“ paa Store Hedinge Overdrev var i 1680erne reduceret til faa Hundrede „topløse Egestumper“,⁵⁰ — og Hjørlande, Slangerup og Vassingerød Overdrev, som man i 1760erne endnu kunde mindes beklædt med „capitale Skove“, var da næsten nøgne. Kun sidstnævnte Sted udgjorde nogle faa hule Stammer Ruinerne af den bortsmuldrede Storhed.⁵¹

Hvad blev der af de Egeskove, som forstum flokkede sig paa Sydspidsen af Falster? Fra Valdemarernes Dage var Jorderne her i kongelig Eje og laa i Aarhundreder under Vildtbanen. Paa Gedeskov Overdrev ved Gedser, der i Om-

kreds maalte $1\frac{1}{3}$ Mil, stod der endnu i det 18. Aarhundrede en sluttet Rest, medens Pur og Tjørn bredte sig over det meste; men lidt efter lidt forsvandt baade Træer og Krat.⁵²

Overalt møder man det samme Billede paa Skovødelæggelse.

Meget betegnende er det, at adskillige Overdrev — især paa Laaland og Fyen — haardnakket fastholdt Benævnelsen „Skov“, selvom ikke en Stump var til Rest. „Nørre Skovs Overdrev“ i Nebbelunde Sogn fandtes saaledes ved Midten af 1700erne fuldkommen afribbet for Træer og Krat, og „Rødby Fællesskov“ bestod af store, aabne Græssletter, hvor hverken Over- eller Underskov var at spore.⁵³ „By-skoven“ ved Slagelse savnede trods Navnet al Trævækst,⁵⁴ Halskov Overdrev ved Korsør laa frit udsat for Blæsten fra Bæltet,⁵⁵ og Moser og Lyng opfyldte fra umindelig Tid Overdrevet Maareskov i Herrested Sogn paa Fyen, hvor blegt Skovler dannede Grunden. Navnet alene og de Egestammer, man gravede op af Moserne, holdt stadig en Forestilling i Live om Stedets oprindelige Bevoksning.⁵⁶

Ofte var det selve Terrainet, som med sine stejle, trodsige Former saa magtfuldt gjorde sig gældende, at der i og for sig ingen yderligere Forklaringer behøvedes for at forstaa, hvorfor det fra Arilds Tid havde faaet Lov at ligge i urørt Tilstand, selv efter at Skoven for Aarhundreder siden var forsvunden.

Lige til vore Tider, da Granplantager efterhaanden staar opmarcheret paa de før saa skaldede Bakkekamme, har mangt et vildsomt Terrainafsnit — skyet af Plov og Ager-

dyrkning — udelukkende været anvendt som Uddrift, og paa Højderne Vest for Tølløse giver Resterne af Grøntved Overdrev med sine bratte Skrænter og Kløfter den Dag i Dag et levende Indtryk af den Slags Omraader, der saa at sige var forudbestemte til fordum at ligge „under Fæfod“.⁵⁷

Men Overdrevene var ingenlunde indskrænkede til besværlige, for Opdyrkning lidet egnede Arealer. Fjerne, vanskeligt tilgængelige Forbjerge og Landtunger — som Trelde Næs med de ensomme Træer ved Indløbet til Vejle Fjord, Feddet ved Præstø Bugt og Knudshoved ved Vordingborg, — skovgroede Odder, byggede af Sand og Rul, som Ulfs-hale ved Nordvesthjørnet af Møens Land, toges ogsaa i Brug; ja selv jævne, i og for sig frugtbare og let opdyrkelige Sletter eller store, mod Havet grænsende Engarealer havde fra ældgammel Tid ligget „i Fællig“ som Græsning for de Omboendes Kreaturer — „Klov imod Klov og Horn imod Horn“. —

Som Overdrevene tog sig ud ved Midten af 1700erne, inden den store Udskiftning sattes i Gang, var de saaledes ved en flygtig Betragtning meget forskellige af Udseende. Stundom fremtraadte de som rent Skovlund, stundom som fuldkommen træløst Terrain, — det var Ydergrænserne, som forenedes af Mellemformernes rige Mangfoldighed.

De hørte imidlertid alle til en og samme Familie og havde

et fælles Slægtspræg. Saa at sige alle var de fødte af Skoven, — og — hurtigere eller langsommere — arbejdede de alle i Kraft af den Mission, de nu en Gang havde at udføre under Fællesskabet, troligt med paa dens Undergang.

Hvad enten denne var fuldbyrdet forlængst eller kun i sin Vorden, bar Overdrevet aldeles umiskendeligt Ar af Aarhundreder i Træk at have lidt „under Hov og Horn“.

Sliddet havde sat sine Spor, — og fæster man Blikket paa et sjællandsk Overdrev af almindelig Type, faar man unægtelig et stærkt Indtryk af, hvor kraftigt det havde virket.

Her mødte man et malerisk, vildsomt Land, uberørt at Plovjærnet og fyldt med Sten, som troligt laa, hvor Istiden havde sluppet dem. Endnu holdt Kratpletter og spredte Træer for det meste Stand hist og her, men alt var mærket af Dyrenes Tænder og Traad og Græsdækket dødtræt at evindelig Afgnavning.

Skønt Overdrevet saaledes i en vis Forstand bevarede Billedet af det gamle, danske Land i dets Oprindelighed, var det dog samtidig en historisk Kulturform, et det ene Hundredeaar efter det andet gennem ensidig Udnyttelse tilslebet Naturomraade. I langt højere Grad end anden Kulturfjord fastholdt det jo Overfladeformernes ældgamle Skikkelse.

Her hvor ingen Pløjning havde blødgjort og udglattet Konturerne, stod Skrænter og Bakkekamme stejlt og skarpt som et Levn fra Urtiden selv. Oprindeligheden i Landskabets store Form gav det ikke alene noget fribaarent, men tillige en Friskhed, som paa den mærkeligste Maade kontrasterede med det Præg af Ælde og Forfald, Brugen af Terrainet i saa langt et Spand at Tid uundgaaeligt havde paa trykt Bevoksningen.

Hvilket mærkeligt betagende Stykke Natur! Naar Solen

stod lavt, blev Jordsmonet ligesom levende. Dybe Skygger lejrede sig bag Bøgepurrer, Tjørnekrat og opragende Kampestene, og Terrainets Utaal af Tuer og Smaaforhøjninger syntes at opløse Overfladen i uroligt bevægede Bølger.

Alle disse Ujævnheder hørte uundgaaeligt med i Overdrevets Karakter. Her hvor hverken Plov eller Spade kom, rejste gamle Myretuer og Muldvarpeskud sig i Mængde Side om Side med mangfoldige smaa Jordhobe, Svinene havde rodet sammen, og de af Heste og Kreaturer trampede Hul-ler,⁵⁸ — og som Mindesmærker om den fortrængte Trævækst stak Tue ved Tue op, hvor underjordiske Stød og Rødder af Frostene var pressede i Vejret og havde løftet Mos- og Græstæppet med sig.⁵⁹

Dette føjede sig ofte blødt og tæt som en Pels over Jorden, saa Foden sank i den elastiske Masse, og en Flora af fleraarige Blomsterplanter havde et sikkert Fodfæste i det ældgamle, sammengroede Grønsvær.

„Kornblomsten voxte paa hans Mark,
Violon i hans Overdrev,“

synger Øhlenschläger i sit smukke Mindedig om Thomas Thaarup, — og uden Tvivl har han selv i sine unge Dage maaen Gang glædet sig over Violernes blaanende Vrimmel paa Bøndernes gamle Græsgange. Atter og atter mærker man i det hele taget, hvor dybt et Naturindtryk Digteren fra sine tidligste Aar havde modtaget af Landskabet, som det var før Udskiftningen, — og tydeligt nok er det Skønheden af et langs Skovbrynet liggende uberørt Jordsmon,

som paa Langelandsrejsen 1804 betaget ham i Indledningsverset til „Morgenvandring“.

„Saa huldt til den hellige Bøgeskov
det vinkte mig,
o jord! hvor end aldrig den tunge Plov
havde furet Dig.“

Den Flora, som her holdt til, var ifølge Forholdene som oftest af stedbunden Art,⁶⁰ og Overdrevet myldrede af Blomster.

Stamgæster var de fleste, gul Snerre, Perikon, Kællingetand, Blaaklokke og Kattefod. Der var Tidsler, Høgeurter, Fladstjerne, Tormentil og Vejbred. Mælkeurt, Stenbræk, Kongepen, Krageklo, Smørblomst og mangfoldige flere spættede Græstæppet med Farver, og Tusindfryd eller Gaaseurt brød smilende frem i det grønne.⁶¹ Dens folkelige Navn „Faa til Livs“ eller „Put i Bug“ forraadte utilsløret, hvad Skæbne den mangel Gang gik i Møde.⁶²

Ved Sommertid, naar Gedeblad, Slaaen, Roser og Hvidtjørn stod i Blomst og mættede Luften med Vellugt, var Overdrevet skønt som et Eventyr, farvefrodigt og straalende om Efteraaret med de rødmende Bær i Buskene og storladent i sin Barskhed, naar Skyerne kom jagende over en forreven Høsthimmel og vissent Løv fløj som Fugle fra de ensomme Bøge.

Mange Slags Vildt — Ræve ikke mindst — færdedes i disse Ødemarker, hvor det faldt let at faa noget for Tandens, og pragtfuldt tog disse sig ud, naar Hjorde af Kreaturer med de melodisk ringlende Klokker om Halsen langsomt

drev ud over det vidtstrakte Terrain og Hestene tumlede sig paa Græstæppet. Underlig dump var Lyden i dets fildede Maatte, naar Hovene klappede derimod.

— Den fremadstræbende Landmand agtede dog ikke paa Skønheden, for ham stillede Sagen sig anderledes. I hans Øjne maatte Overdrevet være en Ynk; thi — som en af dem siger 1822, — „denne Indretning bar og bærer desværre endnu, hvor Fællesskabet ikke er ophævet, Præget af det usleste Agerbrug og den største Elendighed“. ⁶³

Medens det ene Aarhundrede fulgte paa det andet, var Græsningen naturligvis gradvis bleven ringere. Naar man i Almindelighed regner med, at bestandige Græsninger giver en Tredjedel mindre end de kortvarige, maatte Forholdet her blive yderligere slet, da Kreaturerne undertiden gik næsten hele Vinteren ude og Græsset fra de første spæde Spirer afgangedes, saa det aldrig ret kom ved Magt. ⁶⁴

Saasnart Sjællands Høje berøves „deres skyggefulde Kroner, saa synke de for Øjet ned til hæsle Skarnbunker, som i enhver Fordybning danne Sumpe“, — skriver en udenlandsk Rejsende 1798. — „Over alt hersker Ukrudtet ved Siden af græsrigte Steder“. ⁶⁵

Mens Græsset forringedes mer og mer, tog Mosset til Gengæld Overhaand i den Grad, at Næringsmulighederne for Kvæget truende mindskedes.

Stenet, gruset og udmagret Jordskorpe fandtes der vel i Overflødighed paa de fleste Overdrev, men selvom Græsningen saa at sige alle Vegne var svag og aflægs, behøvede dette dog ingenlunde at betyde, at Jorden var slet. Den paa

Overdrevet ved Rungsted og Smidstrup, som aldrig havde ligget under Plov, var i Virkeligheden i sig selv — som en Forfatter 1759 hævder, — „den dejligste Jord, nogen Mand kan opløje“. ⁶⁶

Efter disse Fæganges Deling og Opdyrkning viste det sig da ogsaa, at mangt et sjællandsk Overdrev kun behøvede at vendes med Plovjærnet og tilsaaes for at give en rigelig Høst. ⁶⁷ Om det saa var de lynggroede Strækninger ved Helsingør, Hillerød og Slingerup, kom de forbavsende hurtigt i brugbar Stand. ⁶⁸

En af Landboreformernes førende Mænd bemærkede i Slutningen af 1780erne med Glæde den paafaldende Forandring, som faa Aar efter Udskiftningen havde fundet Sted paa Frerslev og Harløse Overdrev i Nordsjælland. Her hvor man før kun saa en Strækning med Lyng og Mos, som kummerligt ernærede nogle Faar, mødte man nu — „glade Beboere, nye Boeliger, nyeligen anlagte Haver, ryddede og plejede Age og nye indretninger, ja overalt de tydeligste Beviser paa munter Flid og Virksomhed“. ⁶⁹

Thi da først Baandene var løste og Bønderne havde faaet frie Hænder over de vældige Arealer, som før havde ligget øde, gik det sine Steder fremad med en saadan Hast, at det 1783 kunde fremsættes som „en bekjendt Sandhed“, at Sædelandet allerede da var forøget med „nogle 1000 Tønder Udsæd“. ⁷⁰

Selv mindre god Jord havde sovet sig stærk i de Hundreder af Aar, den havde faaet Lov at hvile i Fred. Takket være disse opsparede Kræfter lod gammel Overdrevsjord

sig ofte de første 3—4 Aar uden Gødning bruge til Korn-
avl.⁷¹

„Slet Jord dyrkes eller gjøres slet ved Udpiskning, me-
dens god Jord ligger hen; allene fordi Oldefaderen har ikke
kommet over at bryde den, tænker Efterkommerne, den
duer intet“, hedder det 1772,⁷² — og den højt ansete Land-
økonom Præsten Høegh i Gentofte glemte ikke at henlede
sine Læsesers Opmærksomhed paa de udyrkede Overdrev.
„O min kiere Bonde, som har faaet nogen Deel af saadanne
i Din Lod“, — udbryder han 1795, — „taal dog ikke, at
Din Deel henligger længere i sin naturlige, usle Forfatning.
Den venter paa Din flittige Haand, udstræk den i Guds
Navn til den, dan Dig aarlig et Stykke efter det andet, enten
til Ager eller Eng“. ⁷³

Hvor der faa Aar efter Udskiftningen fandtes frugtbare
Kornmarker, havde der ofte i Overdrevstidens aarhundred-
lange Stilstand kun bredt sig et kraftigst og træt Græsdække.
Det uophørlige Træk af Kreaturer og Kampen mod en vild-
som Vegetation tærede paa dets Livskraft; paa bakkede og
sandede Strøg brændtes det bort i Solheden, og Køernes
Klove afsled paa Skraaninger og Bakkerande hver eneste
Spire, saa den nøgne Jord lyste frem og stadig voksede i
Omfang, naar Regnskyl underminerede Græstørvene. Gule,
fortrampede Pletter bredte sig i Nøgenhed rundt om, Livet
traadtes saa at sige ud af de enligt staaende Træer, og paa
de Overdrev, hvor Bønderne brugte at skære Græstørv til
Rygning af deres Huse, blev Skaldetheden yderligere iøjne-
faldende.⁷⁴

Mangen Gang var der kun tyndt med Græs; Lyng og Blomster, Bregner og Mos udgjorde det meste, saa Dyrene hjemsøgte af Sult. Sivfyldte Sumphuller, Smaakjær, Kilder, og Tørvegrave fandtes vel gerne her og der, saa de kunde faa Tørsten stillet, men som Regel maatte Kreaturerne vanke viden om paa det milestore Terrain for at oplede Græspletterne, der mere og mere svandt ind.

Rester af gammel Bøgeskov, Birketræer og Ellekrat stod endnu mod Udgangen at det 18. Aarhundrede paa det vidtløftige Overdrev „Isterød Storskov“ i Egnen Norden for Sjølsø, men den Føde, Kvæget her kunde hente, var elendig. Slap Kreaturerne først der ind, maatte de — som det 1792 hedder, — „enten krepere af Sult eller omkomme i Tørvegrave eller Moser“.⁷⁵

— Hvad der var af Underskov, fik under saadanne Forhold Trængsel og Plage i Overflod. Buske og Bøgepur bar Vidne herom. Forbidte, vindkuede og mishandlede krøb de som fantastisk formede Smaatrolde hen over Jorden.

Ærværdighed prægede dette Landskab med de spredte Stortræer, som truede med at falde i Ruiner, — og dette oldtidsagtige Drag forstærkedes yderligere af Gravhøje og Stendysser, som, befolkede af Folketraditionen med Bakkefolk og Trolدتøj, i Mængde rejste sig mellem Krattene.

Endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede laa Kongsodde Øst for Stubbekøbing hen i Græs, urørt af Ploven, besat med Smaakrat, og Rejsende saa med Forbavselse den Sammenhobning af Mindesmærker fra Hedenold, Langdys-

ser, Stensætninger og Kæmpehøje, som overvældende mandede Oldtiden frem.⁷⁶

Det kan derfor ikke vække Undren, at Overtroen i disse ensomme, menneskeforladte Omraader havde opbygget sig et dystert Teater, — og efter Udskiftningen, da der blev Røre og Virksomhed paa de forhen saa ensomme Strækninger, vidste Bønderne at fortælle om den uheldsvangre Buldren og Bragen i Højene der ude, hvor de underjordiske Beboere i Vrede blev Vidne til, at Kulturen voldsomt brød ind paa de før saa fredfyldte Enemærker.⁷⁷ Frygten for deres Hævn gjorde mangan Bonde betænkelig.⁷⁸

— Vragede af Opdyrkningen og som oftest henvist til bakkede, besværlige Terraininformationer bar de fleste Overdrev pletvis et Dække af Sten, som i Aartusinder havde ligget i Ro som et Levn af Istidens vældige Bevægelser.

Store og smaa imellem hinanden, stundom brystende sig som formelige Klippeblokke med lavgraa og mosgroet Skal, laa disse forvittrende Granitmasser som spredt af en Kæmpehaand og bevidnede Jordens Jomfruelighed.

I Aaret 1772 omtaler Sognepræsten i Aunsø Sydvest for Skarridsø et Par Overdrev her, hvis Lige han mente næppe var at finde i det hele Land, idet Terrainet fuldkomment var oversaaet med sammendyngede Stenmængder,⁷⁹ — og lige til vore Dage har denne Egn bevaret Rester af disse Urtidens mægtige Ophobninger.

Baade Stensved Overdrev i Sydsjælland og Ske Old ved Skjoldenæsholm var pakkende fulde af Sten,⁸⁰ — og ikke mindst paa sidstnævnte, højtliggende Strøg lægger man den

Dag i Dag ved Markerne Mærke til de anselige Dynger, som stadig sammensankes af Jorden.

Ved Opdyrkningen af Togerup Overdrev under Vemmetofte regnede man med af store Kampestene at maatte bortrydde mindst 100 pr. Tønde Land,⁸¹ — og Frerslev Overdrev, hvoraf Hovedparten 1770 lagdes ind under en af Bregentveds Gaarde, var saa spækket dermed, at det ansaaes for umuligt at faa det ryddet til Sædeland, hvis ikke Herregaarden selv traadte til. Bønderne alene magtede det ikke.⁸²

En „Udørken“ ved Brændegaard i Nærheden af Brahetrolleborg paa kun 20 Tønder Land var i 1740erne saa befængt med Sten, at man ved Rydningen — foruden nogle tusinde Læs mindre Stene — her kunde lage Materialet til over 1000 Favne dobbelte Stengærder.⁸³

Dette Bræernes besværlige Arvegods var naturligvis mangen Gang Forklaringen paa, at man i gamle Dage havde skyet at vove sig i Kast med Jorder af den Beskaffenhed. En landbrugskyndig Forfatter anslog 1790 de af Stene opfyldte Strækninger i Danmark til „mange tusinde Tønder Land“. ⁸⁴

Selv længe efter Udskiftningen nølede man adskillige Steder med at gaa i Gang med dem,⁸⁵ — men nøgne som de da laa, havde de ikke altid været. I ældgammel Tid havde den erobrende Skov ogsaa fundet frem over disse Ørkenstrøg, og da Mennesker og Kvæg efterhaanden havde ødelagt Bevoksningen, vedblev de stenede Arealer at henligge som Uddrift for de Omboendes Kreaturer.

Selvom Skoven var ryddet, levede dens Underverden dog

længe endnu. Hvor den en Gang havde haft Fodfæste, lod den sig ikke sporløst fortrænge.

Græsset, som ellers — befriet for Trækronernes tætte Skygge — burde have taget Pladsen i Besiddelse, fik paa den gamle Skovjord nærgaaende og ubetvingelige Modstandere. Paa sandet Terrain rykkede som Regel et Masseopbud af Ørnebregner frem for at genvinde det tabte. De banede sig Vej som et sejt, busket Vildnis, der til Tider besatte vidtstrakte Strøg og kvalte alt i sin Tykning.

Der er den Slags Jord, som er overløben med Bregner i den Grad, — siger en Forfatter 1759, — „at mange Tønder Sædeland ligger øde at samme Aarsag“.⁸⁶

Bregner og Lyng delte broderligt sine Steder det meste af Bunden af det store Asminderød Overdrev, kun isprængt lidt tarveligt Græs.⁸⁷ Særløse Overdrev var stærkt belemret med dette Ukrudt, som jog Græsset paa Flugt, hvor det forsøgte at trænge sig frem,⁸⁸ — og ved Herresædet Arreskov paa Fyen var det gaaet angrebsvis til Værks over et Bakkeparti, hvor man før havde saaet 40 Tønder Korn, indtil Bregnernes Hær i 1740erne fuldkommen fik Bugt med det hele.⁸⁹

I knappe Foderaar kunde man dog ogsaa — tvunget at den bitre Nød — drage sig denne Overflod til Nytte. De Hørsholm Bønder lod saaledes 1728 paa Slottets Vange og Enemærker skære 100—120 Læs Bregner for at betjene sig at dem som Strøelse.⁹⁰

Overalt paa Fortidens Overdrev vedblev Skovens Bagtrop sammenbidt at yde Modstand og forfægte dens Grund;

mange Steder, hvor Trykket af Kreaturerne under Krig og Kvægpest tog kendeligt af, gjorde den sig atter til Herre over det tabte Terrain, og havde man aflukket Omraadet for at skaffe det Fred, vilde alt være løbet i Skov igen.

Som Forholdene imidlertid laa, maatte der kæmpes paa Livet løs; Kratbevoksningen førte en stadig Strid, medens et Virvar af vældige Rodmasser gennemvævede Jorden og i Ledtog med talrige Stubbe betog Bønderne al Lyst til at vove sig frem med Rydejærnet.

Thi selv længe efter at Træerne var segnede, forsvarede Skoven jo sin Odelsjord og var i Stand til gennem Aarhundreder at holde den fri for Dyrkning. Undervæksten af Tjøm, Hyld, El, Slaaen og Rodskud af Eg og Bøg klamrede sig til Pletten, hvor nærgaaende Kreaturerne end blev, — og fremfor alt var Hvidtjørnen saa vedholdende, at den under sin folkelige Betegnelse „Aksved“ til Tider gav Overdrevet Navn.

Et i Hæsedes Skov ved Gisselfeld hed saaledes fordom „Aksved“, ⁹¹ ligesom en anden skovomringet Fægang paa denne Egn, — hvori en Række Landsbyer, Taageskov, Tingerup, Hemmestrup, Eskilstrup og Svenderup var lodtagne, og som siden hen gennemskares af den nye Landevej til Vordingborg, — gik under samme Benævnelse. ⁹² Til Slut var dette Overdrev dog fuldstændig ruineret, en af Lyng og Muldvarpeskud opfyldt Landstrækning mellem triste og sure Enge. ⁹³

— Ikke mindre trodsigt bed Bøgepurrerne sig fast paa den gamle Plads, hvor aaben og udsat den end blev. For-

gnavede og fladtrykte, skæve, kuplede eller kugleformede flokkede de sig paa den fordums Skovjord og kæmpede videre til det sidste.

I Bjergeskovens Overdrev i Saaby Sogn ved Aastrup Hovedgaard var saaledes ved Midten af 1700erne al Storskov gaaet i Løbet, og kun Ellekrat og en Mangfoldighed af dværgagtige Bøgepurrer holdt stædigt Stand mod den Skare forsultne Heste, Bønderne paa disse Egne henviste til Vinteren igennem at friste Livet i Skov og Buskads.⁹⁴

En Slags Udvalgelse havde stiltiende fundet Sted, idet de værgeløse Trævækster hurtigst bukkede under, medens de stride, tornede Arter af Buske tog Kampen op og — takket være de Vaaben, Naturen havde udstyret dem med, — formaaede at hævde deres Stilling.⁹⁵

Til en vis Grad holdt deres Pigge Dyrene paa Afstand, men afrevne Totter af Uld flagrede fra de fleste Overdrevsbuske, og bekymret advarede man mod at slippe Faarene ud om Foraaret, naar de var svage og udtærede, paa Steder, hvor vilde Roser med deres krumme Kløer kunde give dem farlige Rifter.⁹⁶

Og som de genstridige Buske værgede for sig selv, rakte de ogsaa undertiden deres Frænder fra Skoven en hjælpende Haand, naar det kneb.

Midt i en Kratplet af Slaaen og Hvidtjørn kunde en Eg, Bøg, Ahorn eller Røn i de spæde Aar finde Fristed. I Ly af den bevæbnede Plejemoder fik de her Fred til at løbe i Vejret og nogenlunde dækket for Dyrenes Tænder friste en kummerlig Tilværelse. Ja, selvom en opadstræbende Eg

Gang paa Gang fik Topskuddet afbidt, kunde den dog med lidt Held til Slut slippe ud gennem Skærsilden og mægtigt skyde til Vejs.⁹⁷

Men de fleste blev bremsede i Opløbet. Ingen Overskov findes — hedder det saaledes 1758 om Endeslev Hestehave ved Vallø, — „undtagen en Del smaa Bøge- og nogle faa Egepurrrer, som ere opløbne imellem Tjørnet af sig selv, men bliver ikke til noget“.⁹⁸

Dette Billede gik igen Gang paa Gang overalt paa de gamle Overdrev.

Her kæmpede Planterne en haardnakket Strid om Terrainet, og som en farlig Medbejler paa sandet Grund havde Lyngen fra gammel Tid stiltfærdigt indfundet sig paa Kamp-

pladsen. Den kom i beskeden Dragt, men Jylland fik i Sandhed at føle, hvor frygtelig en Erobrer den var; i Aarhundredernes Løb havde dens voksende Overmagt været bestemmende for Landsdelens Skæbne.⁹⁹

Lyngen lurede dog ogsaa paa Øerne. De oprevne Skove og udsultede Overdrev havde gæstfrit aabnet den Vej. Med Tilhold paa Sandbakker og magre Pletter følte den sig fra gamle Dage hjemme i visse Egne af Fyen; store Dele af Bornholm var formelig begravet deri, og rundt om paa Sjælland viste den sig livskraftig nok.

Det var ikke uden Grund, naar mangt et sjællandsk Overdrev gik under Betegnelsen „Lyng“;¹⁰⁰ thi denne Plante dukkede op næsten overalt. Selvom den ikke beherskede den sandede Fælle, som under Navn af „Kjøge Lyng“ — gennemfuret af Hjulspor — strakte sig over de flade Strand-

arealer langs Bugten Norden for Byen, havde den dog faaet sikkert Fodfæste her, — og Ods Herreds Kyster bræmmedes i vid Udstrækning af mørke Hedestrøg: Elling Lyng, hvorpaa efter en Taksation 1726 fulde 800 Høveder kunde græsses, Nykøbing og Rørvig Lyng, tre anselige Overdrev, der endnu i 1840erne tilsammen udgjorde 3000 Tønder Land.¹⁰¹

Der var Hedestrøg ved Karrebæksminde og flere andre Steder langs Storebælt, baade her og deri Midtsjælland brød Lyngen frem, og Feddet — den kølleformede Halvø, som fra Nord skyder ud foran Præstø Bugt, — henlaa som en Ødemark, hvor Græsgange afløstes af Bevoksninger af Enebær, Tyttebær og Lyng.¹⁰²

Overdrevet ved Lyng i Nordsjælland var endnu for 100 Aar siden delvis flad Hede,¹⁰³ i Slangerup-Eggen stak Lyngen Hovedet op paa de fleste udyrkede Pletter, ja mange andre Steder i Frederiksborg, Hørsholm og Kronborg Amter gik den i de udtyndede Skove angrebsvis til Værks med saa stor en Styrke, at det nok kunde volde Uro.

Her som i Jylland stod den kampberedt og veloplagt parat til at beslaglægge Terrainet, efterhaanden som Skoven maatte slippe det. De vidtstrakte Overdrev begunstigede dens Fremtrængen.

Den østlige Del af Rudeskov havde Vildt og Kreaturer i den Grad medtaget, at den — efter at være forvandlet til mørke Lyngbakker med spredte Skovholme og Smaapurrer, — 1788 helt maatte nyplantes for atter at sættes i Vækst.¹⁰⁴

Asminderød og Fredensborg Overdrev havde Lyngen

erobret i en saadan Udstrækning, at Hedebrandene blev en Fare,¹⁰⁵ og 1798 ærgrede Præsten Junge i Bloustrød sig over, hvor sendrægtigt Opdyrkningen sine Steder skred frem, idet man i Hørsholm Amt endnu kunde finde — „store Overdreve, lige de Siberiske Stepper, som ere overskyllede med et sørgeligt Lyng, som intet Creatur vil æde“.¹⁰⁶

Strøget fra Søllerød hen mod Højbjerg og Sandbjerg, der hørte ind under et i Omkreds henimod 3 Mile stort Overdrevsomraade, fremtraadte endnu langt op i forrige Arhundrede som en malerisk Blanding af „Banker, Birkelunde, Dalstrøg, Lyngmarker fulde af Snoge, kratgroet Mose ved Mose, den Gang ogsaa Sten ved Sten“. „Det saa ud som et Stykke Urdanmark endnu ikke ryddet for Ploven.“¹⁰⁷

Paa Bakkerne i Nærum, Holte og Øverød var Skoven afløst af Hede,¹⁰⁸ og tæt op mod Kongens Lyngby bredte der sig lignende Arealer.¹⁰⁹ Endnu for ca. 100 Aar tilbage var det anselige Overdrev mellem Grønholt, Karlebo og Nøddebo kun delvis optaget til Dyrkning, overordentlig raat og skarpt, med Krat, Enebærbevoksning og Mængder at Sten.¹¹⁰

Rundt om i det nu saa grønne Nordsjælland rullede Lyngtæppet Fligene ud.

Folk, som fulgte Vejen fra Hørsholm til Helsingør, lagde endnu i 1790erne Mærke til Hedestrøg, hvis Mørke stak af mod de livsalige Lunde og Kornmarker,¹¹¹ — og jo længere man naaede mod Nord, des stærkere gjorde Lyngen sig gældende. Spredtvis har den endnu i vore Dage sit Tilhold

langs Nordkysten, men ca. 1800 betragtede Rejsende med Ubehag „de vilde Lyngbakker“ bag Helsingør,¹¹² og paa Strækningen mellem denne By, Hellebæk og Gurre Sø, — et Omraade, som blandt andet rummede en Del af Tikøbs „Store Overdrev“, — fortabte man sig i en fuldkommen Lyngegn.

Fra Gurre Voldsted, som laa i Skygge af ærværdige Asketræer, kunde man se ud over det vildsomme Land. Endnu for et halvt Aarhundrede siden — skrives der 1817, — opholdt der sig i Skoven her store Flokke af Kron- og Daavildt, som ofte 60 i Følge gennemstrejfede Egnen. „Nu ere disse to Arter aldeles udryddede og indfinde sig kun enkelte som Vexelvildt“.¹¹³

En fremmed Rejsende fandt 1798 Egnen her skøn i sin „fortryllende Skødesløshed“ og henfaldt især i Beundring over „de himmelhøje Bøge i den majestætiske Lund“ om Gurre Sø, hvor de syntes — „at danne sig til Oldtidens levende Templer“. Men — „jo længere man kommer bort fra Guresøen, jo ødere bliver Landet mod Helsingør, og snart uddør al Kultur paa den skrækkelige Sumphede“.¹¹⁴

Jyden Langebek studsede ved her at genfinde noget af sit Hjemlands Karakter, Lyngheder og Tyttebærbuske.¹¹⁵ Egnen Nord for Teglstrup Hegn og Strøgene ved Krogenberg og Nyrup Hegn befandt sig i raa Naturlig tilstand, overvældet af Lyng og Enebær, vrimlende af Sten og gennemsyret af Moser og Render, hvor Vandet kæmpede forgæves for at faa Afløb.¹¹⁶

Endnu 1810 besaa Chr. Molbech med Undren denne

„vilde, udyrkede Sandegn“ Øst for Gurre, der overalt var præget af „Banker med sparsomt Krat, Tørvemoser, øde Lyngheder, hvor hist og her et lille, ensomt Træ afbryder den sørgelige Ensformighed“. Et af Modsætninger mærket Landskab, hvor den voksende Opdyrkning lidt efter lidt satte Spor, idet man paa den ene Side af Vejen kunde møde en velplejet Ager, medens vild Hede bredte sig paa den anden.¹¹⁷

Den, i hvis Lod det endnu ikke var faldet at lære det sorte Jylland at kende, kunde her faa en Forsmag derpaa. Saaledes gik det 1819 en Vejfarende fra Hellebæk til Fredensborg; thi paa denne „sørgelige Vej gjennem store Lyngstrækninger“, forbavsedes han over at se Blus ved Blus, som Bønderne antændte for at afsvide Lyngen. „Dette sælsomme Syn afbrødes kun sjældent ved en lille Plet med Sæd, en Mose og nogle Træer“, — og Forfatteren udtaler den Formening, at hele Omraadet vistnok fordum havde været dækket af Skov.¹¹⁸

Ja, Skoven havde tilvisse groet over det hele, og maaske har en fremragende Forsker Ret, naar han antyder den Mulighed, at Bundfloraen ved Gurre Sø med dens Tyttebær, Blaabær og Lyng kan være Relikter fra Fortidens naturlige Fyrreskov.¹¹⁹ Ogsaa Enebærbuskene kunde tyde i samme Retning, og disse hørte fra gamle Tider Nordsjælland til, ja har bag en Linie Norden for Furesøen — ligesom Hugormen — kraftigt holdt Stand tæt op imod vore Dage.¹²⁰

— Trævækstens Undergang paa mangfoldige Steder i

Nordsjælland genspejler saaledes i formindsket Maalestok, hvad man kendte i jylland i større Stil. Paa det efterhaanden tyndt beklædte Terrain, hvor Blæst og Træk tørrede Jorden ud, sneg Lyngbuskene sig ind, Skovmulden forvandlede til Mor, hvori Bøgenes Livskraft sygnede hen, — og til Slut var Lyngen med sine Følgesvende Behersker af hele Bunden.

Adskillige Steder — ogsaa paa sandede Jorder af Fyen ¹²¹ — blev Skovstrøg afløste af Hede.

— Lagt „under Hov og Horn“ var Skoven saaledes Trin for Trin bleven fortrængt og forvandlet til vildsom Øde-mark rundt om i det dyrkede Land. Da Regeringen derfor 1757 tog denne Sag op til alvorlig Overvejelse, var man ikke i Tvivl om, at Fællesskabet først maatte brydes. Gennem Forordninger i de følgende Aar bestræbte man sig af den Grund kraftigt for at fremme Overdrevenes Deling — i første Omgang By for By, siden hen Mand for Mand, — og medens Bonden mangan Gang modstræbende lod sig slæbe til en Udskiftning af Markerne, var han villigere, naar det gjaldt det Fællesskab, som raadede ude paa Uddrifterne.

Ogsaa her havde Kvægpesten givet en dyrekøbt Lære; thi de store Samlingspladser, hvor til Tider over tusinde Kreaturer gik i Flok, spredte med forfærdende Hast Farsoten mellem Besætningerne. Tabene var saa haarde, at de ruskede Bønderne op og saaledes bidrog deres til at lette Bruddet med den gamle Tingenes Tilstand.¹²²

Men et mærkeligt Træk i Sjællands Fysiognomi forsvandt, da Overdrevene splittedes og kom under Plov; thi med det

udtærede Skovland — i dets delvise eller forlængst fuldbyrdede Sammenbrud — gik et middelalderligt Stykke Danmark i Graven.

Forvandlingen foregik dog langt fra pludselig; Menneskealdre gik med, før man fik Bugt med det gamle Billede, og vore store Landskabsmalere kunde ved Midten af forrige Aarhundrede stadig med Lethed finde Motiver, hvor Naturen endnu lod sig til Syne i romantisk, storladen Pragt.

Ja, selv i vore Dages Fattigdom lader det sig gøre; thi den, der elsker at færdes til Fods i sit Land, vil ogsaa nu kunne oplede Afkroge, hvor et ældgammelt Græsdække breder sig tykt af Mos for Fødderne af vindklippede Tjørne og Stortræer hist og her i deres Ensomhed lader Kronerne synge i Blæsten, — en Plet, hvor det midt i det ellers velplejede Bondeland næsten føles som en Befrielse pludselig at træde paa Jord, som har ligget ubrudt i umindelig Tid.

TREDIE KAPITEL

Ager og Eng.

„Hvor hele Landet er en Tryllepark,
behøves ingen Søndermark“.

Jens Baggesen.¹

Naar man — før Udskiftningen sattes i Værk, — saa ud over Landskabet, mødte Blikket for det meste en Mangfoldighed af Træer og Buskads selv inde paa de lukkede Kornvange, hvor Ager laa om Ager. Moser og Engstrøg bredte sig alle Vegne, til Tider helt begavede under Ellekrat, og næsten ingen enlige Gaarde og Huse var at øjne. En Herregaard med sin tæt sluttede Park bag Hovmarkernes brede Bælte indtog nu og da en fremskudt Plads i Prospektet, men ellers var dette forskaanet for den urolige Vrimmel af spredt Bebyggelse, som nu overalt forstyrrer det fuldttonende i Fladernes og Bakkehældenes Rytme.

Kun nu og da standsede Blikket, hvor — som Chr. Olufsen 1791 siger i et Digt, —

„rundt om Synets hele Kreds
de spredte Byer, skjult af Pile
og Frugttræ'r, vise hist og her
de hvide Vægges lyse Skjær“.²

Bønderne boede jo Dør om Dør i Byerne, og hele det omgivende Land var — ofte saa langt Øjet kunde række, — i Sædvænger, Græsgange og Overdrev ødselt lagt ud i de storartede Formater, Fællesskabet uundgaeligt førte med sig, og levendegjort af Kratstrimler og Skovholmenes male-
riske Gruppering.

Hævet over Bebyggelsens tæt sluttede Klynge af Straa-
tag stak nu og da et kalket Kirketaarn sin kamtakke Gavl
i Vejret, omringet af Aske og Lindetræer, og underlig øde
og trøstesløs laa Kirkegaarden hen bag sin Ringmur.

„Var jeg Kirke-Ejere“ — udbryder en forarget Præst
1776, — „skulde Kirkeværgeren blive afsat, saasnart Græs-
set fik Frihed at groe ud paa Murene i Vindverne inden og
uden for; saasnart Kirkegaarden begroede med Hedenæl-
der, Burrer, Skantyder, vilde Malurter etc., hvilket seer
skjendigt ud, — men nej! han frygter ikke for Kirkesyn.“³

Og det samme Indtryk af Forladthed og Glemsel møder
man — iklædt blidere ord, — hos Digteren C. A. Lund,
„Kirkegaardens filomeliske Sanger“:

„Ventrevne Hyld sig bøjer ned
om skumle Kirkegaard.
og blomstrende kun Tidslen ved
de sjunkne Grave staar.“⁴

Under Kirkebakken flokkede Landsbyen sig. Stor og tæt-
bygget, med sine Rækker af klinede Bindingsværksgaarde
og -Huse, med Bystævnets Stene, Gadekjæret og de grønne
Gader og Tofter, gled den i Kraft af det tusindaarige Sam-
liv saa selvfølgelig ind i Landskabet.

Stynede Piletræer og enkelte gamle Aske, som paa Grund af deres Haardførhed og Ærværdighed stod højt i Bøndernes Bevaagenhed, løftede sig mellem Længerne, — paa Bystævnet fandtes der gerne en,⁵ — og for forstandige Folk var det „en Hjertens Lyst, Sommer og Vinter, men især om Sommeren, at see en Landsbye som en Løvsel“.⁶

Ved Gaardene krøb Bondehaverne i Skjul, som om de skammede sig over deres Udseende. Ranglede Kaalstokke var som Regel det bedste, de kunde byde; thi forsømte saa de fleste ud, overgroede af Brændenælder, Skarntyder og Skræpper.⁷ Ganske vist kunde man paa Fyens Land og Als fryde sig ved Synet af pyntelige Urtegaarde med Frugttræer og en Rigdom af Blomster og Humleranker, — men Sjællænderen skøttede ikke om at lægge sin Sved i Haven, velsagtens fordi han ikke brød sig om at æde noget af det, som avledes dér.⁸ I Stedet maatte han — som en Forfatter spydigt tilføjer, — „stikke des dybere i Grødfadet og skjære af Flæsket“.⁹

Kom man tæt efter Høsten, ragede Kornhæssene op over Udlængerne, dækkede af Grene og Rør;¹⁰ Gaard ved Gaard prangede de som Symbol paa Velstand¹¹ og prises som saadant af Thomas Thaarup 1790 i „Høstgildet“s glade Kor:

„Gud gav os et velsignet Aer,
bag hver Mands Gaard
en Hæsse staar,
og fuld er hver Mands Lade.“¹²

Paa Sjælland var det dog for det meste nok saa meget Bygningernes Lavhed og ringe Rum som Overflødighed af

Sæd, der gjorde den Slags „Kornpyramider“ nødvendige.¹³ Men herligt tog de sig i hvert Fald ud, og Digteren ingemann mindedes fra sine Barndomsdage paa Falster, hvor skønt de i Baggaarden — „stode som gyldne Taarne“.¹⁴ —

„Et Land af Agre langt sig herfra strækker ud,
som tyve grønne Sund af Engbund giennemskjære,
jeg følger et af dem, — velsign, o Himlens Gud,
den riige Sæd, her voxer til din Ære.“¹⁵

Saaledes aabenbarede et nordsjællandsk Strøg sig i 1780-erne for Digteren Claus Frimann, — med kraftigt optrukne Engdale og Mosedrag, hvis grønne Bælter alle Vegne dominerende brød frem gennem Landskabet; thi i hine Tider indtog Engarealet et betydelig større Fladerum, end Tilfældet siden blev.¹⁶

Landet prægedes i mærkelig Grad af en udtømmelig Overflod af Vand. Da behøvede Bonden ikke at trække langt med sine Kreaturer for at skaffe dem Drikke; selv høje Agerjorder var fyldt af Vandhuller, som kun den stærkeste Sommervarme formaaede at udtørre.¹⁷

Forundret saa St. St. Blicher, hvorledes de „hundrede af Sige midt inde i Agerjorden“, han kendte saa godt fra sin Barndomstid, efter Udskiftningen var forsvundne.¹⁸

Søer og Damme, Kjær, Mosehuller og Tørvegrave blinkede alle Vegne frem i Solen, — alene i Københavns Amt regnede man med, at der fandtes ca. 2000 saakaldte Damme og muligvis dobbelt saa mange andre stillestaaende Vande og Moradser.¹⁹

Aaløb og Bække svulmede, — Flodemaallet for de Broer,

som byggedes i det 18. Aarhundrede, var næsten det dobbelte af, hvad senere Tider fandt Brug for,²⁰ — og Kilderne brød frem af Jorden i en Fylde og Kraft, vi i vort drænede, udtørrede Land har ondt ved rigtig at fatte.

Engene sivede af Væde. Vidt udstrakte Arealer blev paa visse Aarstider fuldkommen druknede, ja var ved Sommer-tide bundløse Gunger, hvor Kvæget haabløst gik i Bløde, om de vovede sig derud.²¹

Afløbenes Vej mod Havet var sandelig i de Dage uendelig lang og besværlig, og mangan Vandsamling maatte derfor slaa sig til Ro undervejs og blive, hvor den var. De utallige Bugter og Knæ, hvori Aaer og Bække borede sig frem igennem Lavningerne, hæmmede Løbets frie Fart; mangfoldige Ellekrat, som forstokket beslaglagde Randene med Fødderne i Vandet, fremkaldte med deres sammenklumpede Rodmasser Standsninger Gang paa Gang, — og Vandmøllernes Mængde forværrede Forholdene yderligere.

Over alt, hvor et Møllehjul — selvbevidst i Kraft af sine ofte middelalderlige Rettigheder, — rokkede rundt i Strømbruset, havde Opstemningen sat anselige Arealer under Vand, og langt, langt hen gennem Aadalen mærkedes Følgerne.²²

Hvor den ene Vandmølles Bagland hørte op, begyndte stundom den andens. I Nyborg Amt klagedes der i 1740erne over, at medens kun 6 Vejrmøller susede for Vinden, lagde 73 Vandmøller betydelige Engstrækninger øde.²³

Milevide Oversvømmelser forvandlede fra Tid til anden Lavningerne til blanke Søer, over hvis Spejl kun Grupper

af Elletræer stak op som Smaaøer; Storke, Vildænder og Svaner havde i de Dage herlige Vilkaar, og Viberne, som fandtes i Mængde, skreg over alle Marker.

Da kunde Digterne i Sandhed føle sig inspirerede af Kildernes Klarhed og Musik, af de ustandseligt tonende Smaastrømme, hele dette syngende Land, hvor — som Johannes Ewald siger:

— „sprudlende Bække
snart dysse, snart vække
Camoenernes Yndling, den følende Skjald,
med steds ensrislende Fald.“²⁴

Da røg det i Skumringen efter en solhed Dag af Mose- og Kjærhuller som fra Hundredvis af Baal over det stille Landskab, som Emmen lidt efter lidt begravede i sit bølgende Svøb; da kunde Mosekonen brygge, saa det forslag. Endeløse Strækninger forsvandt som Kæmpefloder i graanende Damp, Lygtemændene var paa Færde i de kogende Kjærhuller, og Ellepigerne, der i maanespudent Sølvmor gled bort i Dans over Agre og Enge, fyldte Sommernatten med Kogleri.

Med al den Væde, man nu i ca. 150 Aar har afledt af Danmarks Jord, udtappede man tillige af Bøndernes Forestilling den Uhyggeverden af Angst og Overtro, som — født i det fugtsvangre, dunstfyldte, gamle Land, — havde troldbundet Slægt efter Slægt. Moser og Enge skræmte med deres Taage, naar Mørket faldt paa, — men om Dagen, naar Sommersolen straaled, fyldte de Sindet med Fryd, som stundom fandt Udtryk hos Digterne.

Saaledes henfalder Jens Sehested 1671 i sin „billige Berømmelse“ af Fynboernes Land i Begejstring over, hvorledes —

„den blomsterdejligst’ Eng og Sylt
har Græs til Bondens Belte,
hun staaer som malet og forgyldt,
man kan sig der knap vælte.“²⁵

Slet saa bugnende, som Poeten her beskriver dem, var Engene nu ikke. Den evig nagende Fodermangel, der fulgte Fællesskabet som en Tæring, fandt ikke paa langt nær den Hjælp i Engene, den burde, hvor store de end kunde være.

Sure og bløde var de vel for det meste, mangan Gang bundløse, saa Kreaturerne kom i Fare. Græsset maatte dele Pladsen med Siv, Halvgræsser, Star og Mos, og toppet af Tuer, fortrampet og afbidt at Kvæget i det gryende Foraar, naar de første Spirer stak op, frembød Grønsværet til Tider et sørgeligt Skue, medens den yppige Bevoksning af Ellekrat havde tilvendt sig store Strøg.²⁶

Hvad man da regnede for Eng, havde i sin forhutlede Dragt kun ringe Lighed med de velplejede Græstæpper, som breder deres Fedme for Nutidens Kvæg. „Eng“ kaldte man saaledes 1780 et 6—800 Tønder Land stort Omraade ved Bedsted Østen for Ringsted, hvor forkrøblet Egekrat og Gærdselsbuske indtog Størstedelen og Høsletten — „for-medelst dette Purre-Tøj“ — ikke blev stort bevendt.²⁷

Ogsaa i Engene havde Fortidsskoven adskillige Steder stadig fastholdt sit Greb; spredte Grupper at El, Eg, Birk og Pil søgte her at friste Livet, saa længe det overhovedet lod sig gøre, og mangan Bonde lod med velberaad Hu Elle-

krattene gro, da Græsset i Læ deraf som Regel trivedes bedre.²⁸

„Sjællands Sumpe, Heder og ringe Befolkning er endnu“ — siger en Udlænding 1798, — „en Straf for det gamle Vornedskabs Synder“.²⁹ Bønderne drømte i Fællesskabets Dage ikke om ved Grøftning at forbedre deres Engbund; — og hvad kunde det ogsaa nytte, som Forholdene den Gang laa; thi hvor skulde de lede Vandet hen?

Derfor beholdt disse Steder deres forvildede og forsømte Præg. „At Engene nedtrædes i urette Tid eller afgnaves til den nøgne Rod“, — hedder det endnu 1802, — „at de overtrækkes med Mos, at Vandet oversvømmer dem paa urette Tider, derom bekymrer man sig ikke. At Engene, udyrkede, ufredede, usaaede. Ugjødede, dog hvert Aar skulle bære Grøde, synes at være en temmelig almindelig Tanke.“³⁰

I det friskgrønne Leje, hvor Kilderne vældede ud og Bækkene randt gennem de vaade Dale, myldrede det med Blomster, Engblommer og Kabbelejer spredte overdaadigt deres Guld, — og i blaanende Klynger flokkede Forglem-migejer sig saa frodigt, at „Kjærminde“ — et Navn, de først fik i 1790erne³¹ — af Romantikerne — ivrigst af alle Grundtvig — jævnsides Bøgen kaaredes til Symbol paa Danmarks smilende Ynde.

„Fæderneland!
som paa Afgrundens Rand,
midt i Bølgerne blaa
skal du blomstrende staa
med din Maj og med dine Kjærminder.“³²

— Men det var ikke alene Engdragenes grønne Bælter, Øjet kunde følge langt ud over Landet, — ogsaa Vejene, der ligesom sammenvoksede med Terrainformerne saa ihærdigt kravlede bort over Bakkerne fra By til By. Saa at sige alle havde de Aarhundreder paa Bagen, og usle og forsømte var de fleste. Men de bevægede sig saa yndefuldt og levende.

Faa Ting har en saa forunderlig Evne til at følge et Landskab som gamle Veje, der stilfærdigt fremhæver dets Rytme, — en Kendsgerning, man nu om Dage gjorde vel i at lægge sig paa Sinde, da nye Veje — her i Danmark i alle Fald — saa hjærteløst skærer Linjerne i Stykker.

Lange Omveje maatte deres Forgængere ganske vist tage, og bekvemme var de ikke at befære; Skarnbunker, løse Stene i alle Størrelser, Huller, Vandpytter og bundløst Ælte gjorde dem lidet tillokkende. Ofte var de — stik imod alle Regler — udhulede i Midten og høje paa Siderne, saa Vand og Ler skyllede sammen i Bunden, og de vældige Kampesten. som skrækkindjagende stak frem, var en frygtelig Fare for enhver, som færdedes i Mørke.³³

Ubehageligt at passere dem var det imidlertid ogsaa ved Dagslys; thi — som en utrættelig Vejfarende bemærker, — „det ryster Indvoldene bestandig at kiøre paa løse Kampestenene“.³⁴

Med et Suk maatte lærde Folk, som udsattes for sligt, tænke tilbage paa Valdemerernes fjerne Stortidsdage, da Vejene holdtes i Orden. „jeg forestiller mig,“ — skriver Magister Dyssel 1763. — „hvor forbitret den kjække Valde-

mar havde blevet, om han havde set, at hans Afkoms Yndling, den bedste Friderich, veltede ved Vordingborg 1745 i Januarii Maaned.“³⁵

Ogsaa Holberg blev arrig. Gang paa Gang maatte han jo finde sig i at blive plaget paa de elendige sjællandske Veje, naar han rejste til Tersløsegaard.

„Da jeg for nogle Aar siden reysede igjennem Siælland, blev mig paa Vejen viiset Stedet, hvor Dagen tilforn en Præst havde veltet med Vognen og stødt Hjernen itu. Ved den eene Side at Vejen laa en Steen, som endnu der er liggende, hvorpaa Vognen stødte an, og ved den anden Side en anden Steen, hvorpaa Præsten tik sit Banesaar, saa det synes, at begge Steene dér vare lagde alleene for at styrte Reysende udi Ulykke.“ Og dette var ingenlunde noget enestaaende, nej, man — „finder overalt Veyene belagde med løse Steene, som der haver ligget fra ældgamle Tider, uden at nogen haver bekymret sig om at rødde dem tilside, endskiønt de fleste ere ikke større, end de ved en eeneste Mand kand bortveltes“.³⁶

Og Mangfoldigheden formeredes sikkert stadig, da Bonden lettest slap af med noget af den Overflod, som belemrede hans Ager, ved at smide den ud paa Vejen, der gik ham saa tæt forbi.

Her kunde man møde den sjællandske Bondemand, „den dumblevne Træl med hans nedbøjede Gang“, — som August Hennings skildrer ham, — „der i August Maaned, med en Klædeskabuds ned over Ørene, kører fra Kiøbstæden i sin lille Vogn og veed intet af sig selv“.³⁷

Sjællandsfaren, hvem Vanen at rejse til Hovedstaden var bleven „den anden Natur hos Nogle“,³⁸ sled Heste og Vogntøj i Stykker paa den Slags opblødte Veje. Ingen brød sig jo alvorligt om at holde dem vedlige, hverken Bonde eller Godsejer; thi — „man kjender Herregaarde, hvor alle Ting er herlige paa Vejen nær dertil. De ligne et Palads med en giestfrie Vært udi og Trapper, paa hvilke man staaer Fare for at brække Benene“.³⁹

En Adelsmand i den store Stil som Joh. Ludv. Holstein til Ledreborg kunde dog ikke finde sig heri, men anlagde i 150erne den pompøse Allé, der næsten 1 Mil lang fra Kongevejen som efter en Snor fører op til hans Slot,⁴⁰ — og af Medynk med sine stakkels Bønder, som maatte spilde 4—5 Dage for at fare til København og ofte satte baade Heste og Vogne til „i de sumpige Huller“, lod en velmenende Godsejer som Lindencrone paa Gjorslev omtrent paa samme Tid sine Veje sætte i Stand.⁴¹

Adgangene til Skovene var mange Steder saa „onde“, at det fældede Brændeved maatte blive liggende, hvor det laa, indtil Vinteren kraftigt tog fat, og der skete derfor det mærkelige, at Folk for at faa Varme var nødt til at ønske sig Frost.⁴²

Hvor Vejene gik ind gennem Landsbyernes aflukkede Vange, maatte Leddene aabnes og stænges igen, hver Gang et Køretøj skulde passere. Vangevogtere og Hyrdedrenge bjergede sig her en Drikkeskilling ved at være for Haanden og betjene dem, og hvor Færdselen var stor, blev Værkbrudne og Stoddere mangan Gang lagt ud i Vejkanten ved

Vangeleddet for at paakalde de Forbikørendes Barmhjærtighed.⁴³

For en Rejsende, som havde travlt, var de evindelige Standsninger en Kilde til stadige Ærgrelser; thi naar man — som f. Eks. endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede paa den kun 1 Mil lange Strækning mellem Dalum og Fraugde paa Fyen, — blev nødt til at stoppe op ved 25 Led, sattes Taalmodigheden unægteligt paa Prøve, og Pløre og Vand, som løb sammen i Skurerne, hvor Leddet svingede ud, forvoldte yderligere Forsinkelse.⁴⁴

Kun de færreste Veje var indgrøftede; Tjørn og Krat sluttede sine Steder op langs Siderne og forværrede deres Elle eller Støv, og blev det for bundløst, var der for Kuskens intet andet at gøre end at køre uden om — „ind paa de besaaede Marker, tværs over Agrene eller langs ad en“, som det bedst kunde falde. Ved Gravning af Tværgrøfter søgte Ejerne ganskevist at forhindre dette, men man kørte kun des længere ind over Jorderne, saa Bønderne blev hede i Kammen og tog deres Tilflugt til Udpantning, Forbandelser og tørre Hug. Ikke uden Føje følte de sig forurettede. Hjulene ødelagde jo ikke alene deres Sæd, de lange Striber af Vognslag gjorde ogsaa jorden haard og utjenlig, — men den Vejfarende havde paa sin Side lige saa fuldt Ret til at søge at undgaa at knække Halsen eller se sine Heste slæbt fordærvet.⁴⁵

Før Frederik den Fjerdes Dage gik Færdselen ad den gamle Kjøge Landevej fra København ud over Avedøre By og Marker, som Vognene, naar Vejen blev ufarbar, til Bøn-

dernes Forbitrelse kørte sønder og sammen. Men da der paa den Tid lagdes en ny Vej til Flasken og byggedes en Træbro over denne, lod Kromanden i Flaskekroen opsætte et Brædt med et af Poeten Jørgen Friis forfattet Vers, hvori det — til Ihukommelse af den tidligere Krigstilstand mellem de Vejfarende og Bønderne — blandt andet hed:

„At Avedøre Mænd ey baske skal dit Øre
og med sin tørre Lap din Rejsekappe smøre,
har Thomas Hansen her opbyggt nu denne Broe,
misund ham derfor ey en Skilling eller teo.“⁴⁶

— Under Kørselen fra By til By fik den Rejsende rigelig Tid til at betragte Landskabet og anstille Betragtninger over, hvad han mødte, og var han — hvad Samtiden satte saa megen Pris paa, — alsidig interesseret, kort sagt „en tænkende Person“, blev der ingen Mangel paa Stof.

De Vange, han passerede, var lukkede med tørre Torne-gærder, som rejstes, naar Sæden kom frem, og fjernedes, naar Høsten var forbi og Ævred gaves op. Om Sommeren skulde Gærderne saaledes staa helt „gablukkede“ som en Mur omkring alle Kornvange med hvert Smuthul forsvarligt spærret for Svin og Smaakræ og overvaagede af Hyrder og Vangevogtere, som med Horseskrækker og Horn jagede Heste og Kreaturer derfra.

Mil efter Mil af den Slags døde indhegninger — stundom indplantede med Pile og Asketræer, — gennemtrak Landskabet i de mest lunefulde Kurver og Knæk; thi — som det 1758 hedder, — „det er forunderligt nok, hvor Skjellene i

de gamle Tider ere gjorte i saa mange unyttige og vanskabte Bugter og Krumninger“.⁴⁷

Ordsproget sagde, „at trække noget saa langt som Tudse Gærde“,⁴⁸ og Vangeskellenes Længde forøgedes urimeligt ved i det Uendelige at bølge — „ud og ind i hundrede og udi tusinde Bugter og Kroge“.⁴⁹

Stengærder brugtes ikke blandt Bønderne, selv hvor Agrene var „som sældede fulde af Stene“,⁵⁰ — kun nogle Herregaarde havde deres Hovmarker indrammede dermed, — nej, Underskov og Ellemoser maatte holde for og aarlig afgive Millioner at Læs til Gærdsel.⁵¹

Kun paa enkelte Egne, hvor det kneb med at fremskaffe det fornødne, gemte man betænksomt de gamle Gærder til næste Aar for atter at tage dem i Brug. Men de fleste Steder ofrede man dem gladelig for Ilden og skaffede sig nye, naar Tiden var inde, uden at skænke det en Tanke, hvor haardt det gik ud over Skovene.

Hvor der var nok af disse, var Gærdselsforbruget umaa-deligt. I visse Egne af Jylland kunde tænksomme Folk saaledes komme i Harnisk ved at træffe „skammelige Gjerder“, „hvoraf en eller to Favne opsluger et ganske Læs og seer ligere ud til et Vedkast end til et Gjerde“.⁵²

Mangfoldige Slags Hegn kunde man møde, naar man rejste om i Landet; de skiftede i Bygning og Form ustandseligt fra Egn til Egn. Det hele Bylaug arbejdede med paa at sætte dem, og hvor man var Hegnsmænd om en Hals, stod de kunstfærdigt flettede om de i Jorden nedrammede Stavrer. Andet Steds hobede man dem løst og uordentligt op af

Slaaentorn i tykke Bunker, og fælles for dem alle var det forholdsvis store Areal, deres Fyldighed berøvede Jorden.

Tykke, faste Risgærder, forsvarligt fæstnede med Stavrer til begge Sider og opbyggede af Slaaentorn, gjorde saaledes et $3\frac{1}{2}$ Alen bredt Bælte ubrugeligt; nøjedes man derimod med Stavrer i Midten, spændte Hegnet kun over $2\frac{1}{2}$ —3 Alen i Bredde, og selvom der ved de tynde, løse Risgærder at Tjørn og Slaaen kun gik et Par Alen af Agerjorden til Spilde, var de til Gengæld ikke at lide paa, da Kreaturerne let kunde bryde igennem og Tyvehænder forgrube sig derpaa.⁵³

Gærderne kunde være høje eller lave, det afhang af Egnens Skik.

Paa Holsteinborg Kanten kørte man saaledes langs „meget høje Risgærder, hvis Staver vare som smaae Sparrer“; ⁵⁴ til Tider brugtes tynde, men fast flettede Hegn af Slaaen og Pil, som kun bortstjal halvanden Alen jord,⁵⁵ — og paa Falster studsede Fremmede over at finde Garder, der lignede Stiger, indflettede med El og andet Ris.⁵⁶

Hvor Hassel, Tjørn, El, Pil eller anden Gærdsel ikke var for Haanden, maatte man hjælpe sig paa anden Maade. Paa Møen toges saaledes Strandtangen i Brug,⁵⁷ medens man paa Laaland, hvor der fra gammel Tid var plantet en Del Pil, regnede med, at hver Jordbruger — det være sig Bonde, Degn, Præst eller Forpagter, — aarlig satte i det mindste 20—30 Pile, saa der altid var Gærdsel at faa.⁵⁸ —

— indenfor de knortede og tornede Gærder bølgede Sæden. Fattig og kummerlig tog den sig ud, maalt med Nu-

tidens Alen, og Høsten skæppede ikke stort; thi kun faa Fold kunde Bønderne gøre sig Haab om trods alt deres Slid.

Men Tusinder og atter Tusinder af brogede Blomster spredte Farver i den modnende Mark. „Man fare Landet igjennem By fra By: og man vil finde ikkun en fjerde, højst tredje Deel, som kan kaldes dyrket. Resten bær møjsommelig nogle matte Straae frem, der strider sig igjennem en mægtig Hær af Ukrud og synes at vansmægte under Striden. Dette Ukrud er Bondens Anklager“. ⁵⁹

Unægtelig bar Jordbrugeren vel i nogen Grad selv Skylden, sløv og modløs, som han var bleven under det haarde Tryk, men først og fremmest stod Ukrudtets Mængde dog som en Følge af det snærende Fællesskab.

Paa de gamle Byvange, hvor Ager laa tæt Side om Side med Ager indenfor det samme vidt favnende Gærde, kunde selv den flittigste Bonde ikke føle sig tryk, da Ukrudtet uundgaaeligt fandt Vej fra Naboen ind til ham. ⁶⁰ Alle Marker var, ja maatte efter Forholdene næsten være, i Bund og Grund befængte med dets Rødder og Frø. Den elendige Behandling af Jorden begunstigede dets Trivsel; i Agerrenene havde Blomsterne et fredlyst Hjemsted paa nærmeste Hold, — og værst stod det til paa de fjerne, uslest passede Udjorder, disse „Agerdyrkningens Misfostre“, ⁶¹ der — som det paastodes, — var det halve af Rigets Agerland. ⁶²

Plaget af Hoveri for Herremanden fik Bonden knap Tid til at dyrke sin Jord; thi — som Thomas Thaarup 1785

siger, — „hastig maa Furen væltes og Sæden lægges, et ikke et Hovbud skal uforventet kalde ham fra hans eget Arbejde“. „Derfor staa Bondens Bygmarke gule af Ukrud, og Hejren, Klinten og Tidslen rejse deres vilde Hoveder blandt Rugens halvgolde Ax“. ⁶³

„Paa Ukrud er der ingen Ende“, — klager en anden Forfatter, — „et Stykke af en nylig pløjet Fure ser ud som en forreven Paryk“. ⁶⁴ Ja, Bonden havde i den Grad affundet sig dermed, at den, der søgte at bevæge ham til at bekæmpe Ondet, kun blev til Latter; — Ukrudt beskærmede jo den opløbende Sæd, og man saaede det tilmed, hvor det savnedes.

„Jeg er vis paa, at der i Danmark er mere Senegræs end i det hele hellige, romerske Rige“. ⁶⁵

Agerbrugets Ynkværdighed lyste ud af „det Ukrud, som skjuler Ageren om Sommeren, det ringe Brød, hvori Bygget med alle sine Skaller, samt Klinten og Hejren herske“, ⁶⁶ thi svigtede Høsten, — og man regnede med almindelig Misvækst hvert 5. Aar, ⁶⁷ — vældede Ukrudtet til Gengæld frem i umaadelig Mængde.

Det blev for lange Tider en brydsom Arv, de frigjorte Bønder overtog efter Udskiftningen, idet Jordens øvre Lag næsten overalt var myldrende fyldt med dets Frø, ⁶⁸ og frøst længe efter Fællesskabets Ophør mærkede man Aar for Aar, hvorledes dets Herredømme tog at. ⁶⁹

„O, venlige Mark! O, Lund saa prud !
Græskølne Væng !
Overalt havde Flora pyntet ud
sin Brudeseng.

Paa Marken knejste de røde, blaae
Kornblomster frem.
Jeg maatte standse, jeg maatte staae
og hilse dem.

Velkommen atter igien i Aar
paa grønne Jord!
Hvor lifligt I op i den unge Vaar
blandt Kornet groer!
Som Stjerner I blinke, blaat og rødt,
blandt gule Lyn.
O, hvor fortryller mig barnligsødt
Jert Sommersyn.“

Det er den unge Øhlenschläger, som synger saaledes paa sin Langelandsfærd 1804.⁷⁰ Agrenes spraglede Blomsterflor var for Digteren en Skønhedsverden, hvis Rigdom og Farvepragt rev ham hen, — ja selv Linné, der dog nøgtern og praktisk, som det 18. Aarhundredes Barn han var, beskrev, hvad han saa paa sin skaanske Rejse 1749, kunde som Blomster- og Naturelsker næppe tilbageholde et Udbrud af Glæde ved det for Bønderne vederstyggelige Syn af Marker, vrimlende med Morgenfruer, — chrysanthemum segetum, — disse „gule, glimrende Stjerner“, der vendte sig mod Solen „färdigere än någon annan sol-blomma“.⁷¹

Men Bonden rynkede Brynene og agtede ikke paa Skønheden. Morgenfruen i al dens Glans var for ham i Sandhed „den onde Urt“, den frygteligste Fjende, naar den først slap ind paa hans Ager.

Alle Slags Ukrudt var vel efter Datidens Betragtning Frugterne „af en forbandet Jord formedelst Syndefaldet“; Tidsel og Torn nævnes ganske vist i den hellige Skrift som

de fornemste, og „meget afskyelige“ var de tilvisse, — men værst i den hele Flok dog sikkert „de onde Urter“.⁷² „Fattigmands Trusel“ lød fra gammel Tid deres bitre Navn,⁷³ og i Vestjylland mente man, at de af Troldkællinger brugtes til Mørkets Gerninger.⁷⁴

Fortrædeligt var det at se, hvorledes Tidslerne og disse „onde Urter“ paa en afgnavet Græsgang i hele dens Sørgelighed som Regel var de eneste, som urørte brystede sig i fuldeste Flor, da ingen Kreaturer gad æde dem.⁷⁵

Hvorledes denne Ulykkesplante var kommen i Danmarks Jord, var man uenige om. Ofte kaldte man den „Brandenburg“ og gav Hjælpetropperne fra 1659 Skyld for at have slæbt den hertil, — og som det fremgaar af Navne som „Svendborg Urt“, „Kjøge Urt“ eller „den slemme Tistrup Urt“, havde man travlt med at brændemærke de Egne, fra hvilke den mentes forplantet.⁷⁶

Saa stærk var dens Overmagt i Kornet i alle Fald, at man sine Steder paa Fyen og Als efterhaanden i Løbet af det 18. Aarhundrede kraftigt tog fat paa at udrydde den.⁷⁷ Bøder ramte hver Bonde, paa hvis Ager dens Guldkrone lyste op, og Landbrugsfortattere skrev Afhandlinger om, hvorledes man bedst kom den til Livs.⁷⁸

Men selskabelig og frodig over al Maade bredte den sig over vide Strøg, særlig paa mager Jord som i Nordsjælland, hvor denne „slemme gule Urt“ solglad beherskede Marken.⁷⁹

Ogsaa Klinte eller „den store Korn-Bonde-Neglike“ an-saaes med Rette, — som Simon Paulli 1648 bemærker, —

„ligesom Hejre, Knub i Korn og de onde Urter at være Ukrud og en skadelig Væxt“;⁸⁰ thi inderlig forenet med Rugen fulgte den med denne til Loen, og her aabnede dens Kapsler sig først under Plejlernes Slag, saa Tusindvis af Frø blandedes med Kornet for siden med Udsæden atter i al sin Formastelighed at spredes ud over Ageren. Derved havde den paa Datidens Bondejord tegnet sig den grundigste Livsforsikring.

Trods alt saa Bonden dog med mildere Øjne paa den, da han gjorde den Erfaring, at den var „stærk og nyttig at bruge til Brændevinsbrænden“; her fyldte den godt op, naar den brændtes med andet Korn,⁸¹ — og mislykkedes Sæden paa Marken, gav Ordsproget ham dog altid den magre Trøst, — at „Hejre og Klinte er bedre end inte“.⁸²

I Selskab med Kornblomst, Agertidsel og Hejre holdt den sig trofast til Hvede og Rug, medens Morgenfrue, Agerkaal og Kiddike ligesaa sikkert hørte Vaarsæden til.⁸³

Med Hejren kunde man ogsaa nogenlunde forsone sig; hvad den angik, var der jo intet at stille op, da Bonden urokkeligt var vis paa, at naar han høstede ligesaa meget af den som af selve Rugen, skyldtes det ene og alene, at denne kunde forvandles til Hejre.⁸⁴ „Ach! min Sæd er fast bleven til bare Hejre!“ kunde man høre ham sige,⁸⁵ men under alle Genvordigheder var han — særlig paa Sjælland, hvor man lod Ukrudtet formere sig uantastet, — altid villig til at lade sig trøste.

Mynte, som „mangfoldeligen“ groede paa Agrene,⁸⁶ bragte i hvert Fald Negene til at dufte behageligt og fyldte

Laden med Vellugt,⁸⁷ — og Tidselen, som prangede i hans Korn, havde ogsaa sin gode Side. Naar dens lyse Fnug løsnedes og fæg over Marken, mindede det Bonden om, at det rette Tidspunkt for Faareslagtning nu var inde; de velvoksne, tørre Planter var nyttige, naar det gjaldt om at faa Bageovnen ophedet, og efter deres højere eller lavere Vækst kunde man forudsige, om Vinteren blev haard eller mild.⁸⁸

Selv Kornblomsten — „Baadsmandshætte“,⁸⁹ — der himmelblaa tog sig saa herligt ud, var for en Bondebetrægtning ikke helt at foragte. „Tobaksurt“ kaldtes den ogsaa, fordi en Haandfuld deraf var god at stoppe i Piben for at give dens Indhold mere Drøjde,⁹⁰ — eller som Øhlensehläger i sin „Morgenvandring“ lader Blomsterne selv fortælle:

„Han siger, at smøget paa den Maneer,
vi arme Skrog,
efter fattig Lejlighed Verden teer
nogen Nytte dog.“⁹⁰

— Ude af Stand til at faa Bugt med Ukrudtet bidrog Jordbehandlingen, som den var i Fællesskabets Dage, langt snarere til varigt at afstive dets Herredømme.

Naar Pløjetiden var inde, frembød Landsbymarkerne et mærkeligt Billede med de mange plumpe Hjulpløve, som samtidig var i Gang. Trukne af flere Spand Heste kæmpede disse Fortidsuhyrer sig frem over Agrene; thi 4 i det mindste, men som oftest 6—8 Heste maatte der til, 10 var ikke ualmindeligt, 12 kunde forekomme, ja paa Læsø kom man op paa 14—16, saa der foruden selve Plovmanden behøvedes 7—8 Personer til at køre Spandene.⁹²

Store Krav til Bæsternes Trækkraft kunde der jo ikke stilles med det Foder, de fik. Særlig paa Sjælland var de udslebte og smaa, — „de fleste af Størrelse som Gede-bukke“,⁹³ — og Mængden maatte bøde paa deres Ringhed.

Fra 7 Morgen til Middag og atter fra 3 til 7 orkede et saadant Opbud ikke at pløje mere end 5—7 Skæpper Land efter Vejrets og Jordens Beskaffenhed.⁹⁴ Og underligt var det, at man just paa Sjælland, hvor Hestene var uslest, tog den tungeste og sværeste Plov i Brug; paa Heden mellem Kjøge og Roskilde synes den saaledes at have haft sit rette Hjem; her hvor den i Aarhundreder havde rodet om i Jorden, faldt det endnu langt op i 1800erne vanskeligt at sige den Farvel.⁹⁵

Som et Optog fra Middelalderen — „den gandske Equipage seer ud, som det var en liden Caravane“,⁹⁶ — kæmpede Hjulplovene sig at Sted, men trods den lange Række at Heste slæbtes Ploven ofte fladere, end Jordens Beskaffenhed gjorde det nødvendigt, blot for at holdes i Bevægelse, og tilmed maatte „den bedrøvede Bonde“ hvert Øjeblik tage et Tag og rokke den kraftigt for ikke at køre istaa.⁹⁷

Overfyldt som Markerne var med Kampestene, Trærødder, Sumphuller og Vandstader, blev Arbejdet træls, og tidt kunde Plovmanden risikere at sætte Bæsterne til i Pløret; 1787 mistede 2 Bønder paa Herlufsholm under Pløjningen et Par af deres Heste, som „satte sig i et Uføre“.⁹⁸

Trods det anselige Apparat, man bragte i Scene, formaaede den klodsede Plov, — hvis Løb for at spare paa

Jærnet til Tider kunde være indlagt med Sten og Vættelys,⁹⁹ — manges Gang ikke at fremskaffe anden Fure „end et Svinerod“,¹⁰⁰ thi — som en Forfatter 1773 bemærker, — „selv Svinenes Rodning opirrer de fleste Agres Frugtbarehed mere end Plovens unaturlige Snit og Gang“. ¹⁰¹

Naar den frie skaanske Bonde med en halv Snes Hestedrev sin Plov gennem Marken, saa raabte han højt i Sky, saa det hørtes vidt og bredt, stolt og glad som han var over at være saa godt kørende.¹⁰² Med den fortrykte Sjællænder var det anderledes, den „krybere“ kravlede kun sindigt frem i Æltet,¹⁰³ — og som Thomas Thaarup synger:

„Madløs Bonden sig bag Ploven bøjer,
skjøndt han seent den gustne Grønsvær brød,
fugtig er den Fure, som han pløjer,
kold og følesløst er Jordens Skjød.“ ¹⁰⁴

Han pløjede ikke dybt, — og han vilde Ikke pløje dybt. Han havde bestandig i sin Tanke, at naar Brakmarken skulde give Føde for hans forsultne Kvæg, gjaldt det om ikke at fare for haardt frem, men at værne om Græsrødderne,¹⁰⁵ — og af samme Aarsag undlod han stundom helt at pløje Gødningen ned, men lod den lige paa Brakjorden og tabe sin Kraft.¹⁰⁶

Trevangsbrugets Jærntag udpinte Jorden forfærdeligt.

— I de gamle Vange, hvor Bønderne Slægt efter Slægt i lang Rækkefølge havde bakset med Hjulplovene, var Markoverfladen efterhaanden lagt i Form paa en særegen Maade. Ager om Ager som Jorderne laa, blev Bonden under Fællesskabet stadig ved med at uddybe og udvide Renen mel-

lem sig og sine „Renbrødre“, idet han under Pløjningen fortrinsvis kastede Furerne sammen mod Agerens Midte. Derved mente han at opnaa to Fordele, dels at holde nærgaaende Plove paa Afstand, dels at skaffe Afløb for Overfladevandet.¹⁰⁷

Hvad dette sidste angik, forregnede han sig dog mangan Gang. Ofte havde de Gamle, da de anlagde Markerne, mere rettet sig „efter Kompasset end efter Waterpasset“, — eller med andre Ord bestræbt sig for at faa Agrene til at stryge efter Himmelhjørnerne Øst—Vest eller Nord—Syd uden at bryde sig om, hvorhen Jorden havde Fald.¹⁰⁸

Vandet løb derfor sammen i Smaasøer paa de lavere Steder uden at være i Stand til at slippe videre. Grøfter var det jo vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at faa gjort til Gavns, saalænge Fællesskabet regerede.

„Endskiønt jeg — opfødt paa Landet fra min Barndom af, — ofte har hørt klage over, at Rugen formedelst afvexlende Frost og Tøe havde taget Skade, siden der stod Vand paa Rugen, som vekselsvis frøs og tøde, har jeg dog aldrig hørt, at nogen, som førte saadan Klage, har været betænkt paa at skaffe Snee-Vandet Afløb“, — skriver en Forfatter 1784, men tilføjer ganskevist i samme Aandedræt, at den gamle Ordning jo iøvrigt gjorde det haabløst at drømme om den Slags Ting.¹⁰⁹

Vandet maatte blive liggende, hvor det var, indtil det for-dampede i Sommerheden, og Bonden slaa sig til Ro med, at de vaade Pletter i Rugmarken kunde han jo altid — som man plejede at gøre, — saa til med Havre eller Vikker.¹¹⁰

Højryggede Agre, paa hvis Pukkel Plovjærnet i Tidernes Løb havde skudt al den gode Jord sammen, hobede sig derfor op Side om Side, adskilte ved brede Rene, og bragte den hele Markflade i en regelret bølgende Bevægelse.¹¹¹ Var hver enkelt Ager kun smal, — paa Bornholm fandtes der Rugagre paa 5—6 Alens Bredde,¹¹² — trak man den til Gengæld umaadelig langt.

I Torøje paa Stevns kunde man saaledes se rene Vanskabninger, idet Agre, hvis Bredde ikke oversteg 13—15 Alen, strakte sig som Strimler op gennem Vangen i en Længde af henimod 1700,¹¹³ — og Rugen kunde aldrig blive saa tæt, at Renene ikke tydeligt var at se. De sribede trofast Kornfeltet af.¹¹⁴

Til Tider kunde Agerryggen komme til at hæve sig en hel Alen eller mere over Renen; thi i mangan Bondehjerne dæmrede der en Forestilling om, at der derved var Jord at vinde, saa vist som den buede Form i Overfladen blev større end en flak.¹¹⁵

Fordelen var dog kun indbildt, hvad Afgrøden tydeligt røbede, hvor Marken var bygget i den Figur. Det var jo vitterligt for enhver, som blot vilde bruge sine Øjne, at naar Fedmen laa sammendynget paa Agerens Midte, blev Sæden paa Siderne kun mager, hvis Aaret var vaadt. Blæst, Frost og Vand medtog den yderligere; i tørre Somre tog Kornet Skade paa den hvælvede Ryg, — og naar Agrene løb i Øst-Vest, kunde det hænde, at kun Sæden paa den sydvendte Halvdel var tjenlig til Høst, medens den nordliges langt fra var moden.¹¹⁶

Og hvor Marken var lagt i saa stiv en Form, fulgte andre Ulemper med. Tværpløjning og Harvning gjordes næsten umulig, og saa vel Gødskning som Saaning og Høstarbejde var forbundet med stort Besvær.¹¹⁷

Forstandige Folk var derfor utrættelige i deres Formaning om endelig at opgive denne gamle Skik, men Fællesskabet gjorde Bonden urokkelig; i enkelte Egne holdt man endnu et godt Stykke op i det 19. Aarhundrede fast derved,¹¹⁸ og et Par Menneskealldre efter Udskiftningen havde Efterkommerne stadig Bryderi med at jævne de bondestædige Spor af Rygge og Rene, som stivnakket strittede imod.¹¹⁹ Løb de tilmed — hvad ofte hændte, — paa tværs eller paa skraa af de nye Skel, var de haarde Halse at faa Bugt med.¹²⁰

— Den gamle Behandling af Pløjejorden havde — som ovenfor omtalt, — efterhaanden ladet Renene vokse i Størhed, saa de, i bedste Fald begroede af Blomster og Græs, laa hen mellem Agrene som flere Alen brede Bælter, de saakaldte „Balke“, hvor Sten, Bønderne Tid efter anden havde sanket af Marken, sank i Jorden som mosklædte Smaadynger.

Savnedes der Overdrev for Kreaturerne, kunde man — som det brugtes i Nordfyen,¹²¹ — tøjre dem paa de græsbevoksede Strimler, men en saadan Anvendelse var umulig, hvor vilde Roser, Slaaen, Tjørn og andet Krat optog Pladsen og bed sig forsvarligt fast.

Naar man sine Steder kaldte Brombær for „Tolbær“, var det netop, fordi disse Buske som Regel holdt til mellem Ag-

rene „paa Tollene eller Skjelfurerne“ ;¹²² thi mangel Gang krøb disse som laadne Larver kratgroede ud over Marken.

Gamle Udskiftningskort giver ofte et godt Billede af Bondejorder, der strittede af Torne og Buske, — og „Tjørneager“ indtager en fremskudt Plads blandt det Mylder af Marknavne, som Fortidens Jordbrug førte med sig.

Smaafuglene havde Bolig i Kratreverne, der var stuvende fulde af Reder; naar Høsten dækkede Op med sine Herligheder, sad Spurve saaledes øverst ved Bordet, og alle Vegne, hvor Hjulploven væltede Furerne og Larverne kom frem i Lyset, holdt Krager og Raager i Skarer til. De larmede op fra Toppene af de store Træer, som strøvis stod over Agrene.

Det gjorde intet til Sagen, om denne Bevoksning havde Rødderne i Bondens Jord og bredte sig vidt over hans Korn; — Konge eller Herremand havde dog ligefuldt mangel Gang Ejendomsretten baade til Træer og Buske, og hvor meget disse end stod i Vejen for Plov og Le, hvor stærkt de end tærede paa Sæden, var det svært at blive dem kvit.

Ønsket herom laa ganskevist stadig og lurede i Bøndernes Sind. Derfor gjordes der mangt et velment Tilløb til at faa dem af Vejen, og med forhuggede Kroner og kappede Grene gjorde Træerne ofte en ynkelig Figur. Tog Bonden sig saaledes selv til Rette, eller udryddede han dem helt, maatte han frygte for Følgerne; en Rejsende beretter saaledes 1784, hvorledes en Del holstenske Bønder levede i Angst og Bæven, fordi de egenmægtigt havde hugget en

Messe Træer, — man vilde paastaa 18,000, — som stod mellem Agrene, men tilhørte Kongen.¹²³

At Jorddrotterne holdt paa deres lovlige Ejendom, hvor den end fandtes, var der intet at sige til; mangfoldige af dem havde nemlig en god Slump Skov fordelt over Markerne, hvor den endnu i det 18. Aarhundrede stod som et Minde om Middelalderens Danmark, da Kultunjorden maatte fravristes Skoven. Og selvom Stortræerne var gaaet i Løbet, var et kampivrigt Fortrav af Tjørn og Krat altid parat til atter at rykke ud over Markerne.

„Langt ud paa Agrene skyder sig en Hær af Torne frem“, — udbryder Præsten L. Muus 1772. — „rører dem ikke, byder Skovenes Opsynsmænd, seer paa med Ærefrygt, at de erobre eders Agre! Denne Uorden seer noget latterlig ud, men er formedelst Skaden heel begrædelig. En Quadrat-Miil i Skovegne nærer kun halv saa mange Beboere, som en Quadrat-Miil paa skovfrie Egne, og hine Beboere frembringe kun lidet Overskud mod disse. Foertrang indfalder jevnligst og heftigst for Skovboerne, et Beviis paa Følgerne af Skovens Uorden, og slige Skov-Strækninger udgjør dog det halve af Danmark“. ¹²⁴

Saa frodigt kunde Bondejorden til Tider være begroet, at de Hørsholm Bønder f. Eks. endnu 1764 kunde hente al deres Gærdsel — over 7000 Læs — paa egne Vange uden at ty til Skovene.¹²⁵ — og indtil Midten af det 18. Aarhundrede havde man paa Brahetrolleborg i de sidst forløbne 30 Aar aldrig ladet hugge i disse, men udelukkende paa Pløjelandet, hvor Træ stod ved Træ overalt.¹²⁶ Nogle af Hov-

markerne her var til den Grad skovklædte, at man uafbrudt kunde vandre i Skygge,¹²⁷ og paa Forpagtergaarden Brændegaard under samme Gods laa Markerne lige til 1740erne i et haabløst Kaos af Lunde og Krat. Paa „det ringe Pløjeland“ var de brede Rene bevoksede med Træer, mens et Vildnis af Bregner og Stene lagde store Strækninger øde.¹²⁸

Paa mangt et Herresæde, især paa Fyen, udgjorde „Pløjelands-Træerne“ oven i Købet Hovedmassen af Jorddrottens Skov. Baade Hov- og Bondemarken var oversaaede af Trægrupper, saa Skovduernes Kurren lød lige saa tidt som Lærkens Triller over Agrene.

Om Kjærsgaard paa Nordfyen hedder det saaledes 1743, at der ved Gaarden og paa Bøndernes Jorder fandtes „temmelig Skov“ af unge Ege og Bøge, men dens „Etendue“ lod sig ikke bestemme, — „da den plettevis staar i Markerne hist og her“. ¹²⁹ Digteren Prams Ord om Emiliekildes Omgivelser, hvor „Ceres boer Dryaden nær“, kunde i Sandhed finde Anvendelse i mange Egne af Landet.

Endnu 1795 havde en Herregaard paa Als 5379, en anden ikke mindre end 7155 Træer, hvoraf Halvdelen Ege — i Gennemsnit 20 pr. Tønde Land — strøet over bølgende Kornfelter, hvor de tog sig saa kongeligt ud.¹³⁰

Al denne Skønhedsvirkning for manges Adelsmand gav dem forøget Værdi, kan næppe drages i Tvivl; Kongen selv gik jo i Spidsen. Frederik den Fjerde befalede saaledes udtrykkeligt, at intet Træ maatte udvises til Borthugning langs med og ved Siderne af Vejen, som førte fra Frederiksborg til Fredensborg.¹³¹

Naar den enevældige Monark med sit Hof kom dragende i drønende Karosser fra Slot til Slot, burde Træerne i hele deres Fylde staa til Parade langs Routen og forlyste hans Blik. Og heller ikke siden hen, da Landsbyjorderne her udskiftedes af Fællesskabet mod Aarhundredets Slutning, glemte men at vaage over Landskabets særegne Ynde, idet det forbødes at fælde Markernes Træer indenfor en Afstand af 300 Alen fra samme Vej og dens Fortsættelse mellem Fredensborg og Helsingør.¹³²

Langt op i forrige Aarhundrede fik de Lov at gro i bredkronet Majestæt til Glæde for alle, sem færdedes der paa Egnen.¹³³ I Anret 1801 skrev Øhlensehläger begejstret til sin Christiane om sine Vandringer her, hvor han fortabte sig i Henrykkelse over „den dejlige Aftenrøde, hvis brandgule Skin glimtede gennem de enkelt adspredte Træer, mens en lang, stor, rosenfarvet Sky fuldendte Maleriet oven til“.¹³⁴ — og den Dag i Dag kan men endnu paa mangt et adeligt Gods, Svenstrup, Brengentved og flere andre, fryde sig ved Synet af ærværdige Træer, som her og der breder deres Kroner over Kornmarkerne. —

— Bøndernes Jorder var ikke — og allermindst i Skovegne — rene og regelmæssige Tavl som nu. Kratgroede og vandfyldte var de, ombølgede af Trætoppenes Susen. omringede af stride Tornegærder, som bugtede sig ud og ind. Naturen viste sine Kløer; rundt om paa det store, forpjuskede Markareal stak Kjærhuller og Mosepletter frem i Buskadser af El og Rør.

Ukrudt, Torn og Tidsel maatte det bære, men ogsaa Sten, — Sten paa Sten i en Uendelighed.

Det var ikke Overdrevet alene, som i sin Oldtidsdragt maatte slæbe paa dem i Mængde; selv Agre, som i mange Aarhundreder havde ligget under Plov, prangede overflødigst med „disse unyttige Zirater“.¹³⁵ Visse Steder i Midt-sjælland skurede Plovjærnet gennem en saadan Sammenhobning, at Plovmanden ikke orkede at holde det i Jorden et halvt Stenkast af Gangen, og paa Sydsjællands Marker var de utallige.¹³⁶

Mægtige, jordfaste Kæmper fandtes deriblandt. Siden hen da man kraftigt tog fat paa at skaffe dem bort, var der Blokke, hvis krudtsprængte Krop fyldte 12—18, ja i enkelte Tilfælde 30—40 Læs,¹³⁷ medens den Kolos, som 1780 optoges paa Snoldelev Mark, og under hvilken man senere fandt den berømte Runesten, efter Sprængningen rummede omtrent 70.¹³⁸

Den Slags Sten lod den gamle Tids Bonde helst ligge i Fred; ivrig efter at rense sin Ager var han jo overhovedet ikke. Han brækkede hellere efter Tur en halv Snes af sine bedste Plove i Stykker, og var der endelig en besværlig Krabat, han gerne vilde være kvit, fulgte han Skik og Brug ved at nedsænke den i Bunden af et Hul, han gravede paa Stedet, hvor den laa.¹³⁹

Ogsaa paa dette Felt overlod Fællesskabet Efterkommerne Besværet; thi hvad har det ikke kostet af Sved og Slid at faa Markerne ryddede for Sten? Og det var ikke noget Under, om Arbejdet stundom gik trægt.

„Her i Egnen,“ — skriver Pastor Wedel i Everdrup 1820, — „er hele Strækninger, hvor Markstenene endnu ligge paa Agrene, saaledes som de laa 1784, da jeg kom hertil.“¹⁴⁰ Omtrent paa samme Tid forargedes en jydsk Præst undervejs fra Roskilde til København ved Synet af den Mængde Sten, „hendryssede paa Jordstykker, der endnu stedse synes at ligge i samme Tilstand, hvori de kom fra Naturens Haand,“¹⁴¹ — og femten Aar efter Udskiftningen var der Sogne i Nordsjælland, hvor næppe en Tyvendedel af Messen mentes skaffet af Vejen.¹⁴²

— Ligesom Kampestenene for det meste urokkeligt henhænge i Jorden, rejste de sig i stort Omfang som Dysser og Stensætninger paa det Utal af Gravhøje fra Hedenold, der dukkede frem overalt. De kuplede sig mod Luften i lange Rækker paa Bakkernes Rygge og flokkede sig paa Bøndernes Marker. Fredlyste i Folkebevidstheden stod disse tusindaarige Monumenter, — „om hvilke“, som en Rejsende skriver, „en evig Vind hyler“,¹⁴³ — med deres Stenkamre og Dysser vejrbidte og begroede af Tjørne.

Ingen vovede at sløjfe dem. I Misvækstaaret 1719 hændte det ganske vist paa Fyen, at de fortvivlede Bønder søgte ud for at grave efter Skattene deri, hvilket, — bemærker en pietistisk Præst. — „Jeg maa antegne med Anger over al den Daarlighed, som vedhænger os yderligst begrædelige, arme Daarer.“¹⁴⁴ Men i Regelen havde Overtroen dog bygget saa stærkt et Værn om Oldtidsminderne, at Angsten holdt Ødelæggerne tilbage.

Gravhøjenes gaadefulde Indre husede jo de Bakketrolde og Højfolk, der i Sagn og Æventyr fra Slægt til Slægt havde

sat sig saa fast i Bøndernes Forestilling, at ingen nærede Tvivl om deres Tilværelse. Den, som forgreb sig paa de Underjordiskes Bolig, var vis paa at rammes af Hævnen. Derfor stod Højene som fredede i Tusindtal, saa man endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede overvældedes af deres Masse.¹⁴⁵

I det skovløse Strøg langs Isefjordens Østkyst, hvor Kæmpehøjene den Dag i Dag er forholdsvis talrige, fandtes de da — som Chr. Molbech beretter, — i „næsten utallig Mængde“,¹⁴⁶ — og efter at en ung Oldforsker 1847 i sin Begejstring var begyndt at tælle dem, maatte han af Træthed give tabt, da han havde naaet de 400. Siden hen — 40 Aar senere — passerede han atter samme Vejstrækning mellem Frederikssund og Roskilde, og nu faldt Arbejdet ham lettere, idet knap et halvt Hundrede var tilbage af det før saa vældige Opbud.¹⁴⁷

Kun i én Henseende mente de gamle Bønder, at man nok kunde tage sig en vis Frihed overfor disse Fortidsminder uden at være udsat for, at nogen Underjordisk af den Grund vilde føle sig forulempet.

For de mangfoldige Svin, som i Fællesskabets Dage nød de mest udstrakte Rettigheder til at gennemrode Marker og Overdrev, var jættestuer og Stenkamre som skabte til lune Stier, for Faarene kunde de ogsaa bruges som Fold, — og naar et Par Oldtidsmonumenter i Stillinge ved Slagelse kaldtes for „Svinerøjlsdys“ og „Svinerodsdys“, giver disse gamle Marknavne fornøden Underretning om, hvad Lod der var Højene beskaaren.¹⁴⁸

Bønderne brugte, hvad der var for Haanden; i Skoven maatte de hule Ege, paa Mark og Overdrev Stendysserne give Husly for den gryntende Svineflok.¹⁴⁹

Til stor Forargelse for oldforskende Lærde kunde man saaledes rundt om i Landet se de ærværdigste Mindesmærker vanhelligede paa denne Vis, uden at dette dog hindrede den Roskilde Domprovst i 1755 med utilsløret Tilfredshed at omtale „Hyrehøjen“ paa Stadens Jord, — „hvorudi en Fold er indgravet meget artig, som Quæg kan indsettes, der løbe ude paa Marken“.¹⁵⁰

— Det var imidlertid ikke alene Gravhøje og Stenkamre fra Oldtiden, Overtroen tog under sin Beskyttelse, — men ogsaa de enlige Kæmpetjørne, og her havde den faaet saa fast et Tag, at selv da Bonden havde afrystet sin gamle Frygt for Puslinger og Trolde og uforfærdet sløjfede Fortidsminderne for Fode. hændte det Gang paa Gang, at han dog skaanede det Hjørne deraf, hvor en ældgammel Hvidtjørn havde Rod.¹⁵¹

Hvad der spøger i Mørket bag de mange, mærkelige Forstillinger, som kredser om dette Træ, er det ikke her Stedet at gaa ind paa, men i og for sig er der intet paafaldende i Valget. Med god Grund er det nemlig fremhævet, at Tjørnen — ligesom Egen — har en udpræget Evne til i Kraft af sin Personlighed selvstændigt at gøre sig gældende rent Landskabeligt, selvom den staar alene, udrevet af sin Samhørighed med Skoven.¹⁵²

En forblæst Tjørnebusk var i sin trodsige Styrke fra ældre Tid et selvskrevet Skelmærke paa Marken,¹⁵³ og naar

den — som „Pesttjørnen“ paa Skamby Kirkegaard — groede paa et indviet Sted, blev den af Sagnet udpeget som et Minde paa Massegrave fra Pesttider.¹⁵⁴

I Traad med denne Opfattelse plantede Bønderne under Kvægsoten i det 18. Aarhundrede stundom Hvidtjørne paa de Kuler i Marken, hvor pestdøde Kreaturer blev begravede. „Simonstjørn“ i Snoldelev og „Pesttjørnen“ i Sallev fredes den Dag i Dag,¹⁵⁵ og i Aastrup paa Fyen gror der endnu en lignende Tjørn, som skal være plantet ca. 1750 for at standse den voldsomme Kvægssyge. Fældede man den, vilde Farsoten paany bryde ud, — og da Ejeren for nogle Aar siden afsavede en Gren, kom der straks Mund- og Klovsyge blandt hans Besætning.¹⁵⁶

Paa en Grav var en Hvidtjørn god at have, da den hindrede den Døde i at gaa igen, og saa sælsomme Forestillinger var knyttede til de ensomme Buske, at de ofte fik Lov at staa længe efter, at Markernes øvrige Krat efter Udskiftningen var ryddet af Vejen. Omhuggede man disse Tjørne eller berøvede dem blot den mindste Kvist, vilde Ulykke uvægerligt indfinde sig.¹⁵⁷

„Stodderstubben“ ved Bønsvig i Jungshoved Sogn, ved hvis Rod en Tigger var død, stod derfor urørt i lange Tider,¹⁵⁸ og „Djævletornen“ eller „Fandens Busk“ paa Harridslev Mark ved Bogense skræmte i Mørket, saa man nødig gik den forbi;¹⁵⁹ thi det var fælles Bondetro overalt i det hele Land, at Spøgelser og Skarnsfolk var paa Færde, hvor saadan en Busk holdt til.¹⁶⁰

Ved Nattetid brændte der Lys derved; mange vilde paa-

staa at have set gloende Ildhjul jage frem fra dens Rødder, og ve den Vandringsmand, som ikke fik Held til at undløbe.¹⁶¹

Af Ærefrygt for de gamle Tjørne, som voksede paa et Tingsted paa Jegindø i Limfjorden, vedtog Bymændene, da jorderne skiftedes ud, at den Bonde, paa hvis Lod de kom til at ligge, maatte forpligte sig til ikke at lade dem omhugge.¹⁶² En bredkronet, alderstegen Hvidtjørn blev saaledes mangel Gang den sidste af alle Buske, som fandtes paa Bøndernes Marker.

Paa Landevejen mellem Tønder og Flensborg var der paa Strækningen mellem først nævnte By og Bov kun et eneste Træ i Miles Afstand, den Kæmpetjørn, som i første Del af forrige Aarhundrede endnu var at se paa Lille Tønderes Jord. Den var 25 Fod høj, Kronen bredte sig over 40 Fod, og 3 Fod fra Roden naaede Stammen 2 Alen 4 Tommer i omfang.¹⁶³ og „Ventetornen“ paa den gamle Kongevej forbi Rugaard paa Fyen værnes der om endnu; tyngtet af Aarene og afstivet i sin Skrøbelighed lever den videre og fortæller om svundne Tider, da den dannede et Lysthus ved Vejen, hvor Herskaberne efter Traditionen ventede ved Vognskifte og der til Glæde for Vejfarende mellem Middelfart og Odense ved Markedstider opsloges Boder.¹⁶⁴

— Medens Kornet under det gamle Trevangsbrug beslaglagde de 2 Tredjedele af Landsbyens Vange, var den tredje efter Tur — altsaa med 2 Aars Mellemlum — udlagt som Fællede eller Fællesgræsning for alle Bymændenes

Kreaturer. At Grøden paa et saadant „Fang“ maatte blive mager, var kun, hvad man paa Forhaand kunde vente. Efter i to Aar i Træk paa yderst knap Gødning at have baaret Korn skulde den trætte, udpinte Jord nu give Græs, — og det blev naturligvis derefter. Kun i et Aar af Gangen laa Marken i Fang, saa Græsset aldrig ret kom ved Magt, — og de Vilkaar, man bød det, skulde langtfrå forbedre Forholdet, da Skarer af Svin og Gæs fra den første Vaardag meldte sig som Ødelæggere paa Pladsen.

ikke alene i Skovene, men paa Landsbygader, Tofter og Vange var Svin en selvskreven Staffage. De skattedes højt af Bønderne, hvis „overvejende Flæskeappetit“ var „ligesaa gammel som det danske Folk selv“,¹⁶⁵ — og Lollikerne fandt sig saaledes med Sindsro i, at nogle Tusinde af dem samdrægtigt oprodede Græsgangene; thi for dem var Svinet „en heiligt Skabning og Almuens bedste og næsten eneste Sul“. ¹⁶⁶

Derfor havde man mange af dem. Paa Bøndergaarde i Sydsjælland fandtes der undertiden 10—20,¹⁶⁷ i Midtsjælland var der Folk, som aarlig kunde slagte henimod 50,¹⁶⁸ og Byer i Skovegne mødte frem med en Svinebestand paa 3—400 Stykker.¹⁶⁹

Medens man paa Fyen holdt færre, men bedre Svin, nøjedes Sjællandsfaren med „noget usselt, forpurket Tøj“, der ødelagde det dobbelte af, hvad de var værd.¹⁷⁰

Langbenede og radmagre var de for det meste af det bestandige Vandreliv; thi ingen Plet vidste sig sikker for

dem. Paa Hørsholm klagede Gartneren i 1730erne over, at de ruinerede Slotshavens Terrasser og nyplantede Alléer, selv i Begyndelsen af forrige Aarhundrede brød Svineflokkene ind i Fredensborg Park, hvor de huserede overalt, om det saa var i Marmorhaven.¹⁷¹ — og hvor stærkt man end hegnede og „gablukkede“, skulde de nok bryde sig Vej til Kornvangene, hvortil de — som det bittert bemærkes, — havde „en Slags Rettighed“. ¹⁷² Ikke uden Grund kunde det derfor siges, at „de saaedes ind og høstedes ud“ af Sædevænget.¹⁷³

Mangen brav Mand maatte med Græmmelse se „den skammelige Svineroden“, der rundhaandet tillodes paa Græsmarken.¹⁷⁴ Ganskevist skulde de — i Følge Love og Vedtægter — ringes forsvarligt med en jærnring i Trynen for at holde igen paa deres ubændige Rodelyst, — en tør Hasselkæp med en Klump paa Enden kunde gøre den samme Nytte,¹⁷⁵ men — spurgte man — „hvor er der en By i Sjælland, at de retter dem derefter“, thi ved Foraarstide kom Svinene saa usle af Stien, at de ikke kunde taale at plages dermed.¹⁷⁶

De ragede og snagede derfor i Jorden af Hiærtens Lyst, saa en Rejsende midt i Juni Maaned maatte tro, at Marken var pløjet for ikke en Uge siden.¹⁷⁷

Naar Regeringen bestræbte sig for at skaffe Kløveren Indpas for at bøde paa den evige Fodermangel, blev Forsøgene ofte spildte, da Svineflokkene respektløst endevendte det hele.¹⁷⁸ Senegræs og lignende var de ganske vist Mestre i at faa ryddet at Jorden,¹⁷⁹ men alt det øvrige gik

unægtelig ogsaa i Løbet, og trods alt holdt de — sine Steder helt op i det 19. Aarhundrede — efter gammel, ærværdig Skik vedblivende Landsbyjorderne besat.¹⁸⁰

— I Selskab med Svinene kom Gæssene veloplagt vraltende i lange Rader ud over Grønjorden. Hvis Fortæringen her var takseret „i Høveder“, regnede man som Regel 24 „Næb“, d.v.s. Gæs, paa et af disse, og — tilføjede de Gamle — „det sidste Høved var det værste“.¹⁸¹

I de Byer, hvor en saadan Rationering paa Fanget ikke var i Brug, saa enhver efter Forgodtbefindende kunde indsatte, hvad han vilde, gav Gæssene Møde i vældige Flokke og opbrændte Græsroden med deres Gødning. Før Udskiftningen havde de i Sandhed en gylden Tid, da de udstrakte Græsninger laa dem aabne; thi siden hen under de nye Forhold, da der blev trangt og afstængt overalt, mindskedes deres Tal — ligesom Faarenes — i den Grad, at man nærede Frygt for ikke at faa den fornødne Fyld til de bugnende Bondedyner. Til en opredt Seng regnede man nemlig med 48—50 Pund Fjer, og for at skaffe disse maatte 200 Gæs række Hals.¹⁸²

Disse Slughalses frie Færden var dog ikke helt ufarlig for dem selv. Rævene havde Huler i de tykke Krat og lurede efter Bytte, — paa Bogø drev de i 1740erne deres Frækhed saa vidt, at de bortsnappede Gæssene paa Gaden og Grisene paa Bøndernes Møddinger,¹⁸³ — og Ørne og Høge kredsede i Luften. Mangt et Stykke Fjerkræ, deres skarpe Øjne havde udset, faldt for deres Kløer, og til Tider slog de ned paa et Lam. En Mand i Antvorskov Amt jam-

rede saaledes over i Løbet af blot en Uge at have faaet 25 skamferede af Ørne.¹⁸⁴

Intet Under om Bonden hadede disse, og fik han endelig Ram paa en Rovfugl, naglede han den med Velbehag i de udspilede Kæmpevinger fast paa Porten af sin Lade, hvor den i Aarevis kunde figurere som Skræmsel.¹⁸⁵ Bonden var vis paa, at hvor en af disse kongelige Fugle i sin Nedværdigelse hængte i Sømmene som en vindtør Mumie, kunde han føle sig tryk, og naar Ingemann i sine Drengaar saa en skudt Ørn, — „fastspigret paa Baggaardsporten med sit Røverhoved mod Møddingen, fandt han det i sin Orden“.¹⁸⁶

„Svin og Gjæs tilintetgjør al Nyttens af Bøndernes Græsgange. Køer og Bæster forhungres derved,“ — hedder det i 1770erne.¹⁸⁷ — og næppe uden Grund; thi Marken var ilde faren med den Slags Gæster, haardt som man trængte til dens Grøde, naar de forsultne Kreaturer kom af Stald.

Under Trevangsbrugets Tvangsherredømme genlød alle Fremskridtsmænds Skrifter derfor af en enstemmig, heftig Fordømmelse af Græsmarkens Tilstand. Den var saare langt fra det tætte Tæppe af Grønsvær, man kender i vore Dage; afslidt, afbidt, fortrampet, ja nøgen paa store Pletter, tog den sig ud.

Før Naturen i det kolde, vaade Foraar fik Tid til at fremkalde Spirene, stod Marken allerede fuldt besat med Svin og Kvæg, som begærligt afbed det første piplende Grønne dybt „ned i den sorte Jord“ eller rykkede det op med Rode.¹⁸⁸

Hov og Kvæg fodte Fortræd paa den tyndklædte

Bund, Gæssene hjalp troligt med, og Svinene vendte Jorden i Bunker, saa alt Haab om at se Græsset gro frem lodes ude for lange Tider. Kraftige Heste kunde de sjællandske Bønder overhovedet ikke holde paa denne „Hungerplads for Creaturet“, hvor Smaabæster, Malkekøer, Faar, uringede Svin og Gæs gik i Flokke for at — „nyde lige Kaar med hinanden, nemlig Sult“. ¹⁸⁹

Derfor udtæredes Hestene Aar for Aar, saa de Tid efter anden bukkede under „enten af blot Afmægtighed eller af Skab eller deslige Sult-Sygdomme“; ¹⁹⁰ thi i tørre Somre, naar Solen brændte, lignede Marken en Ørken.

Men storartet kunde den være i Omfang, da en Række Nabobyer mangan Gang havde fælles Fang; 4, 5, 6, ja op til 12 Byer saa man paa den Maade slaa deres Græsgange sammen i en vældig Helhed. ¹⁹¹ Vesterhøjsmarken i Egnen Norden for Næstved kunde 1725 ansættes til 1519 Høveders Græsning, ¹⁹² og den store „Bjergemark“ under Stensgaard paa Fyen, der brugtes i Fællesskab af 9 omliggende Byer, bredte sig med et Omfang af 2—3 Mill. ¹⁹³

— Hvor pragtfuldt end Skuet af disse vidtstrakte Arealer, opfyldt af græssende Kreaturer, tog sig ud, var det dog for intet at regne mod det storladne Billede, som foldede sig ud, naar Høsten var forbi og — som det hed — Ævred gaves Op.

Naar da Gærderne faldt om alle Kornvange, hvor Sæden var indhøstet, voksede Landskabet, befriet for sine Baand, i Storhed mod alle Sider. Stubmarkerne var grønne af Græs, og Kvæget, som bedrøveligt havde spejdet efter Føde

paa den afgnavede, udbrændte Græsvang, kastede sig med hele sin Masse over det friske, men kortvarige Foder. Kornvengen havde holdt i Reserve.

Høsten var en Fest for Kreaturerne, for Himlens Fugle og for Fattigfolk, — fortrinsvis dog „nødlidende og elendige Mennisker“, — der efter bibelsk Forbillede fik Lov til at sanke Aks paa de afrevne Agre; ¹⁹⁴ thi — for atter at citere Thaarups „Høstgildet“:

„Den arme ej tomhændet var,
sin Pose fuld af Ax han har,
Gud gav os et velsignet Aar;
thi vil vi være glade!
Hvor Leen klang,
hvor Piger sang,
der Kvæget nu paa Stubben gaar;
Gud gav os et velsignet Aar.“ ¹⁹⁵

Naar Ævred — „i sit vidtudstrakte Herredømme“ — lagdes ud, laa Landet aabent for de Hundreder af Kreaturer, som omgaaende tog det i Besiddelse. Mens Kvægpesten rasede, kunde der være Egne, hvor Markerne næsten stod tomme for Dyr, ¹⁹⁶ men under normale Forhold var der en festlig, farverig Skønhed over det frie, vidt aabne Land med de mægtige, brølende og bissende Hjorde.

Bønderne elskede denne Tid. Selv helt op i 1820erne fandtes der Folk i Sydsjælland, som stadig hængte ved den ældgamle Skik; thi at afskaffe Ævred vilde næsten være „det samme som at forbyde Bonden at holde Juleaften helig med Grød, Fisk og Brændevin“. ¹⁹⁷

— Et mægtigt Røre mærkedes overalt; Hyrdernes Horn

og Køernes Brølen gav Genlyd mellem Skovene, og Dyrene spredte sig saa vidt ud over det udstrakte Terrain, at halve og hele Dage gik tabt med at lede dem op og en Dreng kunde ride en Hest til Skamme, før han — en eller et Par Mil borte — fik samlet den splittede Hjord.¹⁹⁸

Fjernt mellem Buske og Træer lød Koklokkernes dæmpede Klang og forraadte, hvor Kreaturene havde gemt sig. Klokkefaaret anførte sin Flok, der lydigt fulgte den klingende Bjælde, — og alle Vegne, hvor man end færdedes, ringlede det ustandseligt fra alle Sider og fyldte Luften med Vellyd. Endnu i Mands Minde kunde man i Skovene om Himmelbjærget glæde sig over Klokkernes Klingen dybt nede i de taagesvøbte Dale;¹⁹⁹ — nu er disse Metalklemt saa at sige overalt forstummede i vort Land, tavse hænger Klokkerne nu paa Museerne, og ude i Naturen savner Øret den Leg af lette, idelig afbrudte Toner, der ligesom naglede Stemningen fast.²⁰⁰

En god Del af Landsbyens Kvindfolk var paa Benene for at opsøge og malke Køerne; de havde for det meste langt at gaa, og Rejsende, som rullede forbi paa Landevejen, nød med Glæde Synet af de friske Piger, naar disse i deres farverige Dragter, ranke som Lys, med skinnende Malkespande paa Hovederne og Strikketøjet i Hænderne, pludselig dukkede frem i det Grønne.²⁰¹ —

— „Her gaaer en banet Stie, — i lang, fortroelig Rad
Hyrdinde-Choret den med lette Fod betræder,
hver kronet med sit Spand de muntre følges ad
og snart opnaae de vante Samlingssteder.

Fra kløverrige Plet da hilser Quæget dem,
 som tungt og stønnende ej længer Byrden taaler,
 godvillig rækkes nu det spændte Yver frem,
 og surrende i Spandet Melken straalere.“ 202

Da Claus Frimann 1783 besynger Nordsjællands Skønhed, tager han denne Scene med; for Datidens Digtere var Hjordene jo en levende, farvefrodig Staffage, Landskabet ikke burde savne. Den ældre, af antikt Mønster inspirerede bukoliske Poesi havde naturligvis kraftigt sat Spor, men bag den og bag hele det klassisk-mytologiske Apparat af Guder og Gudinder, som nødvendigvis maatte figurere, mærker man dog mod Slutningen af det 18. Aarhundrede stærkere og stærkere Selvomplevelsen i det skildrede. Myrter, Palmer, Vandfald, Grotter og Klipper, hele det fra Syden laante Seeneudstyr, trænges efterhaanden tilbage og viger for det friske, umiddelbare Naturindtryk fra Danmarks egne Sletter, grønne og lyse som de laa med en Vrimmel af græssende Kvæg.

Hør kun hvor fint og hjemligt i Tonen C. A. Lund 1783 i sit Digt „Lunden ved jægerspris“ formaar at male et Landskab:

„Velkommen blide Sommer! du som spreder
 omkring min Egn Naturens modne Glæder,
 glad seer jeg Engens højtidsfulde Pragt,
 stolt pranger Skoven i sin bedste Dragt.
 Fra reene Himmel Middagesolen smiler —
 alt stille er — den trætte Landmand hviler
 hist bag sin Høestak — Hjorden stønnende
 opleder Skygge mellem Buskene.
 I kiølig Bæk den raske hjort sig bader,
 og ud paa Stranden Quæget langsomt vader.
 mod hvide Bringe Bølgen sagte slaarer,
 og i hver Bølge Solens Billed' staaer.“ 203

Digterne fortrylledes af den Slags Egne, hvor:

„Apollo munter med de kaade Hjorder jeger.“²⁰⁴

Da Kapelmester Schultz, „Høstgildet“s Komponist, i Sommeren 1789 boede som Gæst paa Bernstorff Slot, kunde han fra sit Arbejdsbord — som han begejstret selv skriver, — se ud over „Havet og den paradisiske Egn med dens Skove og Enge, Landsbyer og Hjorder“,²⁰⁵ naar Johannes Ewald i „Rungsteds Lyksaligheder“ saa mageløst skildrer:

„Hvor Hjordene brøle
mod Skovens letspringende Sønner
og puste og føle
den Rigdom, i hvilken de stønner“,

fæstner han her i fyndig, kunstnerisk Form Mødet ude paa den løvkransede Slette mellem Skovens Vildt og Bøndernes Kvæg. Det Møde var Datiden fortrolig med, — ogsaa i de ovenanførte Strofer af C. A. Lund genfinder man det; thi Kronhjorte, Daadyr og Raavildt færdedes de Flokkevis over Markerne. Mange af de Smaaskove og Trægrupper, som løftede sig her, var gode Tilholdsteder for Herer og andet Vildt, — en Grund mere for Godsejerne til et vaage over dem, — og Aaret rundt gæstede det Kornvangene sa tidt og grundigt, at Bønderne bragtes til Fortvivelse.

Sjælland var ganskevist forskaanet for Vildsvinene, som paa Kolding-Kanten med deres „Vrødse“ rodede Jorderne sønder og sammen og om Sommeren mæskede sig med det modne Korn, saa Bønderne maatte holde Vagt ved Vangene og med Skralder jage dem paa Flugt.²⁰⁶

Til Gengæld dalede den sjællandske Landalmue — frem for alt paa de kongelige Vildtbaner, der indtog saa betydelige Omraader, — haardt under Vildtets Ødelæggelser. Truet af streng Straf vovede Bonden ikke at bortskyde det, men maatte værgeløs se til, at hele Skarer af Storvildt svælgede i Markernes Afgrøde.

Paa Falster „hængte det“, — som det 1720 hedder, — i Flokke paa indtil 60 Stykker „paa hver en By og Bondens Korn“, ja mangan Gang maatte der udredes Erstatning, naar Hjortene med deres Takker i Vildskab skamferede Heste eller Køer, som fredeligt græssede paa Marken.²⁰⁷

I Nordsjælland, ved Vordingborg og adskillige andre Steder nødtes Befolkningen derfor til stadig at holde Vagtposter ude langs Kornvangene. Ved Snekkersten kunde man saaledes Natten igennem høre Hyrderne tude i Horn for at bortskræmme disse Gæster fra Skoven.²⁰⁸ Ogsaa Bønderne paa Stevns følte sig stærkt fortrængte af de ubudne Kostgængere, da vandfyldte Huller bredte sig i den nedtrampede Vintersæd. Hjortenes Appetit tærede haardt paa Sæden, og store Fordybninger i det høje Korn røbede tydeligt, hvor Vildtet havde haft Leje.²⁰⁹

Gærderne var ude af Stand til at spærre det Adgang, og hvad nyttede det, at Bønderne gik paa Vagt? Efter Solnedgang rykkede Skovens Dyr i Snesevis ud. Paa Bogø huserede i 1730'erne ikke mindre end 6—700 Daadyr saa vedholdende, at mere end en Bonde næppe fik Udsæden igen, — og Fischer paa Allinggaard i jylland klagede 1739

over, at fra midt i August til midt i September var hans Kornmarker besatte af 2—300 Stykker Vildt, som Rytterbønderne paa den kongelige Vildtbane jog over Gudenaen over til ham.²¹⁰

I strenge Vintre kunde det hælde, at Kronhjorte i det 18. Aarhundrede trængte helt ind i Købstæderne, saaledes som det fortælles om Viborg og Nykøbing paa Sjælland,²¹¹ og ved København gik de lige til Stadens Porte og ruinerede Forstædernes Haver.²¹²

Bønderne saa til i magtesløs Vrede. Forsøgte de med lange, spidse Stavrer i deres Gærder at holde Røverne ude, fik de med Jagtvæsenet at bestille, da Hjortene stundom spiddedes derpaa,²¹³ — og boede de nær Kysterne, plagedes de til Overflod af Vildgæs, som det ogsaa var forbudt dem at skyde.

Fuglene fra Søen gjorde nemlig Strandhug i store Skarer for at fraadse i Sæden; mod den Slags Marodører kom Hegnene tilkort, og deres Mængde og Slugvornhed anrettede paa Møensland „sørgelige Ødelæggelser“ i Havren.²¹⁴

Derfor maatte Falstringerne 1707 ansøge om at faa anstillet regulære Beskydninger, da Gæssene fra Havet i „Tusindtal“ kastede sig over Markerne,²¹⁵ — og ca. 1800 blev en Rejsende ved Vignæs paa Laaland Vidne til, hvorledes „en utroelig Mængde Vildgæs“ opsøgte Sæden for at æde og trampe den ned.²¹⁶

— Det Drag af poetisk Skønhed, som Vildtet førte med sig overalt, hvor det viste sig i Landskabet, brød Bonden sig næppe om, — men en god Del af Prisen derfor maatte

han ikke desmindre betale. Alle andre — frem for alt Herskabet paa Herregaarden — kunde fryde sig, naar Hjortene i Skumringen lydløst som Skygger gled frem over de tavse Marker, der dampede af Kjærhuller og Moser, — og naar Høsten var slut og Jagttiden inde for Alvor, klang Jægerhornets Fanfarer og Hundenes Halsen overalt mellem Skove og Sletter.

Da var Banen fri, alle Vangegærder ryddede af Vejen, og Jagten stod som en Stormvind over de afhøstede Marker, da var det, — „somom Fjenden faldt i Landet, idetmindste maa Harene tro det. Da maa alle og enhver til Hest og herud, vare de end énøjede, krummepuklede og lamme. Hvem, som bringer flest Folk og de fleste Hunde med sig, er den ypperste“. ²¹⁷

Med et Suk mindedes Historikeren Vedel-Simonsen sin Barndomstid før Udskiftningen paa Herregaarden Elvedgaard i Nordfyen, da han ikke alene hørte tale om, men ogsaa selv som Tilskuer til Vogns havde været Deltager i — „de stolte og storartede Fællesjagter her paa Egnen, hvor man uden at afbrydes af Gjærder og Grøfter kunde tumle sin Hest i en Omkreds af flere Mile, og hvor den mest maleriske Afvexling af smaae og store Skovpartier, Hedeland, Moser, Agre, Søer, Kjær og Krat i samme Grad frydede Øjet, som Jagtens Glæder forlystede Sindet; men ogsaa det var ved min Hjemkomst forsvundet, de smaae Skovpartier vare ryddede, de store luftede, Søerne vare udtappede, Hedejorden opdyrket, og det ene Gjærde og den ene Groft og det ene levende Hegn efter det andet

betog enhver Udsigt til det Hele, saa at den livsglade Poesi saa at sige aldeles var tilintetgiort af den Nytte bringende Prosa“.²¹⁸

„Den Nytte bringende Prosa“, — ja vist, det var den, som rykkede frem og tog Livet af det gamle Landskab.

— Efter Midten af det 18. Aarhundrede nærmede det Tidspunkt sig med stærke Skridt, da en Forandring, en dybt indgribende Omformning af de bestaaende Tilstande, uundgaaeligt maatte til. Fællesskabet og det dertil knyttede Trevangsbrug, som forlængst havde opfyldt sin historiske Mission, var endelig og afgørende kørt fast, klemmt op i en Krog, hvor enhver Udvej syntes spærret.

I forskellige Egne søgte Bønderne selv delvis at frigøre sig for det gamle Sædskifte ved at indføre andre Brugsformer;²¹⁹ de mærkede bedst selv, hvor Jorden var udpint, og under Kvægpestens Hjem søgelse, da de trætte Agre berøvedes en Mængde Gødning, gik deres Ydeevne yderligere ned.²²⁰

Under disse Forhold virkede de opadgaaende Kornpriser som en Spore paa den Reformbevægelse, som — født af humane og økonomiske Betragtninger — var i støt og voksende Fremmarch.²²¹

Saa fulgte de da endelig Slag i Slag de store, grundlæggende Reforme: Delingen af de mægtige Overdrev, Jordfællesskabets Ophævelse med Udskiftning og Udflytning af Landsbyens Gaarde, Stavnsbaandets Løsning og som Slutsten Forordningen 1805 om Skovenes Fredning og Frigørelse af Fællesskabet.

Og i Løbet af de følgende Menneskealdre fuldbyrdedes i Kølvandet af alle disse Reformer en i Sandhed storartet Omformning af Landskabet.

Forandringerne hilstes med Glæde, og en Bølge af Fremdrift gik over Landet, samtidig med at dettes gamle Skønhed, det af ærværdige Traditioner tildannede Billede, bragtes — og nødvendigvis maatte bringes — som Offer. Det var Prisen, som ubønhørligt maatte betales.

Nye Skønheder skabtes ganske vist under den Udvikling, som fulgte, men de var af en anden Karakter, blidere, roligere og mildere end de stærke, lidt barske Træk, Fortiden havde prentet i Danmarks Jord.

SLUTNING

Det nye Land.

„Jeg ser den Tid imøde, i hvilken Udmarkerne ville ligne de velgødede Tofter, de sure Enge og Moser ville være forvandlede til fede Haarbunds-Enge, unyttigt Krat være bortryddet, nyttig Skov og Underskov omhyggeligen fredet, alt skadeligt Vand afgravet, alle Kampesten brugte til varig Indhegning med Stengærder; den Tid, i hvilken de udskiftede Bøndergaarde alle omgives med store, veldyrkede Kaal-, Urte-, Humle- og Frugthaver med Pile og andre nyttige Træer; den Tid, i hvilken Kløver, Kartoffel, nyttige Roers Dyrkning ikke mere vil være en Sjældenhed“.

Chr. Ditlev Reventlows Tale ved Bondefesten
paa Frederiksborg den 15. August 1788. ¹

DETTE Fremtidsbillede blev til Virkelighed i den følgende Tid. Reformerne havde udløst de bundne Kræfter, Virkelysten var vaagnet, og et storartet Arbejde sattes i Gang.

Det før saa indestængte Vand strømmede efterhaanden mod Havet; det rislede og klukkede i de Millioner af Ren-der og Grøfter, Bønderne fik gravet for at forbedre deres Jord; Sumpe og Moradser tappedes ud for at forvandles til Enge, og vildsomme Mosedrag med Overflødighed af Vand og Siv, hvor vilde Svaner før havde bygget Rede, Gunger, hvor ingen havde vovet at sætte sin Fod, omskabtes til Haarbund i Løbet af faa Aaremaal.²

Søernes Vandspejl skrumpede ind, groede til eller udtør-

redes helt, saa Folk blev formelig forskrækkede, da der allerede kort efter 1800 begyndte at vise sig Vandmangel.³ Ferskvandsfiskeriet var i Nedgang.⁴ og ikke uden en vis Bekymring lagde man Mærke til, at Aaløbenes Vandkraft efterhaanden tog voldsomt af.⁵

Friskt og forynget steg Landet frem af det Vaade. Paa de udskiftede Agre kom Jorden under Pleje som ingensinde før. Den stride Bevoksning af Torn og Krat barberedes bort, og heller ikke de spredte Træer fik længere Lov at brede deres Mørke over Markerne.

Det var, som om Danmark efter den lange Dvale pludselig vaagnede og fik travlt med at aflægge sin middelalderlige Klædning — forslidt og hullet som den var, — for at iføre sig nymodens Dragt.

Markerne ryddedes; thi i de Dage satte den frigjorte Bonde sig i Stengærdernes Mængde et i Sandhed kyklopisk Monument, — og en Øjenlyst var det for Fremskridtsfolk at se, hvorledes Stenene i Hundredtal brød frem af den bedre behandlede Jord.⁶

At anvende Markstenene i varige Hegn var langt fra noget nyt; Kongen havde 1695 ivrigt opfordret dertil; flere nord-sjællandske Skove blev i det følgende Aarhundrede indgærdede med stærke Diger, og her og der var der Herremænd, som med Kampesten fik hegnet forsvarligt om Hovmark og Skov.⁷ Men alt dette blegner dog helt i Sammenligning med det Rydnings- og Hegningsværk, Udskiftningstiden satte i Scene.

Ejeren af Knabstrup kunde saaledes 1804 meddele, at

han indtil da havde opsat 2 Mil dobbelte Stengærder og derved bragt 80 Tdr. hidtil unyttet Jord under Plov,⁸ og Stamhuset Lerchenborg rejste et Laan for at opbryde og bruge Markernes Stenmasse i 12,000 Favne dobbelte eller 18,000 Favne enkelte Stengærder.⁹ Paa egen Bekostning opførte Baroniet Løvenborg dem i en samlet Længde af 4 Mil, Holstenshus paa Fyen i ca. 3,¹⁰ og med Stolthed kunde V.A. Hansen, Landboreformernes trofaste Mand, henvise til, at han paa sit Gods Frydendal havde borttryddet „Millioner af Sten“ og udnyttet dem i ikke mindre end 28,000 Favne eller 7 danske Mil opstablede Stengærder.¹¹

Var der Bønder, som af gammel Slendrian lod Stenene ligge, fandtes der til Gengæld mangfoldige, som sled Næverne i Blod for at slæbe dem sammen i stærke Hegn. I Diernisse ved Faaborg modtog 50 Bønder saaledes 1784 Landhuusholdnings-Selskabets store Præmie paa 100 Rdr. for alene i et Aar af opbrudte Sten at have bygget 1502 Favne dobbelte og 443 enkelte Stengærder.¹² Og Præsterne stod ikke tilbage. Landøkonomen L.M. Wedel i Everdrup satte 1000 Favne om sin jord,¹³ og Sognepræsten i Svinninge paa Fyen lod sine Marker indramme af Stendiger i en Længde af næsten en halv Mil.¹⁴

Under Udskiftningen af Frederiksborg og Kronborg Amter var der paa Bønderjorderne her 1784—89 opsat 57,000 Favne eller over 14 danske Mil, samtidig med at Forstvæsenet om Skove og Stutterivange havde faaet 25 Mil Stengærder færdige,¹⁵ og da Fristen for Regeringens Hegningshælp 1790 var ved at udløbe, blev Stendigernes Udstræk-

ning ved en Kraftanstrengelse tilmed formeret med 21 Mil og flere tusinde Tdr. Land vundne for Dyrkning.¹⁶ Al Ære værd var ogsaa det Kæmpearbejde, som udførtes paa Jægerspris. Indtil 1773 var ca. 5½ Mil rejs.¹⁷ Alene 1760 —62 sattes der 7530 Favne, „som snart er utroelig for nogle og 90 Bønder, hvoraf Jægerspriis kuns bestaaer, naar man veed, at de derhos aarligen 2—3000 Favne Brænde har ført til Stranden og siden derfra i Baadene“,¹⁸ — og i Arveprinsens Tid voksede Stengærderne yderligere med 3 Mil.¹⁹

I de nye Tidens Sol tog Overtroen af. Talrige Gravhøje og andre Oldtidsminder, som Fællesskabet havde fredet, plyndredes nu for Sten og jævnedes, saa Rasmus Nyerup 1806 resigneret udtalte Haabet om blot at faa det bedste reddet; thi lykkedes det, — „kunde man med mindre Græmmelse give Resten til Pris for den idelig tiltagende, i sig selv saa saare ønskelige Higen efter Jord som efter Hegn“. ²⁰

Stendigerne rykkede saaledes i lange Kolonner ud Over Landet. De fulgte med deres Tyngde trofast Terrainbølgerne og vedkendte sig Samhørigheden med Jorden paa en egen tilforladelig Maade. Et nyt Skønhedstræk blev med dem føjet ind i det danske Landskab, — og de levende Hegn, som afløste Fortidens døde Gærder, gled i deres Friskhed forsonende ind i Marktavlenes stive Geometri.

Beplantede med Pil, Hassel, Berberis og Tjørn sluttede Jorddigerne op langs de lige Skel for at vaage over den hellige Markfred, og hvor Fællesskabets Vange før havde bredt

sig i deres Storhed, trak Hegn ved Hegn, Hæk ved Hæk deres Linjer ud langs Smaamarkernes regelrette Figurer. Gammeldags Folk havde stundom svært ved at vænne sig til Sligt, — „det hele seer ud som blotte smaa Vænger og Strimler, for Øjet en sælsom Gienstand“.²¹

Udflytningen fra Landsbyerne tog efterhaanden Fart, Gaard for Gaard fandt ud, — o. 1803 mentes ca. 5000 sjællandske Bondegaarde at have søgt nye Bopladser,²² — og langt som der blev mellem Naboer, tabte Bøndernes gamle Samliv sig, Bylaug, Gilder og ærværdige Skikke sygnede hen, og det tidligere Mylder af Marknavne gik i Glemme.²³

For Øjnene af den undrende Samtid fik Landet en ny Skikkelse. Den der for 20—30 Aar siden havde kendt Egnen mellem Roskilde og København, maatte — som det 1808 hedder, — „glæde sig ved den Forandring til det Bedre, som Tiden her har bevirket“,²⁴ og næsten alle var enige om, at de mange Udflyttergaarde gav Landet „et behageligere Udseende“.²⁵ „Det er saa herligt at see Mennesker og Menneskers Boeliger, særdeles lave, men reenlige Huuse; sorgfrie Nøjsomhed boer i dem“.²⁶

Digteren Pram betragtede 1806 med Behag de ved Søborg udlagte Agre og Græsgange, „besatte med et stort Antal meer eller mindre pyntelige Landfolksboeliger; Markerne afskaarne ved nette, snorlige Diger, Stengjerder, Vandgrøvte eller Hække, overalt den stigende Culturs frydelige Tegn“.²⁷ Og nu fuldbyrdedes efterhaanden, hvad Jens Baggesen saa i poetisk Fremsyn:

„Der, hvor nyelig golde Tidsler groede,
bølged sig en Hær af svangre Straae,
der, hvor usle Hytter samled' stoede,
muntre Boeliger adspredte laae“.²⁸

Regelmæssighed, Ryddelighed og Orden skulde triumfere; den forfløjne Natur fik ikke længere Lov til at stikke Bukkefoden frem, sligt taaltes ikke mere paa Agerjorden — og i Skovene kun til Nød. Thi ogsaa Skoven gik Forvandlingen i Møde.

Udflytningen stillede store Krav om Bygningstømmer, og 1802 kunde det fastslaaes som en Sandhed, — „at Skovene have lidt og vil lide meere ved Udskiftningerne, især paa den Maade de i Almindelighed behandles, ved at hugge ned for Foden, hvor udvisende Skytter eller forhungrede Skovfogder, enten af Bihensigter, Magelighed eller hen i Taaget, bruge det hellige Skovstempel, hvorved Vindene indlades til ubodelig Skade i Skovene“.²⁹ — Langt større Ofre maatte disse dog bringe for selv at frigøre sig af Fællesskabet.

I Nordsjælland gjordes Begyndelsen; enkelte Godsejere fulgte efter, og endelig ophævede Forordningen af 27. September 1805 Fællesskabet i Skovene, indskærpede Fredning og Hegning, forbød Kreaturgræsningen og lagde Baand paa den tøjlesløse Borthugning, man før havde brugt.

Langt om længe fik Skoven Fred, men dyrt maatte den betale derfor. For at faa Bønderne ud af Fællesskabet her blev det nødvendigt at afløse deres Græsningsret med Jord, og dybt maatte der skæres for at afrunde og samle de Split-

tede Træsamfund. Agre og aabne Sletter lagdes ind under Skellet for at skaffe Skoven en sluttet Figur, og spredte Træer og Lunde blev givet til Pris og tillagt Bøndernes Part. Alene i Nordsjælland kom 294,000 Bøge foruden en Mængde andre Træer 1792 til at staa udenfor Skovhegnene paa Bøndernes Jord. De tilhørte vedblivende Kongen, men Hugstilladelser var lette at faa, og 1807—14 fældedes de fleste.³⁰

Hvor Bønderne paa det udskiftede Areal fik frie Hænder, fandt en storartet Nedslagtning Sted. Over Halvdelen af Skovene i Hørsholm Amt ryddedes for at redde Resten,³¹ — men fra nu af opnaaede den hegnede Skov baade Fred og fornuftigere Form. Den var ikke mere et gennemsigtigt Slør over Egnen; lukket, samlet og fastholdt bag nogenlunde regelmæssige Linjer fik den for Fremtiden en Krop. Stengærdet i Skellet stod Vagt ved dens Fod, Konturen blev stærkere, Brynet ikke som før udtunget i Krat og Trægrupper, men klart afgrænset med Løvmassen ludende over Kampestensdiget, der langs med de aabne Marker forløb saa smukt gennem Landskabet.

Men Skovens Forvandling var ikke begrænset til Bryn og Figur alene, — under Forstmændenes Hænder omformedes dens Indre aldeles. Ensartede Kulturer indtog Sletterne, Sumpe og sure Steder afvandedes, alderstegne eller vantrevne Træer sank for Øksen, Regelmæssighed og rationel Drift fortrængte mere og mere det fordums Billede, hvis maleriske Skønhed gik under.

Selv Træbestanden blev efterhaanden en anden, idet Ud-

skiftningen afgjorde den tusindaarige Kamp mellem Eg og Bøg. I den for Kvæget befriede Skov myldrede Bøgeplanterne nu frem, og hvor Egen før havde følt sig tryk paa fugtige Pletter, gav Afgrøftningen og den ved Hugstflader udtørrede Bund Bøgene fri Bane.

I Krigsaarene 1807—14 gik det yderligere ud over Egemassen, som maatte afstaa sin bedste Marv til Orlogsskibenes Skrog,³² — og samtidig med at Bøgen paa de øvrige Træers Bekostning afgjort fik Overmagt, indtog den lidt efter lidt Højsædet i Digternes, ja hele Landets Bevaagenhed. Gammel og rynket som Egen stod, omsluttet af hoverende Bøgeungdom, følte denne Skovens Konge sig fortrængt fra sin Plads, — ogsaa i Befolkningens Hjærte. *Bøgen* blev alt baade i Skoven og den almindelige Bevidsthed, — den danske Bøg, hvortil en Fremmed mente ingen Steder at have set Magen, udfoldede sig paa Sjælland i en Skønhed, der for ham gjorde denne Ø til „Bøgenes Fædreland“.³³

Trods sin Talrighed havde dette Træ dog ikke tidligere indtaget nogen fremskudt Plads hos Poeterne, selvom en enlig Fugl som Ambrosius Stub i sin Foraarsvisе kvjdrer:

„den høje Top
skal klædes op,
og Vaaren pynter Bøgen ud
til Brud“.

Thi det er i Virkeligheden først Øhlenschläger, som i kongelige Rytmer kroner den til Sindbillede paa Landets Skønhed.

„Tykke, veldædige Bøge! mosdækkede Stene!
Smilende Stund!
O. hvor du favner mig kiøligt med løvfulde Grene,
hellige Lund.

Her under Stammen af dig, medens Fuglene tone
Elskov og Spøg,
sødt vil jeg hvile, her under din hvælvede Krone,
knudrede Bøg.“³⁴

Selv i Slægt med dette Træ i dets frodige Svulmen besang
han det Gang paa Gang, — og snart genlød hele Parnasset
af Lovprisning af Danmarks Bøgesal.³⁵

Det kunde næsten se ud, som om Digterne her fuldt og
helt gik ind for det nye ved at hylde Bøgen, som begun-
stigedes saa stærkt af de forandrede Forhold, — men saa-
ledes forholdt det sig dog ikke. De Bøge, Digterkongen,
besang, var jo netop Resterne af Fortidens Skovsceneri, i
hvis Rummelighed Løvmasserne havde kuplet sig; thi efter-
haanden som Nytteprincippet fik mere Magi, blev Træerne
af en anden Struktur, der fyldte den sluttede Bevoksning
med ranke Stammer og stakkels, forklemte Kroner. Den
Skov, Romantikerne elskede, var den gamle, som nu skulde
omskabes, de brede Kæmpetræer, de kratfyldte Sletter,
hvis Vildhed betog Fantasiaen.

Natursværmeriet, som med Slutningen af 1700erne for-
plantede sig til Danmark, fandt i den monumentale Skov et
Tempel, som stemte Sindet til Højtid, og en særlig Dyr-
kelse viede man derfor de sekelgamle Træer. I Skyggen af
dem eller højt i deres Kroner, løftet op over Jorden og be-

gravet i Løvets Hvisken, kunde man af Hjærtens Lyst give sig hen til Tænkning og Drømmeri.

I Skoven ved Fraugdegaard var der i en Kæmpebøg baade paa Roden og inde i Træets Hulrum udhugget Siddepladser,³⁶ og 5 Alen oppe i en af Christianssædes vældigste, hule Ege havde C. D. Reventlow bygget et lille Bræddelysthus, hvor Jens Baggesen skrev „Landsforvandlingen eller Bøndernes Frihed“.³⁷

„Her i Skovens lysbestrøede Skygger,
langt fra kiede Stæders vilde Larm,
hvor sin Throne Philomele bygger,
føler jeg mig tryk i Friheds Arm.

Her i Egens tempelhalte Hierte,
stille, som det Skiul, der giemmer mig,
renset for hver Plet af jordisk Smerte,
helliget i Fryd, jeg hører dig.“

Da Reventlow som ung 1764—67 studerede i Sorø, havde han i Kronen af en Eg indrettet sig en Læseplads, som i de følgende Aar toges i Brug af Johan Bülow,³⁸ og Frederikke Bruun fandt i sine Ungpige dage en lignende „lille Rede“ i Toppen af en gammel Pil ved Faderens Landsted.³⁹

Datidens overstrømmende Følsomhed valgte med For kærlighed Naturen til Medvider og Fortrolig; lønlige Baand bandt Mennesket til Skovens Dybde, — og netop i de Dage, da Økserne løftedes mod dens gamle Pragt, blomstrede en formelig Trækultus frem i de blidt bevægede Sind.

Den ældgamle Skik at riste Navne i Stammerne fik nu et fornyet Liv. I mangen Park eller Præstegaardshave bar

Lindestammerne en Række Initialer, hele Slægts- og Embedsregistre, som pietetsfuldt fortsattes i Aarenes Løb,⁴⁰ og i „de skønne Følelsers“ Dage udartede dette til en sand Mani. Varm af Forelskelse eller overmandet af „Vennehuldskab“ tog man Træerne til Vidne, Kniven maatte frem og de glatte Bøgestammer holde for. Egen, hvis barske Skæl frabad sig den Slags Intimiteter, kom ikke med i Fortroligheden. Rundt om i Skovene bar Bøgene derfor gabende Saar; at skære sine Kæres Navne deri var som at indgaa en hellig Pagt. Vemodigt mindedes Øhlenschläger saaledes som ældre sine Drengaaars Ture til Dyrehaven:

„De ere forsvundne, de skønne Barndomsaar! Fader, Moder, Søster, Venner ere døde! — men det store Træ staaer der endnu, hvori Bernt Winckler og jeg, lige fra 1792 af, mange Aar i Rad, skare vort Mærke, under mit A. G. Ø., og min Søsters S. W. B. Ø. I en senere Periode har jeg ofte valfartet her ud med mine egne Børn, fortsat Mærkerne i Træet, og skaaret mit Navn deri, der dog ikke blev heelfærdigt.“⁴¹

Efter Calmettes Død havde Gehejmerraad Moltke i et gammelt Træ paa Liselund indgravet et langt, fransk Mindevers,⁴² i Billesborg Skov bar en Gruppe paa 9 Træer en aabenbart sammenhørende Sentensrække paa Latin med Aarene 1784—86,⁴³ og en tilsvarende Flid skamferede mangel en Stamme.⁴⁴

Skuespilleren Michael Rosing havde 1777 i Asminderød Skov indskaaret sit eget, sin Hustrus og siden sin ældste Datters Navne i et Par Tvillingtræer, der groede „saa tæt ved hverandre, somom de var skudt af en og samme Rod“.

Atter og atter opsøgte Familien dem under de aarlige Sommerophold for at betragte og forøge Navnene, — „og vores Hierter vare saa fulde af Glæde, at den gjorde stum og stirrende“. Man omfavnede, velsignede og kyssede disse indviede Træer, og skrev man til Vennen Rahbek, — hvis Navn naturligvis ogsaa figurerede i Helligdommen, — bragte man ham en Hilsen derfra.⁴⁵

— „Hvor hele Landet er en Tryllepark, behøves ingen Søndermark“, havde Jens Baggesen sagt; — da Danmark laa i sin gamle Skikkelse, præget af Afveksling og Naturens Luner, dannede Parker og Haver en Modsætning hertil. Stive, symmetrisk opbyggede over strenge Akser og suverænt underlagt det arkitektoniske Helhedssyn, sluttede de franske Barokanlæg op som en Ramme om Slotte og Lyststeder, — men kastede man et Blik ud over Hegnet, mødte man her som et Modbillede Landet selv i al dets fortryllende Uorden.

Skulde det virkelig være en ren Tilfældighed, en Modestrømning og intet andet, at netop i den Periode, da der kaldtes til Kamp mod det gamle Land, brød den engelske Have sejrrikt frem, naturfrisk, yndefuld og levende, — næsten som en Protest mod det Udryddelsesværk, som paa Mark og i Skov truende voksede i Omfang?

Hvad „den romantiske Have“ var, dens Forudsætninger, Type og sammensatte Væsen har — ligesom den Atmosfære, hvori den levede, — netop nu fundet saa fin en Fortolker,⁴⁶ at der ikke her er Grund til yderligere at dvæle derved, — men set i Sammenhæng med Naturomgivelserne

er der Træk, som er paaafaldende og i det Stille uden Tvivl medvirkende ved dens frodige Udfoldelse herhjemme.

Forbilledet for den nye Havestil var jo det gamle, mangfoldige Landskab, Naturen selv blev den Læremester, hvortil der trygt kunde henvises. „Gaa ud i Skovene og se, hvorledes denne store Kunstnerinde planter“, — skriver en af Stilens Profeter 1782, — „se, hvorledes den adskiller, hvorledes den forener, hvorledes den her trækker sammen, hist spreder ud, hvor den er sparsom i Overflod og mangfoldig uden Ødselhed, hvorledes den skyer alt Haardt, alt Skarpt, hvorledes den hvælver sine Grupper og Lunde og lader Helheden tone sammen i blide Omrids“.⁴⁷

Det er det gamle Land, som her lyslevende dukker frem, og nogen skønnere Natur kunde man i visse Henseender ikke finde end paa Sjælland, hvor „Øjet henrykkes af Egne og Udsigter, som giver hvert Landskabsbillede sin Fuldendelse og vækker en hed Længsel efter Landlivets Fornøjelser“.⁴⁸ Den paa europæisk Baggrund opdukkende Mode fik utvivlsomt netop i Sammenhæng med Udskiftningens voldsomme Indgreb en dybere Farve, en inderligere, hjemlig Betoning.

For at skabe en Park var det klogest at tage et Natur-omraade til Indtægt, — taabeligt at borttrydde det, man drømte om at faa; thi „hvilken Kunst, hvilken Magt giver med det samme den plyndrede Plads sine ærværdige Stammer igen, sine herlige Skovmasser, mod hvilke den artigste Plantning, udført med Kunst, kun er Legeværk“.⁴⁹ Fortidens Sjælland havde alt, hvad man kunde ønske sig, des

villigere forlod man derfor her den tidligere Regelmæssighed — for at „*elske Naturen i udhuggede Skoves henrivende Vildnis*“.⁵⁰

Ud af Skoven selv formede man saaledes nogle af de navnkundigste, romantiske Haver, — Dronninggaards, Liselunds, Gisselfelds, Enrums og mange flere, — og de gamle Kæmpetræer fik, selv som døde Ruiner, Lov til at blive staaende;⁵¹ et Udsnit af det gamle Land bjergedes indenfor Havegærdet — for i friseret, idealiseret Skikkelse at fortsætte Livet en Stund endnu.

De menneskelige Modsigelser udgør et mærkeligt Islæt i Kulturhistorien. Midt i den højlydte Glæde over alt det Nye, som brød frem, var det alligevel, somom man blev bange og i Længsel strakte Armene ud for at fastholde det Gamle, som mere og mere forsvandt. —

KILDER OG BEVISSTEDER

KILDER OG BEVISSTEDER

Indledning. Det gamle Land.

1) Gr. Begtrup : Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møen, I, Kbh. 1803, 293. — 2) Oeconomisk Journal, 1758, 398 f. — 3) Danmarks og Norges oekonomiske Magazin, VI, 1762, 160. — 4) V. E. Maar : Det danske Landbrugs Historie, Kbh. 1912, 27 f. — 5) O. F. C. Rasmussen : Optegnelser om Gisselfeld, Nestved 1868, 221 f. — 6) Danske Atlas, II, Kbh. 1764, 33. — 7) Husai Breve om Bondestanden, tilligemed Anmerkninger over Hoveriet og Fødestavns-Friheden, Kbh. 1787, 9. — 8) (F. Buchwald) : Forsøg til en Bestemmelse af Regler, hvorefter i ethvert givet Tilfælde en Bonde-Gaards fordeelagtigste Størrelse kan udfindes etc., Kbh. 1784, 25. — 9) Joh. Ditl. Wilh. Westenholz : Priisskrift om Folkemængden i Bondestanden, Kbh. 1772, 79. — 10) Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møen, I, 1803, 188. — 11) I. I. F. Friis' Udgave af Rhodes Samlinger til Laaland-Falsters Historie, I, Kbh. 1859, 495. — 12) Chr. H. Brasch : Vemmetoftes Historie som Herregaard, Slot og Kloster, III, Kbh. 1863, 175. — 13) Axel Linvald : Bistrup, Byens Gods, 1661-1931, Kbh. 1932, 92. — 14) Povl Hansen : Bidrag til det danske Landbrugs Historie : Jordfællelseskabet og Landvæsenskommissionen af 1757, Kbh. 1889, 64. — 15) Indberetning 1743, Svendborg Amts historiske Aarsskrift, 1916, 19, 22. — 16) Edvard Holm : Kampen om Landboreformerne i Danmark i Slutningen af 18. Aarh., Kbh. 1888, 233. — 17) Gr. Begtrup, anf. St., II, 1803, 445; Danske Atlas, I, Kbh. 1763, 602 ; .Carl Linnæi Skånska resa 1749, Stockholm 1751, 407. — 18) E. Marquard : Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre, I, Kbh. 1929, 413. — 19) Aabent Brev af 19/6 1613, V. A. Secher: Corpus constitut. Daniæ, III, 406. — 20) Kr. Erslev : Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stænder-

mødernes Historie i Kristian IV's Tid, I, Kbh. 1883—5, 430. — ²¹⁾ Oeconomisk Journal, III, 1758, 314. — ²²⁾ Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, V, 1761, 368 ; Chr. Vaupell : Om de Forandringer, som det danske Skovlands Udstrækning har været underkastet i den historiske Tid, Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskab, 2. R., IV, 1862, 416 ff. — ²³⁾ Oeconom. Journal, III, 1758, 314 f. — ²⁴⁾ Forordning af ^{20/10} 1670. — ²⁵⁾ L. S. Fallesen : Chronologisk Samling af de kgl. Forordninger og aabne Breve Forst- og Jagtvæsenet i det egentlige Danmark angaaende, som fra Aaret 1660 til vore Tider ere udkomne, Kbh. 1836 ; jfr. A. F. Bergsøe : Den danske Forst- og Jagt-Lovgivning, Kbh. 1842, 9 ff. — ²⁶⁾ Ludv. Holbergs korte Betænkning over den nu regierende Quæg-Syge, Det Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter, II, 1745, 399 f. Jfr. O. F. G. Rasmussen : Optegnelser om Gisselfeld, Nestved 1868, 264 ; Chr. H. Brasch : Vemmetoftes Historie, III, Kbh. 1863, 203 ; C. Weismann : Skov og Skovbrug paa Fyen i det 19. Aarh., Odense 1900, 14 f. ; A. Oppermann : Skove og Søer, i „Sorø, Klosteret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne“ , II, Kbh. 1931, 39 ; Dansk Skovforenings Tidsskrift, 1925, 385.— ²⁷⁾ I. N. Wilse : Fuldst. Beskrivelse af Stapel-Staden Fridericia, Kbh. 1767, 224. — ²⁸⁾ I. N. Wilse : Reise-Iagttagelser i nogle af de nordiske Lande etc., V, Kbh. 1798, 88 f. — ²⁹⁾ Aug. Hennings : Oeconomische Beobachtungen einer 1779 auf Befehl unternommenen Reise durch Jütland, Kopenhagen-Leipzig 1786, 173. — ³⁰⁾ Præsteindberetning til Thura 1755 (Viborg Landsarkiv, Viborg Bispearkiv. Alm. Specifikationer m. m., Pakke 29). — ³¹⁾ C. F. Schmidt : Forsøg til en Opdagelse af nærværende Træ- og Brændemangels Aarsager etc., Kbh. 1783, 30. — ³²⁾ C. Weismann : Skove og Skovbrug paa Fyen i det 19. Aarh., Odense 1900, Bilagskort. — ³³⁾ Samme : Vildtets og Jagtens Historie i Danmark, Kbh. 1931, 235. — ³⁴⁾ Chr. Vaupell, anf. St., 2. R., IV, 1862, 428. — ³⁵⁾ F. L. Thanck : Betænkninger til Prøvelse om muelige Forbedringer i Bondestandens Vilkaar m. m., Kbh. 1787, 12. — ³⁶⁾ Aug. Hennings : Iagttagelser paa en indenlandsk Reise, -Minerva VI, 1786, 454. — ³⁷⁾ Digtet „Antvorskov“. — ³⁸⁾ G. L. Baden i „Minerva“, 1805, I, 34. — ³⁹⁾ Christen Prams udvalgte digteriske Arbejder, samlede og udgivne af K. L. Rahbek, II, 1825. — ⁴⁰⁾ Catteau Calleville : Beskrivelse over Østersøen, oversat af O. I. Rawert, Kbh.

1816, 120. — ⁴¹⁾ N. H. Weinich : Beskriv. over Stevns Herred, Kbh. 1798, 5 ; Joh. Ludv. Lybecker : Forsøg til nogle Betragtninger over Fiskene og Fiskerierne i Almindelighed, samt en fysisk, histor., oekonom. og politisk Afhandling om Silde-Fiskerierne i Særdeleshed m. m., Kbh. 1792, 313f. ; Joh. Paludan : Forsøg til en antiquar., histor., geograph. og statistisk Beskriv. over Møen, II, Kbh. 1824, 248. Forbud mod Bønders og Fiskeres Sælhundejagt, C. Weismann: Vildtets og Jagtens Historie i Danmark, Kbh. 1931, 291. — ⁴²⁾ With : Kortfattede Efterretninger om nogle af de danske Fiskekyster etc., Nordisk Landvæsens og Landhuusholdnings Magazin, udg. af N. Lund, II, Kbh. 1802, 187. — ⁴³⁾ Iris og Hebe, 3. Kvartal 1799, 220. Om Sælhundenes Mængde i Roskildefjord, L. M. Wedels Indenlandske Reise etc., II, Odense 1806, 21, jfr. F. C. Hiort: Lunden ved Jægerspris Færggaard, et poetisk Forsøg, Kbh. 1784, 10 ; om Jagten paa dem ved Hindsholm, hvor der i 18. Aarh. kunde fanges indtil 1000 Stykker om Aaret, Danske Atlas, III, Kbh. 1767, 587.

1. Kapitel : Skovene.

¹⁾ R. Rothe: Landskabsgartneriske Betragtninger over Danmark, Kbh. 1853, 98. — ²⁾ R. A. ; Overjægmesterens Arkiv. Breve fra Overførsterdistrikterne. Vordingborg og Antvorskov Amter 1741—64. Synsforretning over Gunderslevholm m. fl. Skove af $7\frac{1}{2}$ 1759 ; Jørgen v. Hielmkrone : Dannemarks Fordele ved et fuldkomnere Landbrug etc., Kbh. 1784, 27. Ellen har i „tidlig Frøbæring, hyppige og rige Frøaar, let Spredning af Frøet og stor Holdbarhed“ et stærkt Vaaben i sin Kamp, A. Oppermann : Skovene og Skovbruget i Danmark, Kbh. 1917—18, 18. — ³⁾ Jfr. B. C. Sandvig : Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over Øen Møen, Kbh. 1776, 10. — ⁴⁾ Om Lind i danske Skove se C. H. Ostenfeld : Bemærkninger om danske Træers og Buskes Systematik og Udbredelse, II, Vore Linde-Arter, Dansk Skovforenings Tidsskrift, V, 1920, 164—181. En ældgammel Lindebevoksning i Rudbjerggaard Skov, Chr. Vaupell : Bøgens Indvandring i de danske Skove, Kbh. 1857, 58 ; Nic. Jonge : Kongeriget Danmarks chorographiske Beskrivelse, Kbh. 1777, 358. Gamle Linde i Boholte Skov, Indb. om Tryggevalde Amts Skove 1730, Østsjællandske Aarbøger, IX, 1909,

33. En Kæmpelind i Basnæs Skov, P. Nielsen : Sydvestsjællands Vegetation, Botanisk Tidsskrift, 2. R., II, 1872—74, 299. — ⁵) Chr. Vaupell : De danske Skove, Kbh. 1863, 47. Gl., krogede Linde nævnes her 1710 (R. A. ; Kommissionen vedk. Prins Jørgens Livgeding i Vordingborg Amt af ¹³/₅ 1710, 1710—12 Syn over Skovene), samt 1730 (R. A. ; Skov- og Jagtvæsen. Forskell. Beskriv. af Kronens Skove 1698—1740, Vordingborg Amt 1730—31). — ⁶) Østsjællandske Aarbøger, IX, 1909, 40. — ⁷) Chr. Vaupell : Om de Forandringer, som det danske Skovlands Udstrækning har været underkastet etc., Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskab, 2. R., IV, 1862, 423. — ⁸) R. A. ; Skov- og Jagtvæsen. Beskriv. over Kronens Skove 1680. Antvorskov. — ⁹) Chr. Vaupell : De danske Skove, Kbh. 1863, 177 f.; Ch. Lütken : Statistisk Beskrivelse af de danske Statsskove, Kbh. 1870, 180 ; samme : Den Langenske Forstordning, Kbh. 1899, 91. — ¹⁰) C. H. Ostenfeld, anf. St., 170 ff. ; Kidholm i Kolding Fjord, Chr. Vaupell, anf. St., 48 ; Fænø, Indberetn. 1743, G. L. Wad : Fra Fyens Fortid, III, Kbh. 1921, 169 ; Turø, 1743, „nogle faa gamle Linde“, Svendborg Amts histor. Aarsskrift, 1916, 67 ; Hjelm, Indb. 1744, Aarb. udg. af Randers Amts histor. Samfund, XII, 1918, 83. — ¹¹) Dansk Skovforenings Tidsskrift, IX, 1924, 605, 610. — ¹²) A. Oppermann : Egens Træformer og Racer, Kbh. 1932, 52. — ¹³) Esaias Fleischer : Forsøg til en Underviisning i det danske og norske Skovvæsen, Kbh. 1779, 76. Jfr. om dette Træ, L. A. Haueh : Ask, H. 1—3, Kbh. 1932—34. — ¹⁴) v. Krogh : Kort Underviisning for Forstbetienterne udi det første Slesvigske Jægermester-District, Haderslev 1800, 30. — ¹⁵) Chr. Vaupell, anf. St., 43 ; Ludv. Boesen : Beskrivelse over Lundsgaard, Kbh. 1769, 17 ; E. Fleischer, anf. St., 184. — ¹⁶) Erik Viborg : Botanisk-oekonomisk Beskriv. over de i Landhuusholdn. vigtigste Aspe- og Pilearter, 1794, Det kgl. danske Landhuusholdnings Selskabs Skrifter, VI, 1800, 99. — ¹⁷) Simon Paulli : Dansk Urtebog, Kbh. 1648, 41 ; J. C. Bendz : Efterretn. om Rønninge og Rolfsted Sogne, Odense 1820, 52 ; Ludv. Boesen : Beskriv. over Lundsgaard, Kbh. 1769, 17 f. I Langdelskov paa Als fandtes der Kirsebærtræer, hvis Stammer var 14 Tommer i Tværmaal, Chr. Vaupell, anf. St., 59. — ¹⁸) Chr. Vaupell, 170 ; Tidsskr. for Skovbrug, VIII, 131. — ¹⁹) B. C. Sandvig : Beskriv. over Øen Møen, Kbh. 1776, 7 ; J. Paludan : Beskriv. over Møen, II, 1824,

28. — ²⁰) Simon Paulli : Dansk Urtebog, Kbh. 1648, 81 ; Johan Paulli : Dansk oeconomisk Urte-Bog, Kbh. 1761, 342 ; R. Rothe : Landskabsgartneriske Betragtninger over Danmark, Kbh. 1853, 98. — ²¹) Chr. Vaupell, 196 ff. ; Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Sielland og Møen, II, Kbh. 1803, 306 ; Nye oeconomiske Annaler, udg. af Chr. Olufsen, II, 1815, 130, 132 f., 136 f. ; Østsjæll. Aarbøger, IX, 1909, 41 ; Tidsskr. for Skovvæsen, XX, 1908, 142. — ²²) Nic. Jonge : Kongeriget Danmarks chorographiske Beskrivelse, Kbh. 1777, 4. — ²³) Svendborg Amts Aarsskrift, 1916, 64 ; Aug. Niemann : Forststatistik der dänischen Staten, Altona 1809, 63. — ²⁴) Hansische Geschichtsblätter, 1908, 401 ; Vaupell, 183 ; Simon Paulli, anf. St., 5. — ²⁵) E. Marquard : Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre, III, Kbh. 1941, 256 ; C. E. Secher : Danmark i ældre og nyere Tid, I, Kbh. 1874, 246 ; Henning Matzen : Kjøbenhavns Universitets Rethistorie 1479-1879, II, Kbh. 1879, 298 f. ; Fra Frederiksborg Amt, Aarbog 1927, 50 ; H. B. Melchior : Histor. Efterretninger om den frie adelige Skole Herlufsholm, Kbh. 1822, 178. — ²⁶) C. Christensen (Hørsholm) : Agrarhistoriske Studier, I, Kbh. 1886, 82. — ²⁷) N. Jonge : Kongeriget Danmarks chorographiske Beskrivelse, Kbh. 1777, 4 ; Nordisk Landvæsens og Landhuusholdnings Magazin, udg. af N. Lund, III, 1802, 7 f. ; Chr. Vaupell, anf. St., 196 f. ; A. F. Bergsøe : Den danske Stats Statistik, II, Kbh. 1847, 201, 228 ; A. Oppermann : Fra Skov og Hede, Viborg 1929, 301. — ²⁸) Nye oeconomiske Annaler, udg. af Chr. Olufsen, II, 1815, 133 ff. — ²⁹) C. G. Høgstrøm : Taasinge paa Niels Juels Tid, Nyborg 1916, 120. — ³⁰) G. W. Brüel : Bidrag til den practiske Forstvidenskab, Kbh. 1802, 35 f. ; Chr. Vaupell: De danske Skove, Kbh. 1863, 174 ff. ; Østsjællandske Aarbøger, IX, 33 f. — ³¹) Chr. Vaupell, anf. St., 64. — ³²) R. Rothe : Landskabsgartneriske Betragtninger over Danmark, Kbh. 1853, 61. — ³³) P. E. Müller : Skovbruget, V. Falbe Hansen og Will. Scharling : Danmarks Statistik, II, Kbh. 1887, 36. — ³⁴) Chr. Olufsen : Danmarks Brændselsvæsen, Kbh. 1811, 283. — ³⁵) Severin Kjær : Fra Stavnsbaandets Dage, Kbh. 1888, 166. — ³⁶) J. M. Thiele : Danmarks Folkesagn, III, Kbh. 1860, 11. — ³⁷) R. Nyerup og P. Rasmussen : Udvalg af danske Viser, I, Kbh. 1821, 284. — ³⁸) Arent Berntsen : Danmarks oc Norgis fructbar Herlighed, Kbh. 1656, II¹, 37 ; II^{II}, 133. —

³⁹⁾ G. W. Brüel : Bidrag til den practiske Forstvidenskab, Kbh. 1802, 33. — ⁴⁰⁾ O. Lütken i Oeconomisk Magazin, VI, 1762, 272. — ⁴¹⁾ Ch. Lütken : Den Langenske Forstordning, Kbh. 1899, 9. — ⁴²⁾ A. F. Bergsøe : Den danske Forst- og Jagt-Lovgivning, Kbh. 1842, 4 f. — ⁴³⁾ Danmarks og Norges oekonomiske Magazin, I, 1757, 217. — ⁴⁴⁾ J. Junge : Den nordsjællandske Landalmues Karakter etc., 1798, ny Udg. ved Hans Ellekilde, Kolding 1915, 148. — ⁴⁵⁾ M. G. P. Repholtz : Beskrivelse over Baroniet Stampenborg, Kbh. 1820, 130 ; Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møen, II, Kbh. 1803, 317. — ⁴⁶⁾ Oeconomisk Magazin, VI, 1762, 267. — ⁴⁷⁾ Aug. Niemann : Vaterländische Waldberichte, II III, Altona 1822, 73. — ⁴⁸⁾ P. Jensen : Skovbruget i gl. Dage i Kværndrup Sogn, Aarvog for dansk Kulturhistorie, 1896, 89. — ⁴⁹⁾ Henning Matzen : Kjøbenhavns Universitets Retshistorie, II, Kbh. 1879, 303. — ⁵⁰⁾ Oeconomisk Journal, 1758, 319. — ⁵¹⁾ Danmarks og Norges oeconom. Magazin, V, 1761, 373 — ⁵²⁾ L. M. Wedel : Indenlandske Reise, I¹, Kbh. 1803, 46. — ⁵³⁾ C. Weismann : Vildtets og Jagtens Historie i Danmark, Kbh. 1931, 285 f. — ⁵⁴⁾ Aug. Niemann : Vaterl. Waldberichte, II III, Altona 1822, 74. — ⁵⁵⁾ To Breve om Bondestandens og Landhuusholdningens Forbedring, Kbh. 1766, 31. — ⁵⁶⁾ Danmarks og Norges oekonomiske Magazin, VI, 1762, 267. — ⁵⁷⁾ A. F. Bergsøe : Geh. Statsminister Greve Chr. D. F. Reventlows Virksomhed, II, Kbh. 1837, 126. — ⁵⁸⁾ Det kgl. danske Landhuusholdnings Selskabs Skrifter, VI, Kbh. 1800, 300. — ⁵⁹⁾ Edv. Holm : Danmark—Norges Historie under Frederik V, II, Kbh. 1898, 65. — ⁶⁰⁾ Husai Breve om Bondestanden etc., Kbh. 1787, 7. — ⁶¹⁾ M. G. P. Repholtz, anf. St., 1820, 130. — ⁶²⁾ A. Rasmussen Søkilde : Holstenshus og Nakkebølle, Odense 1875—78, 94. — ⁶³⁾ L. M. Wedel: Indenl. Reise, II, Odense 1806, 163. — ⁶⁴⁾ J. M. Thiele : Danmarks Folkesagn, II, 1843, 53. — ⁶⁵⁾ C. Weismann : Skove og Skovbrug paa Fyn i det 19. Aarh., Odense 1900, 29. — ⁶⁶⁾ Danmarks og Norges oekonomiske Magazin, VI, 1762, 296. — ⁶⁷⁾ Oeconomisk Journal, 1758, 319. — ⁶⁸⁾ E. Fleischer : Liv og Levnets Beskrivelse, Kbh. 1785, 64 ; jfr. Chr. Vaupell : Om de Forandr., som det danske Skovlands Udstrækning har været underkastet, Tidskrift for populære Fremstillinger af Naturvidensk., 2. R., IV, 1862, 401 ; N. Rasmussen Søkilde : Holstenshus og Nakkebølle, Odense 1875, 77 ;

Gr. Begtrup, anf. St., II, 1803, 317 ; A. F. Bergsøe : Chr. D. F. Reventlows Virksomhed, II, Kbh. 1837, 127 ; Åke Campbell : Skånska bygder under förre hälften av 1700-talet, Uppsala 1928, 151. Fleischer skriver 1785, at i visse Skove var det „en Raritet“ at finde et fuldkommen helt Træ. Indb. af ⁵/₅ 1785 (R. A. ; Breve og Erklæringer i Henh. til Rentekammerets Cirkulære af ²⁹/₃ 1785 ang. Fællesskabets Ophævelse ved Udskiftn. af Skove og Tørvemoser). Jfr. ogsaa Jens Baggesens Digt : Jeppe, 1785 (Jens Baggesens danske Værker, udg. af Fort. Sønner og C. I. Boye, I, Kbh. 1827, p. 124). — ⁶⁹) J. Junge : Den nordsjællandske Almues Karakter etc., Nyudgave 1915, 148 f. — ⁷⁰) Aarvog for dansk Kulturhistorie, 1896, 89. — ⁷¹) Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Fyen, Langeland, Ærø, Lolland og Falster, I, Kbh. 1806, 19. — ⁷²) H. F. Rørdam : Kjøbenhavns Universitets Historie, III, Kbh. 1873—77, 325. — ⁷³) R. A. ; Skov- og Jagtvæsen. Beskriv. over Kronens Skove i Danmark 1680—81. — ⁷⁴) Chr. A. Brasch : Vemmetoftes Historie som Herregård, Slot og Kloster, I, Kbh. 1859, 185 f. — ⁷⁵) R. A., Kommissionen vedkommende Prins Jørgens Livgeding i Vordingborg Amt af ¹³/₅ 1710. — ⁷⁶) Torkel Baden : Skrivelse til sin Ven i Anledning af et hemmeligt udspreedt Skrift om de kgl. Domæner paa Wordingborg Amt, Kbh. 1773, 6. — ⁷⁷) E. Fleischer : Liv og Levnets Beskrivelse, Kbh. 1785, p. 68 ff., jfr. 64 ; Aug. Hennings : Landbrug og Bondeliv i Midtsjælland, 1770, Fra Arkiv og Museum, I, 1899—1900, 184 ; samme : Iagttagelser paa en indenlandsk Reise 1786, „Minerva“, VI, 1786, 451. — ⁷⁸) R. A., Landvæsenkontoret. Indk. Betænkn. til Landvæsenets Fremtarv og Nytte i H. t. Kommissions Cirkulære af ³/₁₂ 1757 : Indb. fra Bjergbygaard af ¹/₇ 1758. Jfr. Fra Holbæk Amt, Aarb. VII, 1913, 119. — ⁷⁹) Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand paa Fyen m. m., I, Kbh. 1806, 409. Synet af Skovtræer med afkappede Grene har været saa almindeligt i Datiden, at det sætter Præg selv paa de Skovscenerier, Teatermalerne forfærdigede. Dette fremgaar bl. a. af Fig. 78, 82 og 97 i Torben Krogh : Danske Teaterbilleder fra det 18. Aarhundrede, Kbh. 1932. — ⁸⁰) R. A., Overjægermesterens Arkiv. Breve fra Distriktet Antvorskov og Vordingborg. Brev fra Overførster Willumsen af ⁸/₁₁ 1739. — ⁸¹) Terkel Baden : Skrivelse til sin Ven i Anledn. af et hemmeligt udspreedt Skrift om de kgl. Domæner

paa Wordingborg Amt, Kbh. 1773, 6. — ⁸²) Indb. fra E. Fleischer, Førslevgaard ⁵/₅ 1785 (R. A., Breve og Erklæringer i H. til Rentekammer-Cirkulære af ²⁹/₃ 1785 ang. Fællesskabets Ophæv. ved Udsiftn. af Skove og Tørvemoser). — ⁸³) Ch. Lütken : Statist. Beskriv. af de danske Statsskove, Kbh. 1870, 35 ; Chr. Vaupell : Bøgens Indvandring i de danske Skove, Kbh. 1857, 58. Jfr. Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Sieland og Møen, II, Kbh. 1803, 322. — ⁸⁴) R. A., Overjægermesterens Arkiv. Breve fra Overførsterdistrikterne. Skr. fra H. I. Lesberg af ⁹/₁₁ 1740, ²⁰/₁ 1741 og ¹⁶/₂ 1741. — ⁸⁵) Smstds. Skr. fra Overf. A. Olsen af ¹⁷/₆ 1767. — ⁸⁶) A. Oppermann : Egens Træformer og Racer, Kbh. 1932, 32. — ⁸⁷) Smstds., 32. — ⁸⁸) Danske Atlas, I, Kbh. 1763, 421. — ⁸⁹) Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Fyen m. m., I, Kbh. 1806, 22. — ⁹⁰) N. Lund : Et Par Ord om Skoves Indfredn. etc., Nordisk Landvæsens og Landhuusholdnings Magazin, I¹, 1802, 260. — ⁹¹) Det kgl. danske Landhuusholdnings Selskabs Skrifter, VI, Kbh. 1800, 300. — ⁹²) A. Oppermann : Skovene og Skovbruget i Danmark, Kbh. 1917—18, 9 ; samme : Fra Skov og Hede, Viborg 1929, 203. — ⁹³) Chr. Vaupell : De danske Skove, Kbh. 1863, 190. — ⁹⁴) Jørgen v. Hielmkrone : Forsøg til en fuldkomnere Inddeling i det danske Landbrug, Kbh. 1783, 27. — ⁹⁵) Danmarks og Norges oeconom. Magazin, V, 1761, 363. — ⁹⁶) Ludv. Holberg : Kort Betænkning over den nu regierende Quægsyge, Det Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter, II, 1745, 400. — ⁹⁷) Indb. fra W. Rosenkrantz, Villestrup, ²⁶/₁₂ 1762 (R. A., Landvæsens Kommiss. 1757—70. Diverse Sager : Beretn. om Forandr. til Landvæsenets Bedste i H. t. Forordn. ²⁹/₁₂ 1758). — ⁹⁸) Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, V, 1761, 372. — ⁹⁹) Minerva, VI, 1786, 427. — ¹⁰⁰) Gunnar Knudsen : Lidt om Stednavnene i vore Skove, Dansk Skovforenings Tidsskrift, 1925, 17. — ¹⁰¹) J. Junge, anf. St., 102 ; Fra Arkiv og Museum, I, 1899—1902, 171. Udgangsøgene i Kisserup og Saaby Sogne, Theodor Gliemann : Geograph.-statist. Beskriv. over Kjøbenhavns Amt, Kbh. 1821, 555 ; Kævlingeheste, Severin Kjær : Fra Stavnsbaandets Dage, Kbh. 1888, 146. — ¹⁰²) G. Sarauw : Frederiksborg Amt, Kbh. 1831, 279 f. — ¹⁰³) St. St. Blicher : Viborg Amt, Kbh. 1839, 128. — ¹⁰⁴) A. F. Bergsøe : Chr. D. F. Reventlows Virksomhed, II, Kbh. 1837, 126 ; W. Warnstedt : Forstbeschreibung d. Amter Aal-

borg. Randers u. Aarhus, 1810 (R. A. ; Skov- og Jagtvæsen ; Forstafhandl. m. m., Pk. IV). — ¹⁰⁵) Se herom A. Oppermann : Vrange Bøge i det nordøstlige Sjælland, Kbh. 1908 (Det forstlige Forsøgs-væsen, II) ; samme : Fra Skov og Hede, Viborg 1929, 160—183. — ¹⁰⁶) Oppermann, først anf. St., 172 ff. — ¹⁰⁷) Ch. Lütken : Den Længenske Forstordning, Kbh. 1899, 52, (om Gandløse Eget, smstds. 51). 1699 nævner et Skovsyn i disse Skove „nogle smaa, krumme Bøge“ og „en Del krumme Bøge“ (R. A. ; Skov- og Jagtvæsen. Syn over Københavns Amts Skove 1699). 1743 hedder det om Slagslunde Skov, at de fleste Bøge er „saa vanskabte, at de ikke due til andet end til at brænde“. Indb. 1743, Aarbog, udgivet af histor. Samfund for Københavns Amt, 1918, 72. — ¹⁰⁸) Luxdorphs Dagbøger, udg. ved Eiler Nystrøm. I, Kbh. 1915—30, 281. — ¹⁰⁹) Indb. til H. de Hoffman, I, Indb. af ^{29/7} 1772 fra Sognepræst H. F. Pram (Nationalmuseets 2. Af-del.). — ¹¹⁰) „Lunden ved Jægerspris“ 1783, Minerva, 1788, I Kvar-tal, 206. — ¹¹¹) Eiler Høeg : Johann Valentin Wille, Kbh. 1934, 107 f. Ogsaa Luxdorph (auf. St., II, 1925—30, 116) omtaler Hængebøgens Lysthus 1777. — ¹¹²) Chr. Molbech : Ungdomsvandringer i mit Føde-land, II, Kbh. 1815, 30. Træet beskrives ligeledes af P. C. Hiort : Lunden ved Jægerspris Færggaard. Et poetisk Forsøg, Kbh. 1784, 12. — ¹¹³) Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn, III, 1804—5, ^{12/11} 1804, p. 138. — ¹¹⁴) Naar Oppermann (anf. St., 152) antager Vrangeskoven for et gl. Folkenavn, er dette rigtigt, da det allerede nævnes 1698 (R. A., Skov- og Jagtvæsen. Forskell. Beskriv. af Kronens Skove 1698—1740. Ringsted Amts Skove, 1698—99). — ¹¹⁵) Adolf Steen : Bidrag til Kundskab om Bøgens Væxtforhold i Danmark, Tidsskrift for Skovbrug, IX, 1887, 75 ; A. Oppermann : Vrange Bøge, 1908, 171 f. — ¹¹⁶) (G. A. Bonstetten) : Iagttagelser paa en Reise gennem den nord-østlige Del af Sjælland over til Skaane, 1798, I. Neumann : Danskes Reiseiagttagelser, I, 1799, 257. — ¹¹⁷) A. Steen, anf. St., 76. — ¹¹⁸) Chr. Vaupell : De danske Skove, Kbh. 1863, 17. — ¹¹⁹) J. G. Kohl : Reiser i Danmark og Hertugdømmerne, Kbh. 1848, 194 f. — ¹²⁰) Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn, 1808, Nr. 89, Sp. 1419. — ¹²¹) R. Rothe : Landskabsgartneriske Betragtninger over Danmark, Kbh. 1853, 89 f. Jfr. ogsaa A. F. Bergsøe : Den danske Stats Statistik, II, Kbh. 1847, 201. — ¹²²) Johs. Helms : Kæmpe-Egene i Jægerspris Nordskov,

Dansk Skovforenings Tidsskrift, VIII, 1923, 500—521. — ¹²³) Chr. Vaupell, anf. St., 141. — ¹²⁴) Aug. Niemann : Vaterländische Waldberichte, II^{III}, Altona 1822, 17. — ¹²⁵) A. Rasmussen Søkilde : Holstenshus og Nakkebølle, Odense 1875—78, 358 En Tegning af denne Eg af Ringe findes i Vedel Simonsens Papirer, Pakke 44 : Saml. af hist. topogr. Tegninger og Notitser (Nationalmuseet 2. Afdel.). — ¹²⁶) Dansk Skovforenings Tidsskrift, IV, 1919, 383. — ¹²⁷) Aug. Niemann : Vaterl. Waldberichte, II^{III}, Altona 1822, 35f. ; A. F. Bergsøe : Den danske Stats Statistik, II, Kbh. 1847, 201. — ¹²⁸) Tidsskrift for Skovbrug, VIII, 1886, 108. — ¹²⁹) Jac. Aall Hofman (Bang) : Odense Amt, Kbh. 1843, 340. — ¹³⁰) C. Dalgas : Svendborg Amt, Kbh. 1837, 339 f. ; A. F. Bergsøe, anf. St., II, 1847, 202. — ¹³¹) Aug. Niemann : Vaterl. Waldberichte, II^{II}, Altona 1821, 221. Om Kæmpebøge se endvidere Joh. Lange : Bidrag til de i Danmark dyrkede Frilandstræers Naturhistorie, Tidsskrift for Skovbrug, VIII, 1886, 108 ff. ; Eug. Warming : Dansk Plantevækst, III, Skovene, Kbh. 1916—19, 38. Om Kæmpeege og -bøge, Warming, anf. St., III, 46 ff., Chr. Vaupell : De danske Skove, Kbh. 1863, 127—146 ; J. Holten : Gamle Ege i Christianssædes Skove, Dansk Skovforenings Tidsskrift, IV, 1919, 379—395 ; Paul Wegge : Gl. Ege i Vemmetofte og Rosendal Skove, smstds., X, 1925, 383—408 ; E. Buchwald : Gl. Ege i Danmark, smstds., XI, 1926, 22—59 ; J. Bang : Gl. Ege paa Oreby og Berritzgaards Skovdistrikt, smstds., XII, 1927, 16—35 ; O. Glud Konradsen : Gl. Ege paa Pederstrup og Christianssæde, smstds., XIII, 1928, 222—240. Den væltede „Kongeeg“ i Grib Skov rummede 30 Favne Træ og maalte 1860 i Brysthøjde 23 Fod (A. Oppermann : Egens Træformer og Racer, Kbh. 1932, 85). 1889 faldt en Bøg i den til Egeskov hørende Dyrehave paa Fyen, der gav 22 Favne Brænde, en anden i Skovene her var paa o. 20 (Aarbog for dansk Kulturhistorie, 1896, 71). En Storm ^{25/7} 1805 oprykkede mange store Træer i Krageskoven ved Gl. Køgegaard med Rod, deriblandt adskillige Bøge paa 10 Favne Brænde (Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, ^{30/7} 1805, Nr. 83, 1323). 1831 siges det, at ved Langesø paa Fyen træffes ikke sjældent Bøge paa 10—12 Favne (I. F. Boesen : Phys., oekonom. og histor. Beskriv. over Wigterslev og Weflinge Sogne i Aaret 1831, Haandskrift i Nationalmuseets 2. Afdel.). — ¹³²) Fra Frederiksborg Amt, Aarbog 1927,

51. — ¹³³) *Oeconomisk Journal*, 1758, 314 f. — ¹³⁴) A. F. Bergsøe : Chr. D. F. Reventlows Virksomhed, II, Kbh. 1837, Bilag, p. X. — ¹³⁵) N. Lund : Et Par Ord om Skoves Indfredning m. m., *Nordisk Landvæsens og Landhuusholdnings Magazin*, I, Kbh. 1802, 252 ; *Danmarks og Norges oekonom. Magazin*, VI, 1762, 275 ; Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland, II, Kbh. 1803, 346. — ¹³⁶) Ch. Lütken : Den Langenske Forstordning, Kbh. 1899, 142. Jfr. *Danske Atlas*, I, Kbh. 1763, 419. — ¹³⁷) *Danmarks og Norges oekonomiske Magazin*, VI, 1762, 296. — ¹³⁸) Kaup : *Tagebuch meiner Forstreise über Seeland, Falster u. Laaland*, 1798 (R. A., Skov- og Jagtvæsen. Forstafhandl. m. m. indsendte til Rentekammeret, Pk. II). — ¹³⁹) W. Warnstedt : *Forstbeschreibung d. Amter Aalborg, Randers u. Aarhus*, 1810 (R. A., smstds., Pk. IV). — ¹⁴⁰) Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Fyen m. m., I, Kbh. 1806, 364. — ¹⁴¹) *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, III, 1804—5, ¹⁶/₁₁ 1804, 152. C. F. Wegener : *Histor. Efterretn. om Abrahamstrup*, II, Kbh. 1855, 111. Skoven bestaar „for Størstedelen“ af gl. Træer, „hvori meget bedærvet Ved“, G. Sarauw : *Frederiksborg Amt*, Kbh. 1831, 297. „Bedærvede Bøge og Egetræer“, S. Sterm : *Topographie over Frederiksborg Amt*, Kbh. 1831, 235. Jfr. A. Oppermann : *Egens Træformer og Racer*, Kbh. 1932, 80. — ¹⁴²) Chr. Olufsen : *Danmarks Brændselsvæsen*, Kbh. 1811, 108. I en og anden Skov ses „faa eller ingen unge Træer iblandt de gamle“. Indb. fra Kragerupgaard af ²²/₄ 1758 (R. A., Landvæsenskontoret. Betænkn. om Landvæsenets Fremtarv indsendte i H. til Kommiss. Cirkulære af ³/₁₂ 1757). — ¹⁴³) M. G. Schäffer : *Anviisning til Skovdyrkningen og Plantagevæsenet i Danmark*, Kbh. 1799, Indledn., p. 5. — ¹⁴⁴) *Oeconomisk Journal*, 1758, 315. — ¹⁴⁵) *Danmarks og Norges oekonomiske Magazin*, V, 1761, 364. — ¹⁴⁶) G. W. Brüel : *Bidrag til den practiske Forstvidenskab*, Kbh. 1802, 70 ff. — ¹⁴⁷) *Tidsskrift for Skovvæsen*, Række B., IV, 1892, 110. Jfr. C. Weismann : *Skove og Skovbrug paa Fyen i det 19. Aarh.*, Odense 1900, 8 ; R. A., Bregentved Gaard og Gods. Kommissionen af ³⁰/₃ 1718 (Domænegodset) ; *Tryggevælde Amts Skove 1730*, Østsjællandske Aarbøger, IX, 1909, 33 o. a. St. — ¹⁴⁸) W. Warnstedt : *Forstbeschreibung d. Amter Aalborg, Randers u. Aarhus*, 1810 (R. A., Forstafhandl. m. m. inds. til Rentekammeret, Pk. IV). — ¹⁴⁹) *Tings-*

vidne af ^{21/8} 1660 (R. A., Kommissionsakter vedk. Overtilsyn med kgl. Slotte og Gaarde, Lensgodset m. m. 1660 ff. Vordingborg Amt. Bilag) ; Tingsvidne af ^{27/9} 1660 (R. A., smstds., Ringsted Amt. Bilag). — ¹⁵⁰) C. Wesenberg-Lund : Den forstlige Behandling af vore Skoves Dyreverden, Dansk Skovforenings Tidsskrift, 1925, 52 f., 62. — ¹⁵¹) Esaias Fleischers Begiering til et upartisk og Dansk tænkende Publikum at dømme imellem ham og Herr Kammerraad Baden etc., Kbh. 1786, 85 ; C. G. Høgstrøm : Taasinge paa Niels Juels Tid, Nyborg 1916, 84 ; Chr. Vaupell : De danske Skove, Kbh. 1863, 20. — ¹⁵²) Erik Pontoppidan : Menoza, 49. Brev. — ¹⁵³) Danmarks og Norges oeconom. Magazin, II, 1758, 20. — ¹⁵⁴) Aug. Niemann : Forststatistik der dänischen Staten, Altona 1809, 238. — ¹⁵⁵) Landsarkivet for Sjælland. Jægerspris Godsarkiv. Kort 1772 over den sydl. Del af Jægerspris Skov. — ¹⁵⁶) Svenstrup. Et sjællandsk Gods' Historie, udg. af J. Wedell-Neergaard, Kbh. 1921, 183. — ¹⁵⁷) Danske Atlas, IV, 1768, 144 ; N. Blicher : Topographie over Vium Præstekald, Viborg 1795, 95. Ogsaa paa Sjælland fandtes den sorte Stork i Skovene ; indtil 1874 havde den f. Eks. Rede i Magleskov ved Svenstrup, Værket om Svenstrup, 1921, 183. Paa Kongens Bud blev der 1759 bragt 2 sorte Storke fra Holsten til Sjælland (R. A., Overjægermesterens Arkiv. Breve fra Overførsterdistrikterne. Østre sjæll. Distr. Brev fra Johan Berentzen af ^{29/9} 1759). De hvide Storke byggede ogsaa i Træerne i Skaane, Carl Linnæi Skånska resa 1749, Stockholm 1751, 150, 162. — ¹⁵⁸) Oeconomisk Magazin, VI, 1762, 281. — ¹⁵⁹) Eug. Warming : Dansk Plantevækst, III. Skovene, Kbh. 1916—19, 46, 38. — ¹⁶⁰) Smstds., 189 ff. ; I. W. Hornemann : Dansk Plantelære, II, Kbh. 1837, 283 f. — ¹⁶¹) Dansk Skovforenings Tidsskrift, IV, 1919, 383. — ¹⁶²) Smstds., V, 1920, 202 ; X, 1925, 215. — ¹⁶³) R. A., Skov- og Jagtvæsen. Forskellige Beskriv. af Kronens Skove 1698—1740. Roskilde Amt, 1698 f. — ¹⁶⁴) Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, III, 1759, 135. — ¹⁶⁵) Smstds., I, 1757, 139. — ¹⁶⁶) Laur. Muus : Om Aarsagerne til de høje Kornpriser m. m., 1772, Det kgl. danske Landhuusholdnings-Selskabs Skrifter, I, Kbh. 1776, 113. — ¹⁶⁷) Axel Linvald : Bistrup, Byens Gods 1661—1931, Kbh. 1932, 115 f. — ¹⁶⁸) Indb. 1743, Svendborg Amts historiske Aarsskrift, 1916, 19. Hvad Odense og Rugaards Amter angaar, siger Amtmanden 1785, at

Skovene her er „saa tynde og faa“, at der, hvis Forbruget af Brændsel til Brændevinsbrænderierne ikke forbydes, snart vil blive Brændemangel. Indb. ^{29/7} 1785 (R. A., Breve og Erklær. i H. til Rtk. Cirkulære af ^{29/3} 1785 ang. Fællesskabets Ophæv. for Skove m. m.). — ¹⁶⁹) A. Oppermann : Skovene og Skovbruget i Danmark, Kbh. 1917 — 18, 39. — ¹⁷⁰) A. Oppermann : Egens Træformer og Racer, Kbh. 1932, 82. (1802 havde en Orkan yderligere gjort lyst her, do., 78). — ¹⁷¹) Oeconomiske Annaler, udg. af Chr. Olufsen, II, 1805, 98. — ¹⁷²) Chr. Winthers Digt „Siælland“. — ¹⁷³) H. B. Melchior og Alb. Leth : Histor. Efterretn. om Herlufsholm Stiftelse, Næstved 1865, 263. — ¹⁷⁴) O. F. C. Rasmussen : Optegnelser om Gisselfeld, Nestved 1868, 263 f. — ¹⁷⁵) Svenstrup, et sjællandsk Gods' Historie, udg. af I. Wedell-Neergaard, Kbh. 1921, p. 313 ff., samt Kortbilagene ; Ch. Lütken : Den Langenske Forstordning, Kbh. 1899, 35-85, samt Kortbilagene ; C. Christensen : Hørsholms Historie, Kbh. 1879, Kort over Lereltevang ved p. 92 ; Elers Koch : Brahetrolleborg Skovdistrikt 1786—1886, Tidsskr. for Skovvæsen, Række B, IV, 1892, 96—102. Paa Vejen gennem Sjælland fra Kbh. til Korsør ses 1702 „quantité de petits bois“, medens Fyen ligeledes er oversaaet med Smaaskove, (de Vrigny) : Relation en forme de journal d'un voyage fait en Danemarc, Rotterdam 1706, p. 348, 351. — ¹⁷⁶) Oeconomisk Magazin, VI, 1762, 385. — ¹⁷⁷) Danske Lov, 5—10—20 (Jydske Lov, 1, 53). Endnu i Forordning om Skovenes Udskiftning af 27. Septb. 1805 hedder det, at „Skovgrund strækker sig saa langt, som Træernes Grene lude og Rødder rinde“, derfor skulde de Strækninger, hvor Træerne stod saa nær hinanden, at de fleste af dem naaede sammen med Grenene, beregnes som Skovgrund (Kap. 1, Art. 3). — ¹⁷⁸) Oeconomisk Journal, 1758, 319. — ¹⁷⁹) Esaias Fleischer : Liv og Levnets Beskrivelse, Kbh. 1785, 68 ff. — ¹⁸⁰) Torkel Baden : Beskriv. over den paa Bernstorff iverksatte nye Indretning i Landbruget etc., Kbh. 1774, Fortale, p. X f. — ¹⁸¹) Samme, 1774, Fortale, p. XI. — ¹⁸²) Fra Viborg Amt. Aarbog 1939, 32 f. — ¹⁸³) Indb. fra Gyldensten af 27/3 1759 (R. A., Landvæsenkontoret. Betænkn. til Landvæsenets Fremtarv i H. til Kommissions Cirkulære af ^{3/12} 1757). — ¹⁸⁴) V. A. Secher : Meddel. om Slægten Secher etc., Kbh. 1885, 100. — ¹⁸⁵) Jfr. Ohr. Olufsen . Bidrag til Oplysning om Danmarks indvortes Tilstand i ældre Tid, Det

kgl. danske Vidensk. Selskabs phil. og histor. Afhandlinger, I, 1823, 321 ; Indb. til Rentekammeret om Oldtidsminder i Danmarks Skove, indsamlede efter Begæring af Biskop P. E. Müller til Brug ved hans Saxo Udgave, 1833—34 (Nationalmuseets 2. Afdel.) ; Hugo Matthiessen : Viborg Veje, Kbh. 1933, 97 ; Danske Atlas, VI, 1774, 834 ; Aug. Niemann : Vaterl. Waldberichte, II¹, Altona 1821, 76 f. ; Trap : Danmark, 4. Udg., VII, 197. — ¹⁸⁶) Finn Magnussen : Bidrag til nordisk Archæologi, Kbh. 1820, 22. Velvilligt meddelt mig af Mag. V. Hermansen. — ¹⁸⁷) Indb. om Oldtidsminder i Danmarks Skove, 1833—34 (Nationalmuseets 2. Afdel.) ; Chr. Olufsen, ovenanf. St., 314. Jfr. Carl Linnæi Skånska resa, 1749, Stockholm 1751, p. 58. — ¹⁸⁸) C. C. L. Hirschfeld : Theorie der Gartenkunst, III, Leipzig 1780, 219. — ¹⁸⁹) G. W. Brühl : Bidrag til den practiske Forstvidenskab, Kbh. 1802, 20 ; C. Wesenberg-Lund : Den forstlige Behandling af vore Skoves Dyreverden, Dansk Skovforenings Tidsskrift, 1925, 31—75. — ¹⁹⁰) Fra Arkiv og Museum, I, 1899—1902, 187. — ¹⁹¹) Simon Paulli : Dansk Urtebog, Kbh. 1648, 109. — ¹⁹²) Hugo Matthiessen : Københavnske Gader, Kbh. 1924, 136. — ¹⁹³) C. G. Rafn : Danmarks og Holstens Flora, I, Kbh. 1796, 625 ; Johan Paulli : Dansk oeconomisk Urte-Bog, Kbh. 1761, 79. — ¹⁹⁴) Anton Andersen : Fra Planternes Verden. Kulturhistor.-botaniske Skitser, Kbh. 1885, 82 f. — ¹⁹⁵) Indb. 1744, Aar-bog for histor. Samfund for Sorø Amt, VI, 1917, 61. — ¹⁹⁶) Om store Vedbend, Anton Andersen, anf. St., 86 f. ; Chr. Vaupell : De danske Skove, Kbh. 1863, 61 f. ; Tidsskrift for Skovbrug, VIII, 1886, 119. — ¹⁹⁷) Chr. Olufsen : Lærebog i den danske Landoeconomie, Kbh., 2. Udg., 1814, 451. — ¹⁹⁸) Kommandør Jens Jacob Paludans Ungdoms-erindringer, Memoirer og Breve, IX, Kbh. 1908, 19. — ¹⁹⁹) M. T. Lange : Om Forandringen af Danmarks Plantevæxt i de sidste to Aarhundreder, Kbh. 1859, 41 ; Vaupell, anf. St., 60 f. ; I. N. Wilse : Fuldst. Beskriv. af Stapel-Staden Fridericia, Kbh. 1767, 167. — ²⁰⁰) C. Wesenberg-Lund, anf. St., 47 f., 34. — ²⁰¹) Indb. fra W. Moltke, Vallø, 6/9 1833, Indb. om Oldtidsminder i Danmarks Skove, 1833—34 (Nationalmuseets 2. Afdel.). — ²⁰²) I. Olsen : Fra Sydsjælland, Danmarks Folkeminder, XII, Kbh. 1914, 5 f. — ²⁰³) C. Weismann : Vildtets og Jagtens Historie i Danmark, Kbh. 1931, 331. — ²⁰⁴) Gunnar Knudsen : Lidt om Stednavnene i vore Skove, Dansk Skovforenings

Tidsskrift, 1925, 12 ff. Ørnekulshøj og Ørnekulsbakke nævnt i Jægerspris Skov (Landsarkivet. Kort over Jægerspris Skov 1772). — ²⁰⁵⁾ Oeconomisk Journal, 1758, 313. I Ods Herred omtales 1698 for blot at nævne et blandt mange Eksempler, — en fordums Skov, kaldet Vesterby Stompeskov, „hvor udi findes intet andet end nogle gamle, raadden Trærødder, hvoraf en Del er opryddet, og af Under-skov intet andet end Tjørnerødder, som i Fremtiden kan tilvoxe. Iligemaade i forrige Tider en Skov, kaldes Jerløse Skov, findes ganske ingen Trær“. Syn over Kalundborg Amts Skove 1698 (R. A., Skov- og Jagtvæsen. Forskellige Beskrivelser af Kronens Skove 1698—1740). Om Ods Herreds Skove hedder det 1832 : „Man saae for 50 Aar siden endnu paa den ødelagte Skovbund ny Skov opskyde, der kun behøvede Fred for at voxe op, og endnu f. Eks. paa Grevinge Halvø, især ned mod Siddingefiorden, og paa begge Sider deraf mange Smaapurrer, der kun krævede Fred for paany at beklæde den smukke Viig“, I. H. Larsen : Ods- og Skippings Herrederne topographisk beskrevne, Kbh. 1832, 29 f.

2. Kapitel : Overdrev.

¹⁾ Danske Atlas, I, 1763, 404 f. — ²⁾ P. E. Müller i V. Falbe Hansen og Will. Scharling : Danmarks Statistik, II, Kbh. 1887, 4. — ³⁾ Poul Johannes Jørgensen : Dansk Retshistorie, Kbh. 1940, 178. — ⁴⁾ Fra Arkiv og Museum, I, 1899—1902, 171. — ⁵⁾ Danske Lov 3-13-29. — ⁶⁾ Johs. Steenstrup : Nogle agrariske Betragtninger fra Fortid og Nutid, Nordisk tidsskrift för vetenskap, konst och industri, 1932, 406 ff. — ⁷⁾ Kolderup-Rosenvinge : Udvalg af gl. danske Domme, II, Kbh. 1844, 316 ff. — ⁸⁾ Hillerød By, Kbh. 1925, 98. — ⁹⁾ Henrik Pedersen : De danske Landbrug, fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Chr. V's Matrikel 1688, Kbh. 1928, 350. — ¹⁰⁾ Chr. H. Brasch : Vemmetoftes Historie, III, Kbh. 1863, 189. — ¹¹⁾ Jfr. I. B. Krarup og S. G. A. Tuxen : Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden, v, Kbh. 1904, 104. — ¹²⁾ Terkel Baden : Agerbruget og Landvæsenet i Dannemark i Henseende til dets Udspring og indbyrdes Forhold, Kbh. 1770, 60. — ¹³⁾ C. F. Wegener : Histor. Efterretn. om Abrahamstrup, II, Kbh. 1855, 104 ; Danske Atlas, III, 1767, 77, — ¹⁴⁾ (E. Pontoppidan) : Oeconomisk Balance,

Kbh. 1759, 41 ; V. Falbe Hansen : Stavnsbaands-Løsningen og Landbo-reformerne, I, Kbh. 1888, 27. — ¹⁵) Troels Fink : Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, Kbh. 1941, 48 ; Danmarks og Norges oeco-nomiske Magazin, II, 1758, 354 ; smstds., III, 1759, 242. — ¹⁶) Indb. fra Selsø af ³⁰/₁₂ 1757 (R. A., Landvæsenskontoret, Betænkn. om Landvæsenets Fremtarv i H. til Kommissions Cirkulære af ³/₁₂ 1757). — ¹⁷) Chr. H. Brasch : Vemmetoftes Historie, III, Kbh. 1863, 180. — ¹⁸) Danske Atlas, I, 1763, 401. — ¹⁹) Indb. fra Amtmanden i Frederiks-borg og Kronborg A. af ¹⁸/₆ 1758 (R. A., Landvæsenskont., Indk. Betænkninger i H. til Cirkulære af ³/₁₂ 1757) ; Povl Hansen : Bidrag til det danske Landbrugs Historie, Kbh. 1889, 20 ; Kaup : Tagebuch meiner Forstreise über Seeland, Falster u. Laaland, 1798 (R. A., Skov- og Jagtvæsen. Forstafhandlinger m. m. II). — ²⁰) Indb. ¹⁸/₆ 1758 (R. A., Landvæsenskontoret, anf. St.) ; Indb. fra Helsingør ³⁰/₃ 1758 (do). — ²¹) Fra Frederiksborg Amt, Aarbog 1914, 60 ; Ch. Lüt-ken : Den Langenske Forstordning, Kbh. 1899, 79 f. — ²²) Indb. af ¹⁸/₆ 1758 (R. A., Landvæsenskontoret, anf. St.) ; C. Christensen : Hørsholms Historie, Kbh. 1879, 324 f. ; G. Sarauw : Frederiksborg Amt, Kbh. 1831, 68t. — ²³) J. M. Thiele : Danmarks Folkesagn, II, Kbh. 1843, 36. — ²⁴) Fra Frederiksborg Amt, Aarbog 1927, 53, 59. — ²⁵) Dette deltes 1761, Indb. fra Frederiksborg Amt, ²¹/₁ 1762 (R. A., Landvæsens Kommiss. 1757—70. Diverse indk. Sager. Indk. Efter-retn. om hvad til Landvæsenets Forbedring er foretaget). — ²⁶) Indb. fra Amtsforvalteren paa Hørsholm, ³/₄ 1758 (R. A., Landvæsenskon-toret. Betænkn. etc. i H. til Cirkulære af ³/₁₂ 1757) ; C. Christensen : Hørsholms Historie, Kbh. 1879, 293. — ²⁷) Povl Hansen : Bidr. til det danske Landbrugs Historie, Kbh. 1889, 14. — ²⁸) Indb. fra Ledre-borg ⁶/₄ 1759, fra Københavns Magistrat ⁹/₂ 1758 (R. A., Land-væsenskont. Betænkn. etc.) ; G. W. Brüel : Bidrag til den practiske Forstvidenskab, Kbh. 1802, 82, 84 f. ; Th. Gliemann : Geogr.-statist. Beskriv. over Kjøbenhavns Amt, Kbh. 1821, 620 f. ; S. Sterm : Sta-tist.-topogr. Beskriv. over Kjøbenhavns Amt, III, Kbh. 1838, 51 ff. ²⁹) Indb. fra Ledreborg, ⁶/₄ 1759, fra Sonnerupgaard ²⁹/₁₂ 1757 (R. A., Landvæsenskontoret. Betænkn. etc.). Delt 1760 (R. A., Land-væsens-Kommissionens Extrakt- og Expeditionsprotokol 1757—67, Nr. 56, p. 56 f., 214 f.). — ³⁰) Om Skovresterne her 1730, Østsjælland-

ske Aarbøger, IX, 1909, 33 f., 40. Nævnes 1586, Chr. H. Brasch : Vemmetoftes Historie, I, Kbh. 1859, 100. 1758 siges, at der findes ingen stor Skov eller Underskov, men kun gl. Elle og Tjørnestød (R. A., Landvæsenskontoret ; Betækn. etc., Extrakt for Tryggevælde Amt, ^{19/7} 1758) — ³¹) Indb. fra Bregentved ^{16/12} 1758, fra Jomfruens Egede ^{21/12} 1757 (R. A., Landvæsenskontoret. Anf. St.). — ³²) Indb. om Vordingborg og Tryggevælde Amter, ^{26/2} 1766 (R. A., Landvæsens Kommissionen 1757—70. Diverse indk. Sager. Indk. Efterretninger, om hvad til Landvæsenets Forbedring er foretaget). Jfr. Aarvog for histor. Samf. for Sorø Amt, VI, 1917, 105. — ³³) R. A., Landvæsens Kommissionen. Extrakt- og Expeditionsprotokol 1757—67, Nr. 285, p. 333 ff. Jfr. Trap : Danmark, 4. Udg., III, 354. — ³⁴) (Torkel Baden) : Kort Efterretn. om de kgl. Domainers forrige og nuværende oekonomiske Forfatn. paa Vordingborg Amt. Forfattet i et Brev, Kbh. 1773, 44 f. — ³⁵) Smstds., 1773, 44 f. Desuden nævnes Stokkets Overdrev under Ø. Egesborg, Allerslev og Udby Sogne, Tjørnehoveds Overdrev i Allerslev S., der før 1758 var delt og delvis opdyrket, Broskov Overdrev i Baarse S., Præstø Overdrev, hvortil Kongen var Ene-ejer, men Borgerne havde Græsningsen mod en aarlig Afgift af 2 Tønder Rostocker Øl eller 7 Rd. 2 M. i Penge, som betaltes til Nysø, Grumløse Overdrev og Jungshoved Overdrev. Indb. fra Vordingborg Rytterdistrikt, ^{26/6} 1758 (R. A., Landvæsenskontoret. Betækn. i H. til Cirkulære af ^{3/12} 1757). — ³⁶) Indb. fra Vordingborg Rytterdistrikt ^{26/6} 1758 (R. A., Landvæsenskontoret, anf. St.) ; Henrik Larsen : Stensved, Aarbøger udg. af histor. Samfund for Præstø Amt, 24. Aarg., 1935, 43—60 ; Nic. Jonge : Kgr. Danmarks chorographiske Beskrivelse, Kbh. 1777, 215. 1763 siges det at bestaa „af gamle Stumper Bøg, men kan med Tiden, naar samme blev delt, paa samme opelskes ung Skov“ (R. A., Overjægerm. Arkiv. Breve fra Overførsterdistrikterne. Vordingb.-Antvorskov Distrikt. Brev fra Hertz af ^{22/10} 1763, i Læg Lit. C, c.). Overdrevet deltes mellem Byerne 1763. Indb. fra Amtmanden af ^{18/1} 1764 (R. A., Landvæsens Kommissionen 1757—70. Diverse Sager. Beretn. om Forandr. til Landvæsenets Bedste i H. t. Forordn. af ^{29/12} 1758). — ³⁷) L. M. Wedels Indenlandske Reise etc., II, Odense 1806, 157. — ³⁸) Chr. Vaupell : Om de Forandr., som det danske Skovlands Udstrækn. har været underkastet i den

histor. Tid, Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskab, 2. R., IV, 1862, p. 407 f. — ³⁹) Indb. fra Korsør, $\frac{7}{5}$ 1758 (R. A., Landvæsenskontoret. Betækn. etc.) ; Indb. om Antvorskov og Korsør Amter, $\frac{27}{1}$ 1763 (R. A., Landvæsens Kommiss. 1757—70. Diverse indk. Sager. Efterretn., om hvad til Landv. Forbedring er foretaget) ; R. A., Skov- og Jagtvæsen. Forskell. Beskriv. af Kronens Skove, 1698—1740. Antvorskov Amts Skove, 1730—31 ; Indb. fra Sorø-Ringsted Amtmand $\frac{10}{4}$ 1758 (R. A., Landvæsenskont., anf. St.) ; Histor. Aarbog for Sorø Amt, 24. B., 1936, 74. — ⁴⁰) Histor. Aarb. for Sorø Amt, 20. B., 1932, 45—56. — ⁴¹) Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, 1808, Nr. 100, $\frac{24}{9}$, Sp. 1581 ff.; do. $\frac{27}{9}$, Sp. 1597 ff; $\frac{1}{10}$, Sp. 1616 ; $\frac{4}{10}$, Sp. 1634 f. — ⁴²) Reinstrup Overdrev var 1758 ca. $2\frac{1}{2}$ Fjerdingvej i Omkreds, $\frac{3}{4}$ langt, $\frac{1}{2}$ br., besat med Over- og Underskov, samt Ellemoser, Indb. fra Gunderslevholm, $\frac{28}{1}$ 1758 (R. A., Landvæsenskontoret. Betækn. etc.). — ⁴³) Indb. fra Falster Rytterdistrikt, $\frac{27}{4}$ 1759 (R. A., anf. St.) ; J. Ph. Hage : Nye Maribo Amt, Kbh. 1844, 283 f. ; Indb. fra Stubbekøbing Distrikt, $\frac{13}{3}$ 1759 (R. A., anf. St.). — ⁴⁴) Laaland-Falsters histor. Aarbog, 1915, 105. — ⁴⁵) Forskellige Indberetninger fra Laaland 1759 (R. A., Landvæsenskontoret. Betækn. etc.). Jfr. Indb. om Aalholm, Halsted og Maribo Klosters Amter, $\frac{29}{1}$ 1763 (R. A., Landvæsens Kommissionen. Diverse indk. Sager. Indk. Efterretn., om hvad til Landvæsenets Forbedring er foretaget) ; Minerva, VI, 1786, 752. — ⁴⁶) Indb. 1743, Svendborg Amts Aarsskrift, 1916, 21 f. ; Aarbog for histor. Samfund for Odense og Assens Amter, 1926, 12 ; C. Dalgas : Svendborg Amt, Kbh. 1837, 122 f. ; Indb. fra Boltinggaard af $\frac{28}{2}$ 1759, fra Rønningesøgaard af $\frac{24}{3}$ 1759, samt flere andre (R. A., Landvæsenskontoret. Betækn. i H. til Cirkulære af $\frac{3}{12}$ 1757). — ⁴⁷) Indb. fra Urup, $\frac{7}{8}$ 1759, fra Clausholm, $\frac{30}{8}$ 1759, fra Bygholm, 30/6 1759 (R. A., anf. St.). — ⁴⁸) Ch. Lütken : Den Langenske Forstordning, Kbh. 1899, 52. — ⁴⁹) Smstds., 87. — ⁵⁰) R. A., Skov- og Jagtvæsen. Beskrivelse over Kronens Skove 1680—81, Tryggvælde Amt. — ⁵¹) Ch. Lütken, ant. St., 53. — ⁵²) R. A., Forskellige Beskrivelser af Kronens Skove i Danmark 1698—1740. Indb. fra Falster Vildtbane 1732, (der gik da 18—20 Stykker Daavildt i Skoven) ; Indb. fra Nykøbing Distrikt, $\frac{27}{4}$ 1759 (R. A., Landvæsenskontoret. Betænkninger i H. til Cirkulære af $\frac{3}{12}$ 1757) ; J. Ph.

Hage : Nye Maribo Amt, Kbh. 1844, 283 f., 339. — ⁵³) Indb. fra Christianssæde, ¹⁶/₄ 1759, fra Lungholm, ¹⁵/₃ 1759 (R. A., Landvæsenskontoret. Betækn. etc.). — ⁵⁴) Indb. fra Slagelse, ¹⁵/₁₂ 1757 (R. A., anf. St.) ; C. Dreyer : Breve til en udenlandsk Ven om Danmark, Sorø 1790, 173 ; jfr. Aug. F. Schmidt : Studier i Vider og Vedtægter, I, Kbh. 1937, 76 f. — ⁵⁵) Indb. fra Korsør, ⁷/₅ 1758 (R. A., Landvæsenskontoret. Betækn. etc.). — ⁵⁶) C. Dalgas : Svendborg Amt, Kbh. 1837, 203. Overdrevet „Trunderup Dong“ i Kværndrup Sogn paa Fyen var helt lynggroet, men kaldtes af gl. Mænd for „Skovene“ (Aarbog for dansk Kulturhistorie, 1896, 57 f.). — ⁵⁷) Indb. fra Tølløsegaard, ²⁴/₁ 1758 (R. A., Landvæsenskontoret, anf. St.) ; Th. Hasle : Holbeks Amt, Kbh. 1844, 45, 79. — ⁵⁸) Esaias Fleischer : Agerdyknings-Katekismus, Kbh. 1780, 148 ; Niels Giersing : Praktisk Anviisning i Landoeconomien, I, Kbh. 1825, 2. — ⁵⁹) Carl Linnæi Skånska resa 1749, Stockholm 1751, 7, 176, 342 ; Johan Paulli : Dansk oeconomisk Urtebog, Kbh. 1761, 32 f. — ⁶⁰) Eugen Warming : Dansk Plantevækst, III, Skovene, Kbh. 1916—19, 609 ff. — ⁶¹) Smstds.; jfr. C. Dreyer: Breve til en udenlandsk Ven om Danmark, Sorø 1790, 172. — ⁶²) E. Viborg : Forsøg til systematiske, danske Navne af indenlandske Planter, Kbh. 1793, 169. — ⁶³) C. Dalgas : Forsøg til en kort og fattelig Lærebog i Agerbruget til Afbenyttelse for den danske Bonde, Kbh. 1822, 154. — ⁶⁴) N. C. Frederiksen : Det danske Agerbrugs Fremskridt siden 1769, Et Tilbageblik ved det kgl. Landhusholdningsselskabs Hundredearsfest ⁷/₇ 1869, Kbh. 1869, 80. — ⁶⁵) (C. V. Bonstetten) : Iagttagelser paa en Rejse gennem den nordøstlige Del af Sjælland over til Skaane, I. Neumann : Danskes Reiseiagttagelser, II, Kbh. 1799, 210. — ⁶⁶) Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, III, 1759, 131 f. — ⁶⁷) Chr. Rothe : Om de jydskes Heder og deres Opdyrkning i Almindelighed betragtet, Kbh. 1847, 13. — ⁶⁸) G. Sarauw: Frederiksborg Amt, Kbh. 1831, 191. — ⁶⁹) V. A. Hansen : Beskrivelse over de efter en kgl. Commissions Forslag paa Friderichsborg og Cronborg Amter foretagne Indretninger etc., Kbh. 1790, 90. — ⁷⁰) C. W. Morgenstjerne : Det danske Landvæsens Forfatning, Sorø 1783, 42. — ⁷¹) Nicolaj Jonge : Kongeriget Danmarks chorographiske Beskrivelse, Kbh. 1777, 31. Først naar Jorderne efter 5—6 Aars Forløb havde opbrugt deres Frugtbarhed, meldte Vanskelighe-

derne sig med Trangen til Gødning, F. L. Thanck : Betænkn. til Prøvelse om muelige Forbedringer i Bondestandens Vilkaar m. m., Kbh. 1787, 12. — ⁷²⁾ O. Andresen Borreby : Anviisning til den practiske Agerdyrkning, grundet paa egen Erfaring, Kbh. 1772, 10. — ⁷³⁾ H. I. Chr. Høegh : Anviisning til et velindrettet Jordbrug for Gaardmænd og Huusmænd paa Landet, som have faaet deres Jorder udskiftede af Fællesskabet etc., Prisskrift, Kbh. 1795, 59. — ⁷⁴⁾ Degnen Lyder Høyers Beskrivelse af Grevinge Sogn, 1750, udg. og fortsat af Ferd. Petersen-Blidstrup, 2. Udg., Kbh. 1921, 4 f. — ⁷⁵⁾ C. Christensen : Hørsholms Historie, Kbh. 1879, 293. — ⁷⁶⁾ Rawert og Garlieb : Bornholm beskrevet paa en Reise i Aaret 1815, Kbh. 1819, 15 f. — ⁷⁷⁾ Thorkild Gravlund : Herredsbogen. Sjælland, Kbh. 1926, 27. — ⁷⁸⁾ Fred. Lunn : Efterretninger om min Farfader Chr. Ditlev Lunn, Kbh. 1884, 97. — ⁷⁹⁾ Indberetning af ^{25/9} 1772 (Nationalmuseets 2. Afdel., Indb. til Hans de Hoffman, B. II, fol. 394). — ⁸⁰⁾ Chr. Vau-pell : Om de Forandr., som det danske Skovlands Udstrækn. har været underkastet etc., Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben, 2. R., IV, 1862, 408 ; Indberetn. fra Sonnerupgaard, ^{29/12} 1757 (R. A., Landvæsenskontoret. Betænkninger i H. til Cirkulære af ^{3/12} 1757). — ⁸¹⁾ Chr. H. Brasch : Vemmetoftes Historie, III, Kbh. 1863, 189. — ⁸²⁾ Samme : Gamle Ejere af Bregentved fra 1382—1740, Kbh. 1873, 544. — ⁸³⁾ Almeennyttige Samlinger til Hiertets Forbedring, Kundskabernes Udbredelse og stundom til Moerskab, 22. B., Odense 1791, p. 334 f. — ⁸⁴⁾ V. A. Hansen : Beskriv. over de efter en kgl. Commissions Forslag paa Friderichsborg og Cronborg Amter foretagne Indretninger etc., Kbh. 1790, 38. — ⁸⁵⁾ Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Fyen, Langeland m. m., I, Kbh. 1806, 234. — ⁸⁶⁾ Danmarks og Norges oconomiske Magazin, III, 1759, 131. — ⁸⁷⁾ Ch. Lütken : Den Langenske Forstordning, Kbh. 1899, 80. — ⁸⁸⁾ G. W. Brüel : Bidrag til den practiske Forstvidenskab, Kbh. 1802, 82. — ⁸⁹⁾ Indberetning 1743, Fra Arkiv og Museum, 2. R., I, 172. — ⁹⁰⁾ C. Christensen : Hørsholms Historie, Kbh. 1879, 76. — ⁹¹⁾ O. F. C. Rasmussen : Gisselfeld, Nestved 1868, 352. Akselved = cratægus, Erik Viborg : Forsøg til systematiske danske Navne af indenlandske Planter etc., Kbh. 1793, 101 ; Jfr. M. O. Schäffer : Anviisning til Skovdyrkningen og Plantagevæsenet i Danmark, Kbh. 1799, 45, 74,

85, 143 o. a. St. — ⁹²) R. A., Skov- og Jagtvæsen. Beskriv. over Kro-
nens Skove i Danmark 1680—81. Vordingborg Amts Skovforklaring ;
O. F. C. Rasmussen : Gisselfeld, Nestved 1868, 352 ; Indb. fra Assen-
drup og Gisselfeld, $\frac{4}{2}$ 1758, fra Bækkeskov, $\frac{3}{3}$ 1758, fra Lystrup,
 $\frac{1}{2}$ 1758, fra Vemmetofte, $\frac{19}{4}$ 1758 (R. A., Landvæsenskontoret. Be-
tækn. i H. til Cirkulære af 3/12 1757). — ⁹³) L. M. Wedel : Topogra-
phie over Wordingborg Amt, I, Everdrup Sogn, Kbh. 1818, 9. —
⁹⁴) Indb. fra Aastrup, $\frac{13}{3}$ 1758 (R. A., Landvæsenskontoret. Betækn.
etc.). — ⁹⁵) Engen Warming : Dansk Plantelære, III, Skovene, Kbh.
1916—19, 187. — ⁹⁶) C. F. Schmidt : Afhandl. om Indhegninger etc.,
1781, Det kgl. danske Landhuusholdnings-Selskabs Skrifter, VI, 1800,
402. Jfr. Carl Linnæi Skånska resa, 1749, Stockholm, 1751, 136. —
⁹⁷) Chr. Vaupell : De danske Skove, Kbh. 1863, 188 ff. — ⁹⁸) Ind-
beretn. fra Vallø Stift, $\frac{9}{3}$ 1758 (R. A., Landvæsenskontoret. Betækn.
etc.). — ⁹⁹) Hugo Matthiessen : Den sorte Jyde, Kbh. 1939. —
¹⁰⁰) Povl Hansen : Bidrag til det danske Landbrugs Historie, Kbh.
1889, 14. — ¹⁰¹) Smstds., 18 ; I. A. Fridericia : Den danske Bonde-
stands Undertrykkelse og Frigørelse i det 18. Aarh., Kbh. 1888, 7 ;
Iris og Hebe, 1799, 3. Kvartal, p. 114 ; Th. Hasle : Holbeks Amt,
Kbh. 1844, 78. — ¹⁰²) Danske Atlas, III, Kbh. 1767, 129 ; O. D. Lüt-
ken : Præstø Amt, Kbh. 1839, 153. — ¹⁰³) G. Sarauw : Frederiksborg
Amt, Kbh. 1831, 85. — ¹⁰⁴) Chr. Vaupell : De danske Skove, Kbh.
1863, 24 ; C. F. Schmidt : Forsøg til en Opdagelse af nærværende Træ-
og Brændemangels Aarsager m. m., Kbh. 1783, 74. Landevejen mel-
lem Hørsholm og Lyngby beskrives 1807 som nøgen og bakket „med
Kratskov til begge Sider“, Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn, VIII, 1807,
Sp. 867. — ¹⁰⁵) Kommandør Jens Jacob Paludans Ungdomserindringer,
Mémoires og Breve, IX, Kbh. 1908, 22 f. — ¹⁰⁶) Joach. Junge :
Den nordsjællandske Almue, ny Udgave ved Hans Ellekilde, Kolding
1915. 100. — ¹⁰⁷) Fred. Hammerich : Et Levnetsløb, Kbh. 1882, 197.
— ¹⁰⁸) Joh. Ph. Hage : Kjøbenhavns Amt, Kbh. 1839, 37, 157. —
¹⁰⁹) Paa Lundtoftes Jord anlagde Kammerraad Drewsen 1807—12 en
20 Tdr. Land stor Granplantage. „Paa et Jordsmon, When bevoxet
med Lyng, staar nu en frodig Skov“ (Fred. Thaarup : Den danske
Stats Forst- og Jagt-Statistik, Kbh. 1842, 9). — ¹¹⁰) G. Sarauw : Fre-
deriksborg Amt, Kbh. 1831, 68 f. — ¹¹¹) R. W. B. Ramdohr : Studien

zur Kenntniss der schönen Natur etc. auf einer Reise nach Dänemark, Hannover 1792, 223. — ¹¹²⁾ G. Sarauw : Frederiksborg Amt, Kbh. 1831, 70 f. „Lyngbankerne ovenfor Helsingør give et trist Udseende“, L. M. Wedels Indenlandske Reise etc. i Aarene 1799—1804, II, Odense 1806, 35. — ¹¹³⁾ Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn, XXVIII, 1817, Sp. 1338 f. — ¹¹⁴⁾ (C. V. Bonstetten) : Iagttagelser paa en Rejse gjennem den nordøstl. Del af Sjælland over til Skaane, 1798, I. Neumann : Dankses Reiseiagttagelser, II, Kbh. 1799, 208 ff. — ¹¹⁵⁾ Vedel Simonsen : Histor. Efterretn. om de sjæll. Borge Hjortholm og Gurre etc., Kbh. 1841, 58. — ¹¹⁶⁾ G. Sarauw : Frederiksborg Amt, Kbh. 1831, 70. Om Nyrups Vester Skov hedder det 1699, at Underskoven mest bestaar af Enebærris og Krat, desuden findes en Del Lyngpladser (R. A., Skov- og Jagtvæsen. Forskellige Beskrivelser af Kronens Skove 1698—1740. Kronborg Amt, 1699 f.) ; endnu i 1850erne fandtes der paa Kronborg Skovdistrikt flere lynggroede Aabninger, der skulde beplantes (Ch. Lütken : Statistisk Beskriv. af de danske Statsskove, Kbh. 1870, 65). — ¹¹⁷⁾ Chr. Molbech : Ungdomsvandringer i mit Fødeland, Kbh. 1811, 240. — ¹¹⁸⁾ I. C. Lange : Otte Breve fra Slotsbyen Fredensborg, Kbh. 1822, 36 f. „Lyngens Afbrænding paa udyrket Jord, hvoraf især Amtets østlige Del havde en stor Mængde i den første Snæs Aar efter Udskiftningen, er stedse brugt og sker endnu paa de faa Steder, som endnu have saadan Lyng“, G. Sarauw : Frederiksborg Amt, Kbh. 1831, 191. — ¹¹⁹⁾ A. Oppermann : Vort ældste Kulsvieri, 1924, 383 (Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark, VII, Kbh. 1924). — ¹²⁰⁾ H. Mortensen : Nordøstsjællands Flora, Botanisk Tidsskrift, 2. R., I, 1872, 31, 102. — ¹²¹⁾ C. Dalgas : Svendborg Amt, Kbh. 1837, 12. — ¹²²⁾ Fra Arkiv og Museum, IV, 1909—11, 254—308.

3. Kapitel : *Ager og Eng.*

¹⁾ „Giengangeren og han selv, eller Baggesen over Baggesen“ 1807. Jens Baggesens danske Værker, udg. af Forfatterens Sønner og C. I. Boye, V, Kbh. 1829, 464. — ²⁾ Digtet „Rosen“, trykt i „Minerva“, Nov. — Dec. 1791 ; Udtog i Johs. Steenstrups : Fra Fortid og Nutid, Kbh. 1892. — ³⁾ P. Rohde : Samlinger til de danske Øers Lollands og Falsters Historie, I, Kbh. 1776, 25 f. — ⁴⁾ C. A. Lund : Efter-

ladte Digte, Kbh. 1836, 20. — ⁵) Simon Paulli : Dansk Urtebog, Kbh. 1648, 238 ; Chr. Olufsen : Danmarks Brændselsvæsen, Kbh. 1811, 339 f. : I. W. Hornemann : Forsøg til en dansk oeconomisk Plantelære 3. Oplag, I, Kbh. 1821, 14 ; Saaby Bylov, Danske Vider og Vedtægter, I, Kbh. 1904—6, p. 101, Art. 31. Overtroen sagde, at saa langt Askens Skygge naaede, kom der ingen „forgiftige Orme“, hvorfor den var yndet paa Kirkegaarde, Aar bog for dansk Kulturhistorie, 1896, 68. — ⁶) Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, V, 1761, 367. — ⁷) Oeconomiske Annaler, udg. af Chr. Olufsen, IX, 1807, 196 ; Joh. Arndt Dyssel : Forsøg til en Indenlands Reise, forf. 1763, Kbh. 1774, 66 f. Her findes de Bønder, „som inden Jul ej haver en Stok Kaal i deres Hauger“ ; thi enten har de glemt at sætte den i rette Tid, eller ogsaa er den ædt op af Svin og Kreaturer, som bryder Hegnene (Indb. fra Kragerupgaard, ²²/₄ 1758, R. A., Landvæsenkontoret, Betækn. om Landvæsenets Fremtarv og Nytte i Henh. til Cirkulære af ³/₁₂ 1757). — ⁸) Dyssel, anf. St., 66 f. ; C. W. Morgenstjerne : Det danske Landvæsens Forfatning, Sorø 1783, 32 ; N. H. Weinich : Beskriv. over Stevns Herred, Kbh. 1798, 6 ; Esaias Fleischer : Agerdyknings Katekismus, Kbh. 1780, 195. Med Forargelse blev man paa Hovedstadens Torve Vidne til, hvorledes Amagerne proppede Bøndernes Poser med Kaal og andre Grønsager. „Er det ikke beklageligt, at Bønderne ey i det ringeste har disse Slags i deres dog store, men med Nælder og Skarntyde begroede Haver ?“ („Den danske Argus“, ⁴/₃ 1771, Nr. 23). — ⁹) C. Dreyer : Breve til en udenlandsk Ven om Danmark, Sorø 1790, 57. — ¹⁰) Aug. Hennings : Landbrug og Bondelev i Midtsjælland 1770, Fra Arkiv og Museum, I, 1899—1902, 162. — ¹¹) Seyer Mahling Beyer : Beskriv. over Bringstrup og Sigersted Sogne, Sorø 1791, 11. Ogsaa paa Langeland var Kornhæs i Brug, Chr. Molbech : Ungdomsvandringer i mit Fødeland, II, Kbh. 1815, 278. — ¹²) Slutningsscenen. — ¹³) Aug. Hennings, anf. St., I, 162. — ¹⁴) B. S. Ingemanns Levnet, fortalt af ham selv, udg. af I. Gal-skjød, Kbh. 1862, I, 92. — ¹⁵) Claus Frimann : Poetiske Arbejder, I, Kbh. 1788, 13. — ¹⁶) V. E. Maar : Det danske Landbrugs Historie, Kbh. 1912, 20. — ¹⁷) G. Sarauw : Frederiksborg Amt, Kbh. 1831, 125 : Aug. Hennings, anf. St., I, 170. — ¹⁸) St. St. Blicher : Viborg Amt, Kbh. 1839, 37. — ¹⁹) Povl Hansen : Bidrag til det danske Land-

brugs Historie, Kbh. 1889, 114. — ²⁰) I. H. Larsen : Holbeks Amt topographisk beskrevet, II, Kbh. 1842, Tusse Herred, 69. — ²¹) Chr. Mathiesen : Et Bidrag til Landbrugets Historie i Varde-Egnen, Odense 1881, 42 ; St. St. Blicher : Viborg Amt, Kbh. 1839, 36 ; I. C. Schythe : Skanderborg Amt, Kbh. 1843, 305 ; Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Nørrejylland, III, Kbh. 1812, 39. — ²²) Chr. Olufsen : Danmarks Brændselsvæsen, Kbh. 1811, 274 ; Povl Hansen : Bidrag til det danske Landbrugs Historie, Kbh. 1889, 116 ff. — ²³) Indberetn. fra Amtmanden 1743, Svendborg Amts Aarsskrift, 1916, 21. — ²⁴) Rungstedts Lyksaligheder. — ²⁵) Jens Steen Sehested : Det herlige og priisværdige Landskab Fyens billige Berømmelse etc., 1671, udg. paany af en Fyenboe [Rasmus Nyerup], Kbh. 1784, 17. — ²⁶) Brev fra Hans Jensen, Selv-Ejer-Bonde paa det Bernstorffske Gods, til sine Landsmænd om de nye Indretninger til Landvæsenets Forbedring i Danmark, Kbh. 1771, 21. — ²⁷) Frits Heide : Midtsjælland i de gode, gamle Dage, Kbh. 1919, 25. — ²⁸) Skovrider H. Fischers Bemærkn. til Baastrups Oversigt over Forstvidenskaben etc., Valdemarslund, April 1824 (R. A., Skov- og Jagtvæsen. Forstafhandling m. m., I). — ²⁹) (C. V. Bonstetten) : Iagttagelser paa en Reise gennem den nordøstlige Del af Sjælland m. m. 1798, I. Neumann : Danskes Reiseiagttagelser, II, Kbh. 1799, 226., — ³⁰) Nordisk Landvæsens og Landhuusholdnings Magazin, Maanedsskr., udg. af N. Lund, I^a, Kbh. 1802, 336. — ³¹) E. Viborg : Forsøg til systematiske danske Navne af indenlandske Planter, Kbh. 1793, 40 ; Anton Andersen : Fra Planternes Verden, Kbh. 1885, 76 f. Ingemann omtaler fra sin Barndom „Forglemmigejer, hvis smukke Kjærmindenavn dengang ikke endnu var opfundet“, B. S. Ingemanns Levnetsbog, Kbh. 1862, I, 169. — ³²) Grundtvigs Digt „Fæderneland“. — ³³) C. Dreyer : Breve til en udenlandsk Ven, Sorøe 1790, 72 f. — ³⁴) L. M. Wedels Indenlandske Reise, I^a, Kbh. 1803, 144. — ³⁵) Joh. Arendt Dyssel : Forsøg til en Indenlands Reise, forf. 1763, Kbh. 1774, 32. — ³⁶) Ludv. Holbergs Epistler, udg. af Chr. Bruun, V, Ep. Nr. 475, p. 82. — ³⁷) Aug. Hennings : Iagttagelser paa en indenlandsk Reise 1786, Minerva, VI, 1786, 443 f. — ³⁸) L. M. Wedels Indenl. Reise, I^a, Kbh. 1803, 9. — ³⁹) C. Dreyer : Breve til en udenlandsk Ven om Danmark, Sorøe 1790, 74. — ⁴⁰) C. G. Schultz : Blæsenborg Bro ved Lejre, Fra Københavns

Amt, Aarbog 1916, 207—24. — ⁴¹⁾ Oplysning om Giorsløv, Søeholm og Erichstrups Godsers Forfatning i Sal. Hr. Etatsraad Lindencrones Leve-Tid etc., Kbh. 1782, 5. — ⁴²⁾ C. Dreyer, anf. St., 72. — ⁴³⁾ Saml. til jydsk Hist. og Topografi, 2. R., IV, 1893—95, 337. — ⁴⁴⁾ L. M. Wedels Indenl. Reise, I^a, Kbh. 1803, 143 ; Dreyer, anf. St., 73. — ⁴⁵⁾ Oeconomiske Annaler, V, 1805, 476 f. — ⁴⁶⁾ Relation 1743, Aarbog udg. af histor. Samf. for Københavns Amt, 1918, 65 f. — ⁴⁷⁾ Indberetning fra Vedbygaard, $\frac{7}{8}$ 1758 (R.A., Landvæsenskontoret, Betænkninger om Landvæsenets Fremtarv etc. i H. til Cirkulære af $\frac{3}{12}$ 1757). — ⁴⁸⁾ Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, V, 1761, 224. — ⁴⁹⁾ Smstds., VI, 1762, 185. — ⁵⁰⁾ Oeconomisk Journal, 1758, 319 f. — ⁵¹⁾ Danske Atlas, I, Kbh. 1763, 421. — ⁵²⁾ Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, IV, 1760, 289. — ⁵³⁾ F. W. Trojel : Fuldstændig Afhandling om alle Slags Indhegninger omkring Marker etc., Prisskrift, Kbh. 1784, 161 ff. — ⁵⁴⁾ L. M. Wedels Indenl. Reise, II, Kbh. 1803, 13. — ⁵⁵⁾ F. W. Trojel, anf. St., 161, 164 f. — ⁵⁶⁾ Peter Rohde : Samlinger til de danske Øers Lollands og Falsters Historie, II, Kbh. 1794, 98. Disse Hegn toges i Hus for at gemmes, til de igen skulde bruges. I Midtsjælland plejede man at brænde Hegnene om Vinteren for atter at forny dem næste Aar, Fra Arkiv og Museum, I, 1899—1902, 167. — ⁵⁷⁾ B. C. Sandvig : Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over Øen Møen, Kbh. 1776, 9. — ⁵⁸⁾ P. Rohde, anf. St., I, 1776, 8. — ⁵⁹⁾ Laurits Muus : Om Aarsagerne til de høje Korn-Priser m. m., priskronet 1772, Det kgl. danske Landhuusholdnings-Selskabs Skrifter, I, Kbh. 1776, 114. — ⁶⁰⁾ H. J. C. Høegh : Anviisning til et velindrettet Jordbrug for Gaardmænd og Huusmænd etc., Prisskrift, Kbh. 1795, 107 f. — ⁶¹⁾ Oeconomisk Journal, 1758, 325. — ⁶²⁾ Laurits Muus, anf. St., I, 1776, 114. — ⁶³⁾ Tale, Kantate og Selskabssang til den 29. Jan. 1785 (Nordisk Maanedsskrift for folkelig og kristelig Oplysning, I Halvaarg. 1875, Odense 1875, 267). — ⁶⁴⁾ Samlinger til Fyens Historie og Topographie, udg. af Fyens Stifts literære Selskab, X, Odense 1890, 117. — ⁶⁵⁾ Smstds. ; X, 117. — ⁶⁶⁾ Jørgen von Hielmkrone : Forsøg til en fuldkomnere Inddeling i det danske Landbrug, Kbh. 1783, 18. — ⁶⁷⁾ Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, VII, 1763, 187. Særlig i Misvækstaar myldrede det med Ukrudt, A. Rasmussen Søkilde : Holstenshus og Nakkebølle, Odense

1875—78, 66 ff. — ⁶⁸) Fred. Chr. Lund : Beskrivelse over Øen Thorseng, Odense 1823, 52. — ⁶⁹) Joh. Paludan : Forsøg til en antiquarisk, histor., geograph. og statist. Beskrivelse over Møen, II, Kbh. 1824, 61. — ⁷⁰) Digtet „Morgenvandring“. — ⁷¹) Carl Linnæi Skånska resa, 1749, Stockholm 1751, Indledn., p. X, p. 266, 251. — ⁷²) Johan Paulli : Dansk oeconomisk Urte-Bog, Kbh. 1761, 143. — ⁷³) Danmarks Natur, redig. af Jul. Schiøtt, Kbh. 1899, 271. — ⁷⁴) Jens Kamp : Danske Folkeminder, Odense 1877, 169. — ⁷⁵) Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, III, 1759, 364. — ⁷⁶) Danmarks Natur, redig. af Jul. Schiøtt, Kbh. 1899, 271 ; Erik Viborg : Forsøg til systematiske danske Navne af indenlandske Planter etc., Kbh. 1793, 169 ; Evald Tang Kristensen : Gamle Folks Fortællinger om det jyske Almueliv, Tillægsbind I, Aarhus 1900, p. 26, Nr. 91. — ⁷⁷) Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, III, 1759, 268 f., 368 f. ; R. Mejborg : Nordiske Bøndergaarde, I, Slesvig (Kbh. 1892), 154 ; Gr. Begtrup : Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møen, II, Kbh. 1803, 453 f. „Hvor slig Bylov har været gjeldende, har man af Forsigtighed nedgravet den Giødning, som faldt efter fremmed Quæg, at ikke ved deres Giødske Ageren skulde befænges med Ukrud“ (smstds., II, 454). — ⁷⁸) Se f. Eks. Oeconomisk Journal, 1758, 239 ff. ; Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, III, 1759, 147 ff., 157 ff., 262 ff., 281 ff., 355 ff., 364 ff., 368 ff. — ⁷⁹) C. Christensen : Hørsholms Historie, Kbh. 1879, 328 ; Vald. Seeger : Fra Kulsvierlandet, Hillerød 1929, 22 f. — ⁸⁰) Simon Paulli : Dansk Urtebog, Kbh. 1648, 91. — ⁸¹) Seyer Mahling Beyer : En geograph., histor. og oeconom., phys.-antiquar. Beskriv. over Bringstrup og Sigersted Sogne, Sorø 1791, 104 ; Johan Paulli : Dansk oeconomisk Urte-Bog, Kbh. 1761, 29. — ⁸²) Edv. Holm : Kampen om Landboreformerne i Danmark i Slutn. af 18. Aarh., Kbh. 1888, 85. — ⁸³) Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, III, 1759, 163 ; IV, 1760, 155. Jfr. Botanisk Tidsskrift, 2. R., I, 1872, 26. — ⁸⁴) P. F. Koch : Fundatser og Bestemmelser vedrør. Vemmetofte adelige Frøken-Kloster m. m., Kbh. 1892, 247 f. ; Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møen, II, Kbh. 1803, 451 ; C. Dalgas : Forsøg til en kort og fattelig Lærebog i Agerbruget, Prisskrift, Kbh. 1822, 34. — ⁸⁵) Johan Paulli : Dansk oeconomisk Urte-Bog, Kbh. 1761, 116. — ⁸⁶) Simon Paulli : Dansk

Urtebog, Kbh. 1648, 185 ; efter Høsten var Markerne bedækkede „med Timian og Krusemynte“, Aug. Hennings : Landbrug og Bondeliv i Midtsjælland, 1770, Fra Arkiv og Museum, I, 1899—1902, 188. — ⁸⁷⁾ Simon Paulli, anf. St., 185. — ⁸⁸⁾ Seyer Mahling Beyer : Beskrivelse over Bringstrup og Sigersted Sogne, Sorø 1791, 112 f. — ⁸⁹⁾ Joh. Paulli, anf. St., 136 ; Erik Viborg : Forsøg til systematiske danske Navne af indenl. Planter etc., Kbh. 1793, 171. — ⁹⁰⁾ Viborg, anf. St., 171. „De vilde Blaa-Urter haver Tobaksrøgerne fundet for got at blande iblant deres Tobak, snart mere for et Syns end Nyttes Skyld“, Johan Paulli, anf. St., 136. — ⁹¹⁾ Langelandsrejsen 1804. — ⁹²⁾ Fra Arkiv og Museum, I, 171 ; (E. Torm) : Kort Underretning om Ager-Dyrkning m. m. i Dannemark, især udi Sjælland og Fyn, Kbh., 1757, 148 ; Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, II, 1758, 148 ; Otto Lemvig : Tvende Afhandlinger forfattede i Aaret 1788 og belønnede af det kgl. Landhuusholdningsselskab, Kbh. 1789, 13 f. ; Tyge Rothe : Vort Landvæsens System som det var 1783, II^m, Kbh. 1785, 23 ; Danske Atlas, IV, 1768, 705. Om mange Heste for Ploven se iøvrigt f. Eks. Povl Hansen : Bidrag til det danske Landbrugs Historie, Kbh. 1889, 21 f. ; Samlinger til Fyens Historie og Topografi, VIII, 1881, 210 ; smstds., X, 1890, 66, 116 ; N. Rasmussen Søkilde : Gl. og nye Minder om Brahetrolleborg og Omegn, Kbh. 1870, 95, 97. — ⁹³⁾ Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, II, 1758, 357. — ⁹⁴⁾ (E. Torm) : Kort Underretn. om Ager-Dyrkning m. m. i Danne-mark, Kbh. 1757, 21. — ⁹⁵⁾ Joh. Ph. Hage : Kjøbenhavns Amt, Kbh. 1839, 147 ; jfr. O. D. Lütken : Præstøe Amt, Kbh. 1839, 140 ; H. J. Chr. Høegh : Anviisning til et velindrettet Jordbrug etc., Kbh. 1795, 151. — ⁹⁶⁾ Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, II, 1758, 148. — ⁹⁷⁾ F. W. Trojel : Oeconomiske, politiske Betragtn. over Danne-marks, især Landvæsenets, nærværende Forfatning, Kbh. 1787, 26. — ⁹⁸⁾ H. B. Melchior og Alb. Leth : Histor. Efterretninger om Her-lufsholms Stiftelse, Næstved 1865, 198. — ⁹⁹⁾ Et Tilbageblik ved det kgl. Landhuusholdningsselskabs Hundredaarsdag 7/7 1869, Kbh. 1869, 56 f. — ¹⁰⁰⁾ Tyge Rothe : Vort Landvæsens-System som det var 1783, II^m, Kbh. 1785, 23. — ¹⁰¹⁾ (Torkel Baden) : Kort Efterretn. om de kgl. Domainers forrige og nuværende økonomiske Forfatning paa Vordingborg Amt, Kbh. 1773, 53. — ¹⁰²⁾ Carl Linnæi Skånska rese, 1749,

Stockholm 1751, 174, 258. — ¹⁰³⁾ Tyge Rothe, anf. St., II^m, 1785, 23. — ¹⁰⁴⁾ Thomas Thaarups efterladte poetiske Skrifter, udg. af K. L. Rahbek, Kbh. 1822, 507. — ¹⁰⁵⁾ V. E. Maar : Det danske Landbrugs Historie, Kbh. 1912, 152 ; C. C. Larsen : Det danske Landbrugs Historie, Kbh. 1895, 113, 130. — ¹⁰⁶⁾ Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Historie i Sjælland m. m., II, Kbh. 1803, 68. — ¹⁰⁷⁾ Jens Lange : Tanker om Land-Væsenets beste Indretning etc., forfattet 1759, Kbh. 1765, 16 f. ; H. J. Chr. Høegh : Anviisning til et velindrettet Jordbrug etc., Prisskrift, Kbh. 1795, 97 f. — ¹⁰⁸⁾ O. Andresen Borreby : Anviisning til den practiske Agerdyrkning, grundet paa egen Erfaring, Kbh. 1772, 18. — ¹⁰⁹⁾ (F. Buchwald) : Udtog af en Reysendes Dag-Bog i Meklenborg, Pommern, Brandenburg og Holsteen, Kbh. 1784, 58 ff. — ¹¹⁰⁾ Laurits Muus : Om Aarsagerne til de høje Korn-Priser etc., 1772, Det kgl. danske Landhuusholdnings-Selskabs Skrifter, I, 1776, 135 ; Saml. til Fyens Historie og Topografi, VIII, Odense 1881, 209 f., 273. — ¹¹¹⁾ Jens Lange, anf. St., 1765, 16 ; C. Dalgas : Forsøg til en kort og fattelig Lærebog i Agerbruget etc., Prisskrift, Kbh. 1822, 59 f. ; H. Bjerregaard : En kortfattet Anviisning til det forbedrede Jordbrug, Viborg 1833, 49 ; Gr. Begtrup : Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Fyen, Langeland m. m., I, Kbh. 1806, 106 ; I. B. Krarup : Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden, I, Kbh. 1895, 254 f. — ¹¹²⁾ P. N. Skougaard : Beskrivelse over Bornholm, I, Kbh. 1804, 27 ; Rawert og Garlieb : Bornholm beskreven paa en Reise i Aaret 1815, Kbh. 1819, 237. — ¹¹³⁾ I. A. Fridericia : Den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigørelse i det 18. Aarh., Kbh. 1888, 6. — ¹¹⁴⁾ Det kgl. danske Landhuusholdnings-Selskabs Skrifter, I, Kbh. 1776, 143. — ¹¹⁵⁾ H. J. Chr. Høegh : Anviisning til et velindrettet Jordbrug etc., Kbh. 1795, 97. — ¹¹⁶⁾ Smstds., 97 f. ; H. Bjerregaard : En kortfattet Anviisning til det forbedrede Jordbrug, Viborg 1833, 49 ; C. Dalgas : Forsøg til en kort og fattelig Lærebog i Agerbruget etc., Kbh. 1822, 59 f. ; Jens Lange : Tanker om Land-Væsenets beste Indretning etc., forf. 1759, Kbh. 1765, 16 f. ; Esaias Fleischer : Agerdyrknings Catekismus til Underretning for Landmanden i Dannemark, 2. Oplag, Kbh. 1794, 52. Paa sine Steder i Brahetrolleborg-Egnen var det almindeligt kun at besaa Agerryggen og lade Siderne ubesaaede (C. Dalgas :

Svendborg Amt, Kbh. 1837, 122). — ¹¹⁷⁾ Paa Bornholm brugte man derfor mellem hveranden Rugryg en „Gjedda“, o : opløjet Strimmel, saa bred at en Vogn kunde køre der under Gødningens Udkørsel (P. N. Skougaard : Beskriv. over Bornholm, I, Kbh. 1804, 27). — ¹¹⁸⁾ Chr. Molbech : Ungdomsvandringer i mit Fødeland, II, Kbh. 1815, 221 ; C. Dalgas : Svendborg Amt, Kbh. 1837, 171 ; I. C. Hald : Randers Amt, Kbh. 1827, 53 ; H. Tolderlund : Himmelbjerg og Bovbjerg, en Rejseskildring i „Fortællinger og Skildringer“, Ny Saml., I, Kbh. 1868, 186. — ¹¹⁹⁾ Anders Simonsen : Nogle Optegnelser om Andst og, Gjesten Sogne i de sidste Aarhundreder, Kolding 1888, 25 f. ; Aarbog for dansk Kulturhistorie, udg. af P. Bjerger, 1900, 71. — ¹²⁰⁾ I. B. Krarup : Beskriv. af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden, I, Kbh. 1895, 255. — ¹²¹⁾ Indberetn. fra Billeshave, ^{14/4} 1759 (R. A., Landvæsenkontoret. Betænkn. om Landvæsenets Fremtarv og Nytte i H. til Cirkulære af ^{3/12} 1757). — ¹²²⁾ Knud Aagaard : Physisk, oeconomic og topograph. Beskriv. over Thye, Viborg 1802, 73 ; I. N. Wilse : Beskriv. af Stapelstaden Fridericia, Kbh. 1767, 155. — ¹²³⁾ (F. Buchwald) : Udtog af en Reysendes Dag-Bog i Meklenborg, Pommern, Brandenburg og Holsteen, Kbh. 1784, 248. — ¹²⁴⁾ Laurits Muus : Om Aarsagen til de høje Korn-Priser etc., 1772, Det kgl. danske Landhuusholdnings-Selskabs Skrifter, I, Kbh. 1776, 113. — ¹²⁵⁾ C. Christensen : Hørsholms Historie, Kbh. 1879, 93. — ¹²⁶⁾ Almeennyttige Samlinger etc., XXII, 1791, 336; jfr. N. Rasmussen Søkilde : Gl. og nye Minder om Brahetrolleborg og Omegn, Kbh. 1870, 119. — ¹²⁷⁾ C. Weismann : Skove og Skovbrug paa Fyn i det nittende Aarh., Odense 1900, 8 ; Elers Koch : Brahetrolleborg Skovdistrikt 1786—1886, Tidsskr. for Skovvæsen, Række B, IV, 1892, 97 ff. — ¹²⁸⁾ Almeennyttige Samlinger etc., XXII, Odense 1791, 331 f. — ¹²⁹⁾ Indberetn. 1743, G. L. Wad : Fra Fyens Fortid, III, Kbh. 1921, 183. Om Træer paa Markerne se yderligere : Gr. Begtrup : Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Fyen, Langeland m. m., I, Kbh. 1806, 19 ; Aug. Niemann : Forststatistik der dänischen Staten, Altona 1809, 47 ; C. Weismann : Skove og Skovbrug paa Fyen, Odense 1900, 10 ; H. B. Melchior og Alb. Leth : Histor. Efterretn. om Herlufsholms Stiftelse, Næstved 1865, 202 ; C. Christensen (Hørsholm) : Agrarhistoriske Studier, I, Kbh. 1886, Bilag. p. LXXXIV ; G. Sarauw : Frede-

riksborg Amt, Kbh. 1831, 299 f. ; Villars Lunns Optegnelser om Kvægbrug paa Knabstrup for 100 Aar siden, Fra Holbæk Amt, histor. Aarbog, XVI, 1922, 159 ; jfr. Åke Campbell : Skånska bygder under förre hälften av 1700-talet, Uppsala 1928, 91, 134 ff., 140 ff., 159 f. o. a. St. — ¹³⁰⁾ Chr. Vaupell : De danske Skove, Kbh. 1863, 263 f. — ¹³¹⁾ Vald. Seeger : Fra Kulsvierlandet, Hillerød 1929, 130. — ¹³²⁾ Samme : Fredensborg fra Opr. til vore Dage, Hillerød 1937, 116. — ¹³³⁾ Chr. Vaupell, anf. St., 263. 1798 skriver C. V. Bonstetten : „Vor timelange Spadseregang over Sørup faldt gennem skyggefulde Enge, paa hvilke hist og her stode skønne Ege“ (I. Neumann : Danskes Reiseiagttagelser, II, Kbh. 1799, 203). — ¹³⁴⁾ Gemt og glemt, Minder fra gl. Dage, udg. af L. Bobé og Carl Dumreicher, II, Kbh. 1916, 210 f. — ¹³⁵⁾ Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, I, 1757, 30. — ¹³⁶⁾ Svar til Forfatteren af Brevet om de kgl. Domainers forrige og nuværende Forfatning paa Vordingborg Amt, Kbh. 1773, 45 ; Aarbog for histor. Samf. for Sorø Amt, III, 1914, 72 ; C. Dreyer : Breve til en udenlandsk Ven om Danmark, Sorø 1790, 33. — ¹³⁷⁾ L. M. Wedel : Topographie over Wordingborg Amt, I, Everdrup Sogn, Kbh. 1818, 4 ; samme : Indenlands Reise, II, Odense 1806, 178 f. — ¹³⁸⁾ Antiquariske Annaler, I, 1812, 284. Da den jydsk Stenhugger Niels Michelsen 1761 kom til Sjælland for at hugge Vildtbanestene, kunde han her paa Marker og Overdrev vælge sig 42 Stene, deraf 2 i Længde af 5 Alen, 6 af $4\frac{3}{4}$, 6 af $4\frac{1}{2}$, 10 af $4\frac{1}{4}$, 9 af 4 og Resten af $3\frac{3}{4}$ — $3\frac{1}{2}$ Alen (R. A., Overjægmesterens Arkiv. Breve fra Overførster-Distrikterne. Vordingborg—Antvorskov Distrikt 1741—64, Læg om Vildtbanegrøfter m. m., Breve 1761). — ¹³⁹⁾ Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, XXXIII, $22\frac{1}{4}$ 1820, Sp. 514. — ¹⁴⁰⁾ Smstds., XXXIII, $\frac{1}{1}$ 1820, Sp. 6. — ¹⁴¹⁾ H. Bjerregaard : En kort Anviisning til Træavl etc., Randers 1828, 9. — ¹⁴²⁾ Gr. Begtrup : Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møen, II, Kbh. 1803, 65. — ¹⁴³⁾ (C. V. Bonstetten) : Iagttagelser paa en Rejse gennem den nordøstl. Del af Sjælland m. m., I. Neumann : Danskes Reiseiagttagelser, II, Kbh. 1799, 198. — ¹⁴⁴⁾ Præsten i Ørbæk Rasm. Pedersen Winthers Beretning om sin Slægt og sit Liv, udg. af Axel Kofod, Kbh. 1934, 115. — ¹⁴⁵⁾ Jens Kamp : Danske Folkeminder etc., Odense 1877, 420. — ¹⁴⁶⁾ Chr. Molbech : Ungdomsvandringer i mit Fødeland, II, Kbh. 1815, 44. —

¹⁴⁷⁾ I. Magnus Petersen : Minder fra min Virksomhed paa Arkæologiens Omraade 1845—1908, Kbh. 1909, 24. — ¹⁴⁸⁾ Antiquariske Aenaler, II, 1815, 83. — ¹⁴⁹⁾ Fra Arkiv og Museum, I, 1899—1902, 172 ; Finn Magnussen : Optegnelser paa en Reise fra Kjøbenhavn over Sanderumgaard til Jellinge m. m., 1820, 39 (Nyerups Magazin for Reiseiagttagelser, III) ; smstds., 169 ; P. F. Suhm : Nye Saml. til den danske Historie, III, 1794, 108 ; Indb. 1743, Svendborg Amts historiske Aarsskrift, 1916, 99 ; I. H. Larsen : Holbek Amt, II. Tusse Herred, Kbh. 1842, 102. — ¹⁵⁰⁾ Provst Meyers Beskrivelse over Roeskilde, efter høj Befaling forfattet 1755, Kbh. 1793, 42. — ¹⁵¹⁾ Jens Kamp : Danske Folkeminder, Odense 1877, 421. — ¹⁵²⁾ R. Rothe : Landskabsgartneriske Betragtninger over Danmark, Kbh. 1853, 100. — ¹⁵³⁾ Aarbog for dansk Kulturhistorie, 1896, 71. — ¹⁵⁴⁾ Fynsk Hjemstavn, udg. af H. C. Frydendahl, III, 1930, 12 f. — ¹⁵⁵⁾ Arthur Fang : Fra Isefjord til Køge Bugt, Roskilde 1940, 152. — ¹⁵⁶⁾ Fynsk Hjemstavn, III, 1930, 13. Jfr. Aarbog for dansk Kulturhistorie, 1896, 70 ; R. Rasmussen Søkilde og S. Jørgensen : Hillerslev og Østerhæsing Sogne, Odense 1881, 86. — ¹⁵⁷⁾ Jens Kamp, anf. St., 305 ; Aarbog for dansk Kulturhistorie, 1896, 70 ; I. S. Møller : Fester og Højtider i gl. Dage, I, 1929, 456 ff. ; Aug. F. Schmidt : Brandtræer og Ulykkestræer, Danske Studier, 1928, 54—76. — ¹⁵⁸⁾ M. G. P. Repholtz : Beskrivelse over Baroniet Stampenborg, Kbh. 1820, 118. — ¹⁵⁹⁾ Fynsk Hjemstavn, IX, 1936, 96. — ¹⁶⁰⁾ Fra Frederiksborg Amt, Aarbog 1935, 140 f. — ¹⁶¹⁾ J. M. Thiele : Danmarks Folkesagn, II, Kbh. 1843, 54 f. — ¹⁶²⁾ Knud Aagaard : Phys., oecon. og topogr. Beskrivelse over Thye, Viborg 1802, 240. — ¹⁶³⁾ Aug. Niemann : Vaterländische Waldberichte, II^{III}, Altona 1822, 37 f. — ¹⁶⁴⁾ Vedel Simonsen : Bidrag til Odense Byes ældre Historie, I^I, Odense 1842, 133 ; Jac. Aall Hofman (Bang) : Odense Amt, Kbh. 1843, 341. — ¹⁶⁵⁾ Joach. Junge : Den nordsjællandske Landalmues Karakter etc., ny Udg. ved Hans Ellekilde, Kbh. 1915, 132. — ¹⁶⁶⁾ Joh. Arndt Dyssel : Forsøg til en Indenlands Reise, forf. 1763, Kbh. 1774, 71. — ¹⁶⁷⁾ Severin Kjær : Fra Stavnbaandets Dage, Kbh. 1888, 165 ; P. Jensen : Optegn. om Snesere Sogn, Kbh. 1883, 205. — ¹⁶⁸⁾ Fra Arkiv og Museum, I, 1899—1902, 172. — ¹⁶⁹⁾ A. F. Bergsøe : Geh. Statsm., Greve Chr. D. F. Reventlows Virksomhed etc., I, Kbh. 1837, 262 ; jfr. Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i

Sjælland og Møen, I, Kbh. 1803, 69. — ¹⁷⁰) Bsaia's Fleischer : Agerdyrkings-Kateklsmus, Kbh. 1780, 152. — ¹⁷¹) C. Christensen : Hørsholms Historie, Kbh. 1879, 76 ; Valdemar Seeger : Fredensborg. En histor., topogr. Skildring, Hillerød 1915, 98 f. — ¹⁷²) Brev fra Hans Jensen, Selv-Ejer-Bonde paa det Bernstorffske Gods, til sine Landvæsenets Forbedring i Danmark, Kbh. 1771, 18. — ¹⁷³) Smstds., 18. Om Svinene hedder det 1677 i Assens, at de „fast ere saaede i Kornvangene, saa at sige, saa de og have deres Leje der udi“, Lauritz Maaløe : Assens gennem 700 Aar, Odense 1936, 126. — ¹⁷⁴) V. A. Hansen : Beskriv. over de efter en kgl. Commissions Forslag paa Friedrichsborg og Cronborg Amter foretagne Indretn. etc., Kbh. 1790, 7. — ¹⁷⁵) (Erik Torm) : Kort Underretn. om Ager-Dyrkning m. m. i Dannemark, især udi Siælland og Fyn, Kbh. 1757, 91. — ¹⁷⁶) Brev fra Hans Jensen etc., 1771, 20 f. — ¹⁷⁷) Fra Arkiv og Museum, III, 1905—8, 268 ; O. Lemvig : Tvende Afhandlinger, forf. i Aaret 1788, Kbh. 1789, 13. — ¹⁷⁸) Joach. Junge : Den nordsjæll. Landalmues Karakter m. m., ny Udg., Kbh. 1915, 101. — ¹⁷⁹) Johan Paulli : Dansk oeconomisk Urte-Bog, Kbh. 1761, 308. — ¹⁸⁰) C. Dalgas : Vejle Amt, Kbh. 1826, 141. — ¹⁸¹) Aarbog for dansk Kulturhistorie, 1896, 79. Mange Steder holdtes Gæssene dog udenfor Takseringen, saa enhver kunde indsætte saa stort et Tal, han vilde, Oeconomisk Journal, 1758, 403 ; Indb. fra Vognserup, ²⁴/₄ 1758 (R. A., Landvæsenskontoret. Betækn. til Landvæsenets Fremtarv etc. i H. til Cirkulære af ³/₁₂ 1757). — ¹⁸²) L. M. Wedel : Oeconomisk-patriotiske Afhandlinger og Forslag praktiske Landmænd tilegnede, Kbh. 1796, 56. — ¹⁸³) C. Weismann : Vildtets og Jagtens Historie i Danmark, Kbh. 1931, 213. — ¹⁸⁴) Smstds., 197. — ¹⁸⁵) Ludv. Boesen : Beskriv. over det smukke og fornøjelige Stamhuus og Herresæde Lundsgaard etc., Kbh. 1769, 20 ; I. N. Wilse : Fuldst. Beskriv. af Stapelstaden Fridericia, Kbh. 1767, 178 ; Vedel Simonsen : Elvedgaards Historie, III, Odense 1846, 129 ; Aarb. udg. af histor. Samfund for Københavns Amt, 1918, 36 ; Evald Tang Kristensen : Gl. Folks Fortæll. om det jyske Almueliv, Tillægsbind I, 1905, Nr. 1506. Endnu i Mands Minde sad en Falk fastspigret med udspilede Vinger paa Skvæt Mølles Ladeport ved Skanderborg, Albrecht Schmidt : I Liv og Kunst, Kbh. 1937, 26. — ¹⁸⁶) B. S. Ingemanns Lev-

netsbog, skreven af ham selv, Kbh. 1862, I, 49. — ¹⁸⁷⁾ Det kgl. danske Landhuusholdnings-Selskabs Skrifter, I, Kbh. 1776, 134. — ¹⁸⁸⁾ Brev fra Hans Jensen etc., Kbh. 1771, 23 ; Jørgen von Hielm-krone : Forsøg til en fuldkomnere Indretning i det danske Landbrug, Kbh. 1783, 13 f. ; Oeconomisk Journal, 1758, 402 f. ; Otto Lemvig : Tvende Afhandl., forfattede 1788, Kbh. 1789, 13 ; C. W. Morgenstjerne : Det danske Landvæsens Forfatning, Sorø 1783, 27 ; Minerva, VI, 1786, 703. — ¹⁸⁹⁾ Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, VII, 1763, 361 ; (S. Klestrup) : Betækn. i Anledn. af nogle Poster udi Ghr. Wedel-Jarlsbergs Vejledning etc., Kbh. 1782, 29. — ¹⁹⁰⁾ Husai Breve om Bondestanden, tilligemed Anmerkn. over Hoveriet m. m., Kbh. 1787, 10. Naturen faar ikke Tid at frembringe Græs, „da Nøden tvinger Landmanden til, ofte førend Mai kommer, at uddrive sit Quæg til, for at stille den nærværende Hunger, derved igien at lægge Grunden til kommende Hunger“, Aug. Hennings : Iagttagelser paa en indenlandsk Reise, Minerva, VI, 1786, 703. — ¹⁹¹⁾ Povl Hansen : Bidrag til det danske Landbrugs Historie. Jordfællesskabet og Landvæsenskommissionen af 1757, Kbh. 1889, 65 ff. ; Oeconomisk Journal, 1758, 457 ; Danmarks og Norges oeconom. Magazin, I, 1757, 8 ; Chr. H. Brasch : Vemmetoftes Historie, III, 1863, 172 f. Under Gyldensten laa en stor Mark i Fællig for 7 Byer, en anden for 9 (R. A., Landvæsens Kommissionen 1757—70. Diverse indk. Sager : Indk. Efterretn. om, hvad til Landvæsenets Forbedring er foretaget. Indb. om Gyldensten Grevskab, ^{31/12} 1762). Størstedelen af Als Sønder Herred var i Ævredtiden fælles Græsningsomraade for 12 Landsbyer, Troels Fink : Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, Kbh. 1941, 139. — ¹⁹²⁾ Severin Kjær : Fra Stavnsbaandets Dage, Kbh. 1888, 182. — ¹⁹³⁾ Povl Hansen, anf. St., 68. — ¹⁹⁴⁾ Danske Vider og Vedtægter, III, Kbh. 1913—20, 454 ; H. J. C. Høegh : Anviisning til et velindrettet Jordbrug etc., Kbh. 1795, 270. — ¹⁹⁵⁾ Koret i sidste Scene. Jfr. H. W. Ribers Samlede Digte, I, Kbh. 1803, 69. — ¹⁹⁶⁾ Langebeks Rejse 1746, Kirkehistoriske Samlinger, 4. R., IV, 39. — ¹⁹⁷⁾ O. D. Lütken : Præstøe Amt, Kbh. 1839, 234 f. — ¹⁹⁸⁾ Brev fra Hans Jensen etc., Kbh. 1771, 21 f. — ¹⁹⁹⁾ Godfred Christensen : Fra Himmelsbjerg-Egnen, 1887, Kbh. 1931, 13 f., 51 ; Fred. Hammerich : Et Levnedsløb, udg. af Angul Hammerich, Kbh. 1882, 254. — ²⁰⁰⁾ „Vor

Klokke klinger lydt som Bjælden paa et Faar“, Mikkel Hansen Jernskægs Beskriv. af en Reise fra Trolholm til Faaborg, 1706, Saml. til Fyens Histor. og Topogr., VIII, 1881, 9 ; „Fra Quægets Hals her Hyrdeklokken klinger“, C. A. Lund : Lunden ved Jægerspris, 1783, Minerva, 1788, 1. Kvartal, 218 ; jfr. I. I. F. Friis' Udgave af Rhodes Saml. til Laaland-Falsters Historie, I, Kbh. 1859, 495 ; Hesteklokker, Anders Simonsen : Nogle Optegn. om Andst og Gjesten Sogne, Kolding 1888, 14. — ²⁰¹) I. Chr. Hedegaards Reise fra Kiøbenhavn til Weile 1796, paany udg. af Jul. Clausen, Kbh.-Kria. 1918, 105 ; C. Pram : Noget om Lystrejser etc., Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, 1806, II, 408 ; jfr. Finn Magnusen : Optegn. paa en Reise fra Kbh. over Sanderumgaard til Jellinge 1820, R. Nyerup : Magazin for Reiseiagttagelser, III, 51 f. — ²⁰²) Claus Frimann : Poetiske Arbejder, I Saml., Kbh. 1788, 12. — ²⁰³) C. A. Lund : Lunden ved Jægerspris, 1783, Minerva, 1788, 1. Kvartal, 194. — ²⁰⁴) Frid. Chr. Hiort : Lunden ved Jægerspris Færgegaard, et poetisk Forsøg, Kbh. 1784, 9. — ²⁰⁵) Carl Thrane : Fra Hofviolonernes Tid, Kbh. 1908, 197. — ²⁰⁶) Vejle Amts Aarbøger, 1914, 127 f. ; Anders Simonsen : Nogle Optegn. om Andst og Gjesten Sogne etc., Kolding 1888, 14. — ²⁰⁷) Holger Hjelholt : Falsters Historie, II, Kbh. 1935, 384, 452. — ²⁰⁸) L. M. Wedels Indenlandske Reise etc., II, Odense 1806, 53. — ²⁰⁹) C. Weismann : Vildtets og Jagtens Historie i Danmark, Kbh. 1931, 202. — ²¹⁰) Smstds., 201 f. ; 204. — ²¹¹) M. R. Ursin : Stiftsstadens Viborg, Viborg 1849, 42, Note 3 ; I. H. Larsen : Ods- og Skippings Herrederne topograph. beskrevne, Kbh. 1832, 151. — ²¹²) C. Weismann, anf. St., 261. — ²¹³) Smstds., 245 f. — ²¹⁴) Joh. Paludan : Forsøg til en antiqu., histor., geograph., statist. Beskrivelse over Møen, II, Kbh. 1824, 228. — ²¹⁵) Holger Hjelholt : Falsters Historie, II, Kbh. 1935, 379, jfr. 238, 265. — ²¹⁶) L. M. Wedels Indenl. Reise etc., II, Odense 1806, 163. — ²¹⁷) Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, I, 1757, 13. — ²¹⁸) Vedel Simonsen : Bidrag til den fyenske Kongeborg Rugaards Historie, II, Kbh. 1844, 10 f. — ²¹⁹) Histor. Tidsskrift, 8. R., I, 120 ff. ; Axel Linvald : Bistrup, Byens Gods 1661—1931, Kbh. 1932, 93 f. — ²²⁰) Det kgl. danske Landhuusholdnings-Selskabs Skrifter, I, 1776, 122. — ²²¹) V. Falbe Hansen : Stavnsbaands-Løsningen og Landbo-reformerne etc., I, Kbh. 1888, 82 ff.

Slutning : Det nye Land.

¹) Minerva, 1788^{III}, 2 f. — ²) Jfr. M. G. P. Repholtz : Baroniet Stampenborg, Kbh. 1820, 129. — ³) Rawert og Garlieb : Bornholm, beskrevet paa en Reise 1815, Kbh. 1819, 27 ; Joh. Paludan : Beskriv. over Møen, Kbh. 1824, II, 250. — ⁴) G. L. Baden i Minerva, 1805^I, 34. — ⁵) Handels- og Industrie-Tidende, 1821, 310. — ⁶) N. Blicher : Topographie over Vium Præstekald, 1795, Udg. 1924, 28. — ⁷) Se f. Eks. Chr. Bruun : Fred. Rostgaards Liv og Levnet, Kbh. 1870, 405 ; Relation 1743, Svendborg Amts Aarskrift, 1916, 39. — ⁸) F. Lunn : Knabstrup i ældre og nyere Tid, Kbh. 1876, 89 ; samme : Efterretn. om Chr. Ditl. Lunn, Kbh. 1884, 64. — ⁹) Gr. Begtrup : Beskriv. over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland, I, Kbh. 1803, 113. — ¹⁰) Økonomiske Annaler, I, 1806, 248 f. ; N. Rasmussen Søkilde : Holstenshus og Nakkebølle, Odense 1875, 98. — ¹¹) V. A. Hansen : Beskriv. over de efter en kgl. Commissions Forslag paa Friderichsborg og Cronborg Amter foretagne Indretninger etc., Kbh. 1790, 15, 39 ; Minerva, 1796^I, 130. — ¹²) N. Rasmussen Søkilde, anf. St., 96 f. — ¹³) Gr. Begtrup, anf. St., I, 319. — ¹⁴) L. M. Wedels Indenlandske Reise, II, Kbh. 1803, 131. — ¹⁵) V. A. Hansen, anf. St., 39. — ¹⁶) A. F. Bergsøe : Chr. Ditl. F. Reventlows Virksomhed etc., I, Kbh. 1837, 63. — ¹⁷) C. F. Wegener : Hist. Efterretn. om Abrahamstrup, II, Kbh. 1855, 164 ff. — ¹⁸) R. A., Landvæsens-Kommissionen 1757—70, Diverse indk. Sager : Indk. Efterretn. om hvad til Landvæsenets Forbedring er foretaget. Indb. om Jægerspris af ¹⁴/₁ 1763. — ¹⁹) Wegener, anf. St., II, 247 ; jfr. F. C. Hiort : Lunden ved Jægerspris Færgegaard, Kbh. 1784, 11. — ²⁰) R. Nyerup : Min Pillegrimsreise til Sorø i Aug. 1806, Kbh. 1807, 5 f. — ²¹) F. C. Thanch : Betænkn. til Prøvelse om muelige Forbedr. i Bondestandens Vilkaar etc., Kbh. 1787, 14. — ²²) Begtrup, anf. St., I, 308. — ²³) Saml. til Fyens Hist. og Topogr., X, Odense 1890, 72 ff. — ²⁴) A. Feldborg : Spazier-Reise nach Kopenhagen u. den umliggende Gegenden, Kopenh. 1808, 11. — ²⁵) Jac. Mandix : Danmarks Tilst. for omtr. 60 Aar siden, Kbh. 1830, 15. — ²⁶) C. W. Morgenstjerne : Det danske Landvæsens Forfatn., Sorø 1783, 21. — ²⁷) Det skandinav. Litteraturselskabs Skrifter, 1806, II, 422. — ²⁸) Jens Baggesens Danske Værker, II, Kbh. 1828, 173. — ²⁹) Nord,

Landvæsens og Landhuusholdnings Magasin, udg. af N. Lund, I¹, Kbh. 1802, 252. — ³⁰) A. Oppermann : Bidr. til det danske Skovbrugs Historie 1786—1886, Kbh. 1887-89, 46. Efter Taxation 1805—7 fandtes der her endnu 112,000 Kongen tilhørende Træer paa Bøndermarkerne, V. Falbe Hansen og Will. Scharling : Danmarks Statistik, II, Kbh. 1887, 9. — ³¹) Fra Frederiksborg Amt, Aarb. 1927, 65. — ³²) 1801 solgte Vemmetofte for 50,000 Rdr. Ege til Skibstømmer (Chr. H. Brasch : Vemmetoftes Historie, III, Kbh. 1863, 208), og 1805 fældedes der til Admiralitetet 1400 Ege i Brahetrolleborg Skove (Tidsskr. for Skovvæsen, B, IV, 1892, 120). — ³³) (C. V. Bonstetten) : Iagttagelser paa en Reise gennem den nordøstlige Del af Sjælland, 1798, I. Neumann : Danskes Reiseiagttagelser, I, 1799, 256. — ³⁴) „Faareveile Skov“ i „Langelandsrejsen“ . — ³⁵) Johs. Steenstrup : Naturfølelsen overfor Danmarks Skove, Gads danske Magasin, 1923, 273-86. — ³⁶) Vedel Simonsens Papirer, Pk. 44 : Saml. af hist.-topogr. Tegninger af Niels Ringe (Nationalmuseet II). — ³⁷) Aug. Niemann : Vaterländ. Waldberichte, II^{III}, Altona 1822, 35 ; A. Oppermann : Egens Træformer og Racer, Kbh. 1932, 98 ff. ; Baggesens danske Værker, II, 1828, 171 ff. — ³⁸) A. F. Bergsøe : C. D. F. Reventlows Virksomhed, I, Kbh. 1837, 5 ; Blandinger fra Sorø, I, 1831, 165. — ³⁹) Frederikke Bruun : Ungdomserindringer, udg. af Louis Bobé, Kbh. 1917, 115 f. — ⁴⁰) Vedel Simonsen : Saml. til Elvedgaards Hist., III, Odense 1846, 85 ; Kirkehist. Saml., 4. R., IV, 25 ; H. N. Clausen : Optegn. om mit Levnedss og min Tids Hist., Kbh. 1877, 44. — ⁴¹) Erindringer, I, Kbh. 1850, 81. — ⁴²) J. Paludan : Beskriv. over Møen, II, Kbh. 1824, 69 f. — ⁴³) Østsjæll. Aarb., udg. af F. Opffer, VI, 1906, 41 ff. — ⁴⁴) Jfr. Eiler Nystrøm : Offentl. Forlystelser i Fred. VI's Tid, II, Kbh. 1913, 13. — ⁴⁵) K. L. Rahbeks Ungdomskærlighed, Mémoires og Breve, XV, Kbh. 1911, 11, 20, 29, 104 f., 169. — ⁴⁶) Christian Elling : Den romantiske Have, Kbh. 1942. — ⁴⁷) C. C. L. Hirschfeld : Theorie der Gartenkunst, IV, Leipzig 1782, 59. — ⁴⁸) Samme, III, 1780, 219. — ⁴⁹) Samme, IV, 1782, 59. — ⁵⁰) Samme, III, 1780, 219 ; V, 1785, 282. — ⁵¹) I Dronninggaards Park fandtes saaledes en Gruppe „de Vieux et anciens arbres“ , Drevons Beskrivelse af Dronninggaard 1786, Kbh. 1930, 25 f.

PLANCHER

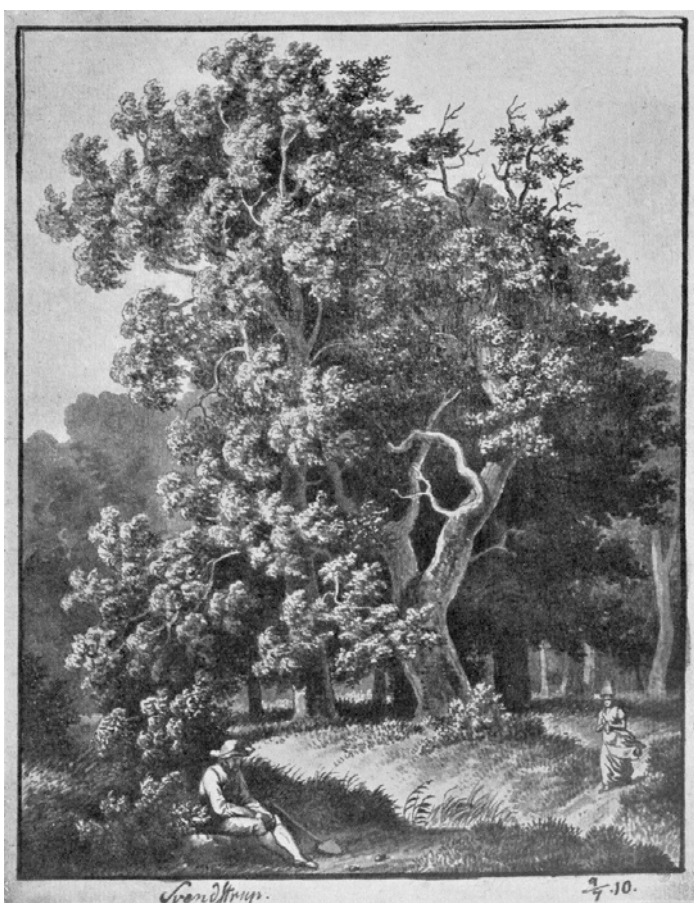
Udsigt over Esrum Sø og et Stykke af Tikøbs store Overdrev. Tegning af Jens Juel i Kobberstiksamlingen

Skovparti. Tegning af S. Myrgind 1814 i Kobberstiksamlingen.

Kvæget drives til Skovs. Farvelagt tegning af Elias Meyer (1763–1809) i Kobberstiksamlingen.

Fra Svenstrup Skov. Tegning af C. V. Eckersberg 1810, i Kobberstiksamlingen.

Gamle Træer paa Øen ved Valsøllille.
Tegning af C. V. Eckersberg 1810, i Kobberstiksamlingen.

Baggensens Eg ved Christianssæde. Træsnit i „Illustreret Tidende“, 1863.

Træstubbe ved Esrom og Gurre.
Tegning af P. C. Skovgaard 1842, tilhørende Konservator Hjalmar Matthiessen.

Græsgang ved Hørsholm. Tegning af J. J. Bruun 1753. Kobberstiksamlingen.

Marker ved Slagelse. Tegning af J. J. Bruun 1753. Kobberstiksamlingen.

Landskab ved Middelfart. Maleri af Jens Juel paa Thorvalsens Museum.

Landskab. Tegning af C. V. Eckersberg i Kobberstiksamlingen.

HUGO MATTHIESSEN

„Det gamle Land“

Man har kaldt Hugo Matthiessen „Jyllands Kulturhistoriker“ for hans lange Række kulturhistoriske Skildringer med jyske Emner: „Den sorte Jyde“, „Gamle Huse i Ribe“, „Hærvejen“, „Viborg Veje“ o.s.v.

Hans nye Bog har Undertitlen „Billede fra Tiden før Udskiftningen“ og danner paa en vis Maade et Sidestykke til Forfatterens tidligere „Den sorte Jyde“, som handler om Hedens Historie. „Det gamle Land“ skildrer Landskabet i det øvrige Danmark, særlig Sjælland, hvor Særpræget viste sig stærkest. Den fortæller om, hvorledes dette i alt væsentlig var en direkte Arv fra Middelalderens Danmark, der udviste de samme Træk, men i Aarhundredernes Løb var blevet mærket af Ælde og Forfald.

Først de store Landboreformer med Bondens Frigørelse og Udskiftningen af det gamle Jordfællesskab fremkaldte en indgribende Forandring i det danske Landskab. Storlaaet havde dette været i sin gamle Dragt med de samlede Landsbyer, omringede af vældige Korn- og Græsvange, med skønne, men mishandlede Skove, fyldte af Kæmpetræer og aabne Sletter, hvor Vildt og Kreaturer græssede, og milelange Overdrev, der viste et døende Skovland i malerisk Opløsning. Bogen er inddelt i følgende Afsnit: Det gamle Land — Skovene — Overdrev — Ager og Eng — Det nye Land.

GYLDENDAL